

BIBLIOTHECA
UNIV. JAGELL.
CRACOVENSIS

394320-
-394326

Mag. St. Dr.

III

11056

I V S T I L I P S I
D E
A M P H I T H E A T R O
L I B E R .

In quo forma ipsa Loci expressa,
& ratio spectandi.

Cum aeneis figuris.

EDITIO VLTIMA.

A N T V E R P I Æ,
E X O F F I C I N A P L A N T I N I A N A,
A p u d B a l t h a s a r e m M o r e t u m , & V i d u a m
I o a n n i s M o r e t i , & I o . M e u r s i u m .

M . D C . X X I .

*Cum Privilegiis Casareo & duorum Regum,
& Principum Belgarum.*

INSTITVTVS
DE
AMPHITHEATRO
LIBER

In quo forma ipsa loci expressa
& ratio describitur.

Con. 1647
EDITIO VLTIMA

394324

ANTVPTIA
IN GELTINA REACTIVATA
Agn. Balthazar M... & Viduan
Johann Morci & Jo. M...
M. D. C. XL
(con. 1647) ...
G. P... ..

AD LECTOREM.

VM uniuersam rem Spectaculo-
 rum veterum illustrare statuissem,
 Muneris inquam utriusque, tum
 Circi, & Scenae; atque ad eam cogi-
 tationem parata mihi iam materia
 omnis & seges esset: Valde pro bono
 mihi visum, imò necessario, de Locis ipsis eorumq; for-
 màm quadam prædici. Nam cum ratio tota ludorum in-
 nexa iis & apta sit: fit omnino, ut qui illa non capiat,
 istos parùm firmiter teneat, & caligans hasitansque ne-
 sciat, etiam quæ scire se arbitratur. Itaque cum libros
 meos De Gladiatoribus iam emissem, non sine cauea
 Senatoria & Equestris aliquo plâpse; illos De Vena-
 tione in manibus haberem & perpotirem: hoc quod vi-
 des, De Amphitheatro, prius contexui: in quo imago,
 facies, habitus omnis Arena expressus, quàm stilo meo,
 quàm penicillo. Nam nec formas & imagines operum
 neglexi. etsi fateor, maiorem me rationem rituum du-
 xisse, quàm Architecturæ. Illis enim hæc nostra seruiunt
 & prælucent, ut illos censemus scriptoribus præscis. Ta-
 men nec Architecturæ spreta à me prorsus, quatenus ea
 quidem ad voluptatem aliquid conferre videretur,
 siue admirationem. Sed quidquid hoc est operæ, serua-
 tum id mihi & verè ludicrum fuisse, non nego. Vix
 enim duodecim dierum tota ista scriptio & meditatio
 est: quos lege ac more sepositos à seriis publicisq; Lectio-
 nibus, transferre mihi visum ad hanc curam. Nec ad-

4
firmatione aliâ res eget. ipsum Syntagma ostendet, non
eâ curâ ac cultu fortasse, quo quadam è meis. Sed quid
opus, aut nervos in remissionibus intendere? aut seriò
tractare ludos? Mihi (licet Invidiâ audiente & ge-
mente hoc dicam) non ista, non alia ex Antiquitate
tractare nimis arduum: ad qua explicanda otium for-
tasse aut voluntas deesse mihi poterit, vix facultas.
Nec placeant sibi nimis, qui nescio quid tale adnotant
& decerpunt per partes. Sed me amor aliùs studij iam
incendit, & acri quodam thyrso pectus mihi percussit
alta illa Diva. Sapientiam intellego: cuius meracos pu-
rosq; fontes numquam erit ut nimis misceam aut di-
luam mitioribus istis succis. Adhibebo tamen: sed ut
lusum, non ut curam; ut accessionem, non ut opus.
Quem eundem animum in his talibus, mi Lector, ex
animo tibi opto. Salve.

5

I. L I P S I
DE AMPHITHEATRO
L I B R I
CAPVT PRIMVM.

*Dialogi occasio. Florentij laus. Vrbs diruta, non diruta:
& splendida eius ruina.*

VM Romæ adolescens admodum agerem, lustrandæ & noscendæ in primis antiquitatis: familiaritas mihi fuit sanè utilis cum Nicolao Florentio, populari nostro: viro, à quo elogium hoc Veritas numquam spernet, veræ modestiæ & doctrinæ. Sed illa, in eo statim & aspectu ipso elucebat; hæc, secreta magis & recondita, nec eruenda nisi in consuetudine aliquâ & vsu. Vt gemmarum lapidumque arcanæ vires, non nisi attritu & experiendo apparent: sic in plerisque vera eruditio, quæ interiori animo insita, foras non spectat aut pendet. Alienus enim uerò hic noster ab omni ambitione siue typho, Batauâ quadam simplicitate agebat: qui que scire ipse, quàm sciri; nosse multa, quàm à multis nosci præoptabat. Sed cum primis illi studium & scientia locorum, monumentorumque veterum: quæ curiosè iam aliquot annos lustrabat, indagabat: acri quodam & directo iudicio, noua cum priscis, prisca cum illis componens. Haud temerè illum fugiebat, quid, non dicam in quaque parte Urbis, sed Italiæ, eximium fuisset: & ex leuibus quibusdam errantibusque vestigiis, mirum quàm sagaciter perueniebat ad cubilia ipsa rerum. Cum hoc igitur viro & sermo mihi tunc creber, nec infrequens ambulatio fuit: cum studio quodam Antiquitatis incensus (cuius amor, vt cum Pindaro dicam, pupugerat mihi mentem) sæpe & peterem, & promerem aliquid, ex hoc thesauro. Quod ipsum accidit die quodam æstiuo pomeridiano, cum ego eum statim à prandio (vnà enim fueramus) manu

Nic. Florentij laus.

Doctrina vera, non iactabunda.

prendens, Imúsne? inquam. Quò iam? inquit ille. Solemni nostro more, inquam, per colles istos ambulatum. Ille paullo adductior, At solem hunc non vides Lipsi? inquit. quem scire debes peregrino capiti Romæ non amicum. Ego cum risu, De sole securus es, meâ quidem causâ, inquâ. Vetus ego illi alumnus, nec quidquam metuo à meo Phœbo. Ita mox sumptis palliis exiimus, & præter Vipsanij Pantheon transgressi, collem Capitolinum ascendimus, descendimus: tandemque per Forum Rom. & Titi arcum siue fornicem euntes, haud procul stetimus à Principis eius * mole. Pedem enim hîc fixit Florentius, Et vísne Lipsi, inquit, dispersa in hoc campo ossa paullisper legamus magnæ matris? Romam dico. cuius reliquias & velut cineres adhuc vides, etsi crematæ non vno busto, eversæ non vno fâto. Tres ad pulcherrimum hoc mundi opus euertendum dij conspirarunt, Cronus, Vulcanus, & * pater ipse gentis.

Sol Romanus noxius insuetis.

* Amphitheatro Titi.

Roma sapiens eversa, non perit. * id est, Mars.

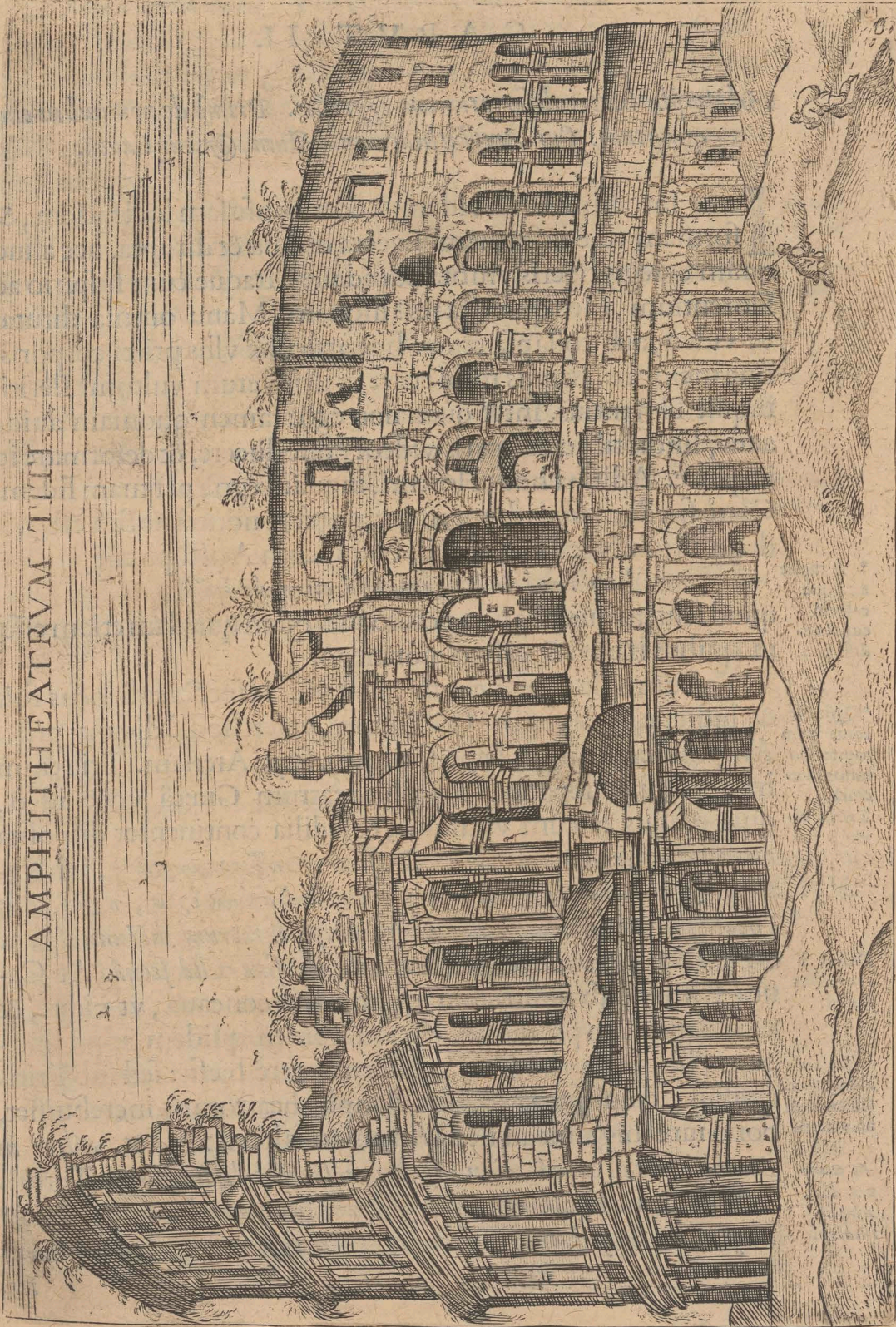
Tacita quadam maiestas ruinarum.

Amphitheatri semivivida moles.

*Non tamen annorum series, non flamma, nec ensis
Aeternum potuit hoc abolere decus,*

vt antiquus quispiam poëta verè ait. Scilicet hæc ipsa ruta & cesa spirant etiam Romam veterem, & velut scintillas emittunt prisca splendoris. Ex parietinis ecce istis, & ex lapidibus, imago statim animo oboritur vrbs, quæ vna fuit ab omni æuo, vna erit. Sed iam distinctius lustremus. Viden' tu collem illum ad læuam? Esquilie sunt. Radices eius? ibi Carinæ. paullo longius, Thermæ Titi. Hîc, Vicus sceleratus. Et cum diceret ille sedulo atque indicaret; ego in aliâ cogitatione defixus, oculos & mentem oinnem habebam in ædificio, quod exaduersum erat. Itaque latus mihi tetigit, & Itane aliud agis? inquit. Ignosce, inquam. Inuitos oculos meos traxit, & velut fascinavit, eximia illa moles. Et dic sodes, cuius hoc opus? quando? quâ fini? quâ olim formâ? Florentius renidens, Næ tu multa simul & semel petis, inquit. ac vereor, cum Plautino illo Sycophantâ, ne face & viatico nobis opus sit, ad tam longæ narrationis iter. Tamen docebo te in parte. transi huc, & propius iustra.

CAPVT

AMPHITHEATRUM TIVII

CAPVT II.

*Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius
quæsitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.*

IAM intrauimus; & videmus ecce confusam loci faciem, & formam verè informem. Lacera omnia & dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra & cadauer. Itaque cum suspirio ad Florentium, Heu quæ ista res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut collapsa æuo: sine articulis vllis prisca corporis, sine membris. & quis mihi eruet ex istis verum vultum? Periti, inquit Florentius. inter quos non ego: tamen quoniam auidè aues, lineas tibi eius operis videor posse ducere, & deformare id in parte. Adiua hoc, Florenti, inquam ego, per tuam fidem. Certè si vllum opus dignum memoriâ & notitiâ nostrâ est; videtur istud. Nec erras, inquit. Itaque cum Aristophane,

* A capite
adusque
calcem
cuncta
differam.

* Εκ τῶν ποδῶν ἐς τὴν κεφαλὴν σοι παντὶ ἐρωῶ:

quod sciuerò quidem ego, poteroquæ. Nam quædam etiam esse, in quibus hæreo & caligo, non nego.

Vastum igitur hoc omne quod vides, spectaculi locus fuit & ludicræ voluptatis. * Colissæum, vt scis hodiè dicunt: prisca Amphitheatrum, & sæpe Caueam, sæpe Arenam. Tria enim hæc nomina reperio. Amphitheatrum Græcâ voce ideò, quia gradus circum vndique, & sedilia continenter disposita ambibant in orbem. Dio * Cassius: Θέατρον κωνοειπικόν, ὃ ἐστὶν Ἀμφιθέατρον, ἐν τῷ ἀπέριεῖ πανταχῶθεν ἕδρας ἀνὸς οὐλοῦν ἐχέον, προσεργήθη:

* Li. XLIII.

Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum est, ex eo, quòd sedes vndique in orbem habeat, sine vllâ scenâ. At Cauea Latinis; ab interiore hac parte quæ concaua, vt vides, & capaci quodam profundo. Quod nomen quidem apud anti-

Cauea à
cauo dicta
prisca.

* Et vix
aliter apud
Ciceronem
ac veteres.

quos (liberâ repub. dico) in * theatris ferè hæsit: sed sub Principibus, cum gratia & vsus Amphitheatrorum increbuisse, bono iure migrauit ad ista. Ammianus libro XXIIX. Alter in Amphitheatrali caueâ, cum adfuturus spectaculis introiret. Tertulianus contra Marcionem: Quid? non in omnem libidinem ebullis? non frequentas solemnes voluptates Circi furentis, & Cauea sauien-

At nomen
pro ipso
Amphi-
theatro.

tis,

tis, & Scenæ lasciuientis? Vbi cum sæuitiam Cauæ adtribuat, clarum est intelligi de Amphitheatro. Saluiauus pariter: *Quidquid immoderationis in Circo, quidquid furoris in Cauæis.* Iulius Firmicus: *Nati sub sidere Canicula, erunt Venatores, arenarij, parabolarij, & qui sub conspectu populi, in Cauæis, cum feris pugnent.* Prudentius:

Quid puluis Cauæ semper * funebris, & illa Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?

* Funera autem ad Scenam referri non possunt.

Idem iterum de Virgine Vestæ quæ it ad Gladiatores spectandos:

Inde ad confessum Cauæ pudor almus, & expers Sanguinis it pietas.

Appuleius item aperte: *Dies ecce muneri destinatus aderat, & ad conseptum Cauæ, prosequente populo, pompatico fauore deducor.*

Tertullianus (si recta lectio est) Caulam etiam in libello De Spectaculis dixit, nouè magis quàm improprie: *Ceterum qualia illa sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit? credo Circo, & vtrâque Caulâ, & omni Stadio gratiora.* Vbi eâ voce includit etiam Theatrum, nisi si legendum *Cauæâ.*

C A P V T I I I.

Arenæ nomine dictum eundem locum. ideò quia sterni arenâ solitus. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

SED & Arenam dixere vulgò, scilicet quia is locus defabulari solet, & arenâ sterni in vsum pugnae. Nam si lapide aut ruderato: in tam crebrâ effusione sanguinis, lubrico statim pavimento, quæ ratio standi aut certandi? Arenam iniocere igitur, quæ bibula: & quam ipsam renouare & velut inarare etiam soliti per interualla ludorum. Martialis ostendit, de Leone subito efferato:

Causa in-sternenda arena.

*Nam duo de tenerâ inuenilia corpora turbâ,
Sanguineam rastris quæ renouabat humum,
Sæuis & infelix furiali dente peremit.*

Quam per pueros quosdam, non sine lusu specie, renouabant.

Martia non vidit mains Arena nefas.
Et credo quidem vulgariam arenam insterni solitam: nisi quòd

B

quidam

quidam rasuram lapidis albi destinarunt etiam huic rei, quaerita gratia candoris. Plinius libro XXVI. *Inuenere et alium usum eius lapidis, in ramentis quoque, Circum maximum sternendi, ut sit in commendatione et candor.* Nec scio an ad hunc morem, mentem & calamum Ouidius flexerit, cum de Gladiatorum spectaculo scribit:

Arena à lapide ab rafa.

Altera tresque super rasâ celebrantur arenâ.

E minio etiam, aut abryfocollâ.

Rasam enim arenam ingerunt hinc consensu fidi & prisca libri, nec causam adiectionis aliam facile inuenio ab istâ. Nisi si Raza ideo, quia superficies illa æquabilis, tersa vento & velut rafa. At Principes interdum, arene loco, instruere minium aut chryfocollam. Plinius: *Visumque est Neronis Principis spectaculis Arenam Circi chryfocollâ spargi, cum ipse concolori panno aurigaturus esset.* Suetonius de Caio: *Edidit et Circenses quosdam precipuos, minio et chryfocollâ constrato Circo.* Sed hæc monstrorum aliquot dementia. quibus satis non fuit ostentare opes suas in spectaculis: voluerunt & calcare. Ceterum Editorum vulgus contenti, ut dixi, arenâ. Inde ea vox passim pro certamine Amphitheatrali, proque ipso loco. Tacitus: *Spectacula gladiatorum idem ille annus habuit, pari magnificentia ac priora: sed feminarum Senatorumque illustrium plures per Arenam sædati sunt.* Iuuenalis:

Arena pro certamine et loco.

— *et municipalis Arena*

Perpetui comites.

Suetonius: *Equestrem ordinem ut Scenæ Arenæque deuotum adfidue profcidit.* Horatius:

Ne populum extremâ toties exoret Arenâ.

Arenâ vocis et Circus venias?

Non videtur.

* Id est, utriusque muenis.

Capitolinus: *Multos qui secum in Arenâ pugnassent, se Praetores videre.* In edicto Ædilium: *Qui ve in Arenam, depugnandi causâ, ad bestias intromissus fuerit. Sed nonne & Circus & Stadium, iniquies, arenis strata? non & illa igitur in communionem admissa huius vocis? Strata: sed non admissa. caue credas. quotiensque Damnari in Arenam, Arenâ mitti, taliaque in Iurisconsultis siue Historicis legis; cautè accipias de ferro tantum, aut cultro. id est, Gladiatoribus, aut Venatione. & magis pro istâ. Imperator quidem clarè discriminat ecce à Circo, lege VIII. C. De repudiis: *Nec ullo modo uxorem expellet, nisi adulteram, vel Circensibus, vel Theatralibus, vel* Arenarum spectaculis se probi-**

prohibente gaudentem. In quo vsum quemdam sermonis obtinuisse potius, quàm rationem non infitebor. Ab hac stirpe Arenarij, qui in arenâ depugnant. Symmachus: *Dies muneris nostri tempori admouetur: cui largitas candidati sola non sufficit, si lautioribus Arenariis deseratur.* Arcadius Iurisconsultus: *Si ea rei conditio sit, ubi Arenarium testem, vel similem, admittere cogimur. id est, Arenâ alterutrâ pollutum: ideoque infamem.* Tertullianus: *Scenicos, Xysticos, Arenarios illos amentissimos, quibus * viri * animas, feminae autem illis etiam corpora sua substernunt.* Ita scribunt, *Ita scribendus indubiè is locus: & significat pius & seuerus noster Censor, infanuisse in hoc genus hominum non vnam Faustina.* Nimirum, vt poëta ait, *-- ferrum est quod amant: imò telum.* Nec alia, quod sciam, loci huius nomina. Nam eiusdem Tertulliani illud inuolutum, libello de Spectaculis, cap. XII. emendatione verâ euoluo. Legunt vulgò: *Quid ego de horrido loco dicam quem nec periuria sustinent? Pluribus enim & asperioribus nominibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolium omnium demonum templum est.* Frustrâ quæras hæc nomina. Scribo igitur, & distinguo: *asperioribus numinibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolium. Omnium demonum templum est.*

C A P V T I V.

Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratur. Dianæ in primis. Ioui Latiari, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Macellatio ad eam stata vnus è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

QUOD vt tibi liqueat: non defugiam breuiter ea commemorare, quoniam id quoque ad lucem huius rei facit. Dedicabant in primis locum & ludum hunc Dianæ. Tertullianus: *Martem & Dianam vtriusque ludi (Gladiatorium & Venatorium designat) præsidem nouimus.* Cassiodorus, magis distinctè, sacra Dianæ Tauricæ. *Spectaculum, inquit, tantum fabricis clarum, sed actione teterrimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum, quæ sanguinis effusione gaudebat.* Nec ab aliâ causâ, Dianam propriam Venatione amphitheatrali Martialis posuit:

Inter Casarea discrimina sua Diana.

B 2

Sed

Diana, pro ipsâ Venatione amphitheatrali.

*Iupiter
Latiaris.*

Sed & Ioui sacrabant, siue Latiari, siue Stygio. De illo, Tertullianus Apologetico: *Ecce in illa religiosissima Aeneadarum Urbe est Iupiter quidam, quem ludis suis humano sanguine proluunt. Sed bestiariorum, inquitis. Opinor hoc minus, quam hominum. Idem scriptor, aduersus Gnosticos: Sed enim Scytharum Dianam, Gallorum Mercurium, Afrorum Saturnum, victimam humanam placari apud seculum licuit. Et Latio ad hodiernum Ioui media in Urbe humanus sanguis ingustatur. Minutius Felix: Iupiter cum Hammon dicitur, habet cornua: & cum Capitolinus, tunc gerit fulmina: & cum Latiaris, cruore perfunditur. Stygium siue infernalem interpretari eum videtur Prudentius:*

Siue Stygius

*Quid puluis Caucae semper funebris? & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompa?
Haec sunt deliciae IOVIS INFERNALIS, in istis
Arbiter obscuri placidus requiescit Auerni.*

Et aram imò Ditis in Amphitheatro positam agnoscere, quae sanguine hoc perfusa.

* Ita distinguo & capio, non ut inuus Latiare appellat: sed ut Ioui Latiari fufum sanguinem in munere velit. Macratio horrenda, nec Romanorum cultu digna. Tertulliani correctio.

*Funditur humanus * Latiari, in munere sanguis;
Confessusque ille spectantem soluit ad ARAM
PLVTONIS fera vota sui. quid sanctius ARA
Quae bibit egestum per mystica tela cruorem?*

Quinimò ex Minutio colligas, solemne quoddam ibi hominis sacrificium fuisse, velut ad committendos ludos. Ait: *Hodieque à Romanis Latiaris Iupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum est, mali & noxij hominis sanguine saginatur. Mali, inquit, & noxij hominis. id est, Bestiarij. Itaque labor ut in Tertulliani loco, quem primitus adtuli, cum melioribus libris legam: Sed bestiarij, inquitis. Opinor hoc minus, quam hominis. Sed praeter hos deos, Saturnus etiam in partem venit huius tutelae. Lactantius ita adserit, ex sententiâ Sinnij Capitonis: Venationes & quae vocantur Munera, Saturno adtributa sunt: ludi Scenici, Libero: Circenses, Neptuno.*

C A P V T V.

Quando prima Amphitheatra cœpere. Videri serò irrepsisse: idque statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse. mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

DE impiâ vanitate, satis. ad locum describendum redeo: cuius primum ortum & quasi natalem diu quæsiui frustra. Non enim magis clarum, quando Amphitheatra hæc instituta, quàm quando Venatio ipsa. Quam posteriorem Gladiatoribus esse, & in Circi sede diu hæsisse: inducor non vanis * coniecturis. Nata tamen Amphitheatra, nisi fallor, haud diu ante tempora reip. desidentis: & quidem temporanea primum, & è ligno. Ita Curionem (illum Tribunicium dico, qui tuba belli ciuilib) ligneam molem extruxisse, quæ diducta, duo Theatra redderet; iterumque Amphitheatrum vnum, conducta, Plinius refert libro xxxvi. Et in Dione lego, Theatrum quoddam è ligno exstructum, corruisse cum multorum clade. Verba enim eius sic rescribam, libro xxxvii. Καί τι ἐ Δία-
 ξον πρὸς πανήγυριν τινα ἐν ξύλων ὠκοδομηθῆναι ἀνεξάτη, καὶ ἀνθεσσοὶ περιπληθεῖς ἀπώλοντο, non vt vulgò, ἐν Σύρον. ex quo interpres nescio quid perplexi expedit siue impedit potius, ad ludos de Syris. Sanè valdè recepta & crebra, Spectacula hæc lignea. quod Vitruuius etiam suggerit, libro v. *Dicet aliquis forte multa theatra Roma facta quotannis, nec ullam rationem harum rerum in his fuisse. sed erabit in eo, quòd omnia Publica LIGNEA theatra tabulationes habent complures, quas necesse est sonare. Et Cæsar ipse Iulius, iam Dictator, Amphitheatrum ligneum exstruxit in campo Martis: quod Dio Cassius ad significare videtur fuisse inuenti noui.* Libro xliii. Πολλὰς, inquit, καὶ περιδαπούς ἀγωνίας ἔθηκε, Δίαξον τι Κυνηγετικὸν κειώσας, ὃ ἐ ἀμφιθέατρον (ἐν τῷ πρὸς πανταχόθεν ἔδρας αἰὲς πλωτῆς ἔχει) περιεπέρεθη: *Multa & varia spectacula edidit, venatorio quodam theatro è lignis structo, quod & Amphitheatrum (ex eo, quòd undique sedilia in orbem habeat, sine scenâ) appellatum est. Dixi ligneum, quia Dio verbo vititur κειώσας: & quia postea memoria eius nulla. At sub Augusto, & Venatio valdè iam in-*

Ortus Amphitheatrorum non liquidus.

* Quas promo l. r. De Venat. Curiosis versatilis moles.

Coniectura in Dione.

Lignea theatra & amphitheatra crebra. Iulius Cæsar exstruxit.

*Augustus
fautor Ve-
nationi
cruenta.*

crebuit, & increuit eius dignitas. Siue vnà cum opibus auge-
scente luxu: siue potiùs, quia ipse ille Princeps valdè in hunc
ludum pronus. Victor de eo: *Quodque est lati vel ameni animi,
oblectabatur omni genere spectaculorum,* PRAECIPVE FERARVM

*Quos se-
ras dederit
suis mune-
ribus.*

incognitâ specie & infinito numero. Et ipse Augustus in lapide An-
cyrano fatetur, Venationes se dedisse, QVIBVS. CONFECTA.
SVNT. BESTIARVM. CIRCITER. TRIVM. MILIVM. ET.
QVINGENTA. Itaque statim Venationi tunc reperta propria &

** Anno vr-
bis D. CC-
XXV. Tauri
lapideum
Amphi-
theatrum.*

mansura domus. Amphitheatrum * exstructum è lapide, Au-
gusti suasu, Statilij Tauri opibus & sumtu, in campo Martio.
De quo Dio libro L I. Ο Ταύρος Στατίλιου Θείαροντι εν τῷ Ἀρείω πε-
δίω Κωνσταντῶν λίθων, & ἔξεποίησε τοῖς ἑαυτῶ τέλεσι, καὶ καθιέρωσε: *Stati-
lius Taurus in campo Martio theatrum quoddam Venatorium, lapi-
deum, & struxit suis impensis, & dedicauit.* Ait Dio disertè ἐν

*Archeolo-
gi nostri hic
archai.*

τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ. Antiquarij igitur nostri quomodo non errant, qui
locant id in monte Cœlio? Præsertim cùm & Victor in descri-
ptione summariâ vrbis, pariter ponat in regione I X. Circi Fla-
minij: sub quâ Martius campus. Hoc solum primumque lapi-
deum Amphitheatrum Romæ fuit, ad tempora Vespasiani.
Nam quod Caligula struere cœperat apud Septa, Claudius
omitti voluit, Suetonio narrante in Calig. cap. XXI. Et quod
Nero postea magnificentum in campo Martio erexit, fuit saltem è

*Caligula
imperfe-
ctum spe-
ctaculum.*

*Neronis
item nota
diuturnâ.*

**Castrense
Amphi-
theatrum,
cuius ruinæ
hodie Ro-
mæ.*

*Correctus
leuius Pli-
nius.*

ligno. De quo Tacitus libro X I I. Annal. & Suetonius in Ner.
cap. XII. Fateor & Castrense quoddam Amphitheatrum fuisse,
Regione * Esquiliis: quod P. Victor commemorat: sed cuius
structor mihi irrepertus. nisi si is Tiberius Imp. fuit, qui idem
struxit & Castra. Pompeij Amphitheatrum nullum: nec Pli-
nius tibi imponat libro XXXVI. cap. XV. vbi, *Pompeij Amphi-
theatri,* aperto librariorum errore legas, pro, *Pompeiani theatri.*
Quod non monerem, nisi præteritum etiam Hermolao.

CAPVT VI.

Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. Urbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. postea collapsum, & saepe instauratum.

STATILII ergo illud in multâ famâ, & vsu: donec am-
 bustum fuit sub Nerone. Xiphilinus admonuit, vbi de
 magno illo incendio: τὸ τε Παλάτιον τὸ ὄρθον σύμπαρ, & τὸ θεάτρον
 ταύτου ἐκαύθη: *Palatinus mons vniversus, & Tauri amphitheatrum
 conflagrauit.* Et quamquam restitutum postea: (Victor id sua-
 det, qui ponit inter opera, quæ æuum ferebant suo æuo:) tamen
 quia incendio illo informius redditum & infirmius, occasio Causa no-
 ui. Amphi-
 theatri.
 data Vespasiano & cupiditas struendi noui. Struxit, & qui-
 dem vt Suetonius ait, in mediâ vrbe: hoc ipsum, Lipsi, quod Quod vrbe
 mediâ Ve-
 spasianus
 cepit.
 infistimus, quod manu oculisq̃ue tangimus: & quod iure
 miremur iniuriis restitisse tot annorum, tot bellorum. Ego in-
 terrumpens, Sermonis mihi venia sit, inquam. Hoc illud,
 ais, quod vrbe mediâ? Valdè erras. Oculis hunc vrbis ambi-
 tum, siue perticâ metire: à latere propius aberit, quàm ab um-
 bilico. Florentius, Pomœrium te decipit adolescens, inquit,
 nouæ vrbis: quod ab Aureliano, & post illum est. At veterem
 finitionem & limitem si inspicias: prope verum est Suetonij no-
 ta. Cuius ipsa verba referre mihi pretium, vt emendem. In
 Vesp. cap. IX. Fecit *Amphitheatrum vrbe mediâ, vti destinasse
 compererat Augustum. Amplissimos ordines & exhaustos cede variâ
 & contaminatos veteri negligentia, purgauit suppleuitq̃ue.* Scribo Labes elota
 in Suetonij
 verbis.
 & interpungo: *amplissimum. Ordines.* Amphitheatro enim data
 laus & titulus, Amplissimi: non Ordinibus. è quibus soli Se- Senatus ordo
 amplissi-
 mus.
 natui conuenire eum scio, nec tributum Equiti vniquam. Etsi
 de iustâ medietate tamen haud adfirmo: satis est circâ fuisse.
 Struxit autem Vespasianus in consulatu suo octauo: id est, vix Quando
 Vespasia-
 nus cepe-
 rit.
 biennio, ante vitæ finem. Inducor à Nummo, cuius inscri-
 ptio: IMP. CAESAR. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P.
 & parte alterâ, expressa hæc Amphitheatri figura. Itaque cœ- Titus id
 absoluit.
 pit opus ipse, non absoluit; struxit, non extruxit. At Titus
 filius

filius summam manum imposuit, idemque dedicauit. Duorum ergo Principum opus: ideoque non malè Sex. Rufus qui ambiguè inscripsit, *Flauij Amphitheatrum*. etsi fama & vulgus Tito magis adiudicarit: siue fauore quodam in illum, siue potiùs ex Romano ritu, quo receptum opera censerent à dedicante. Non satis consideratè igitur Eutropius & Cassiodorus, qui fecisse Titum id autumant: magis Aurelius Victor, qui perfecisse.

Victoris parum clara aut certa lectio.

Biennio post, inquit, ac menses serè nouem, Amphitheatri perfecto opere, lautusque veneno interiit. Vbi Lauti vox meis naribus parum elauta. quam enim habet sententiam? scribamque libens, Amphitheatri perfecto opere, Lautibusque: vel, Lautis que. Censeo enim duo opera commemorari ab eo Titi, Amphitheatrum & Thermas. Quas infrequentiori nomine Lautus adpel-

Durus ipse, & ferrei styli scriptor.

lat: ut Festus Lautulas, Loca ubi lauandi usum exercebant. Durum hoc mihi ipsi videretur, nisi Victorem cogitarem, & reliquam eius adfectatam nouitatis phrasim. Atque hi duo soli Principes fecere; alij refecere, cum casu aliquo læsum, aut igne fuit.

Multi refecerunt Amphitheatrum.

Inter eos M. Antonius Pius, ut refert Capitolinus: Opera eius, inquit, Roma hæc exstant. Templum Hadriani, Græcostasium post incendium restitutum, instauratum Amphitheatrum. Item Eligabalus, Lampridij testimonio: Amphitheatrum ab eo instauratum post exustionem. Denique Senatus ipse eam tuitionem suscepit, sub Gordianis. Capitolinus: Quid enim opus est de restitutione templorum, de thermis Titianis, de edificatione Amphitheatri agere? Ita multorum curâ, & Genio quodam Perennitatis, peruenire tanta machina potuit ad hoc æui.

* Quæ necio an in Agellio restituentur, l. 111. c. 1. Apud balneas Titianis, non autem Sittianis, ut libri. Nec tamen adfirmo.

CAPVT VII.

Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & præconia. Denique ubi situm. Martialis explicatus.

Altitudo Amphitheatri.

VERE enim grandis. Altitudinem hanc vides? nunc quoque miranda est: etsi multum à vertice eius corrui, multum à pedibus subsedit. Nam mole & æuo, magna hæc pondera clarè desident, terrâ cedente. Adde aggestum ruinarum: quantum periit? Alta igitur, & Ammianus de eâ: *Amphitheatri*

moles

moles solidata lapidis Tyburtini compage, ad cuius SVMMITATEM
 AEGRE VISIO HVMANA CONSCENDIT. Vides hunc orbem?
 is quoque capax: & supra tuam fidem. P. Victor: *Amphi-*
theatrum, inquit, *quod capit loca* LXXXVII. ∞. Et de gradibus Capacitas
cauea gra-
dilis.
 tantum intellegit, credo: in quorum puluillis sedisse commodè
 vult octoginta septem millia hominum. At in ambitu illo su-
 periore & circumiectis porticuum Aulis, non minus item spe-
 ctarunt quam dena aut vicena potius millia: siue stantes, siue
 in allatis cathedris sedentes. Iure ergo molem hanc admiratus Ambitiosa
saris laus, à
Cassiodoro.
 Cassiodorus, in hoc eulogium erupit: *Hoc Titi potentia Principa-*
lis, diuitiarum profuso flumine, cogitavit edificium fieri, unde CAPVT
VRBIVM potuisset. Et Martialis ante opera omnia orbis ponit,
 historicâ, non poëticâ fide:

Omnis Casareo cedat labor Amphitheatro:

Vnum præ cunctis fama loquatur opus.

Intellegit enim hoc Titianum: nec ad Domitianum illa, aut de
 Domitiano, vt alucinatur interpretum vulgus. Doctorum Cu-
 ria mecum scit, non ista solùm, sed totum Epigrammatum pri-
 mum libellum in Titum maximè conuenire & eius ludos: quos
 in dedicatione huius Amphitheatri exhibuit per dies panè
 * centum. Idem poëta, venerabilem molem appellat:

Hic ubi conspiciui venerabilis Amphitheatri

Erigitur moles, stagna Neronis erant.

& simul locum præit, in quo hoc opus destitutum. qui pars fuit
 Neronianæ domus. Sub has laudes exclamaui ego, iam ardeo
 Florenti, ardeo. restingue hunc ignem: & sigillatim mihi explica
 veterem germanamque faciem huius loci. Florentius, Non in-
 uitus, inquit. scio enim (præter ingenuam delectationem, quæ
 hîc adiuncta) nihil magis facere ad illustrandam rem omnem
 spectaculorum. Quorum cum tam crebra mentio in omni ge-
 nere scriptorum: cur fugiam tenebras tuas pellere exigui fer-
 monis face? Audi igitur. describam tibi omnem interiorem
 hanc molem, imò depingam: & quidem, quò magis capias, per
 partes. Bene enim olim Corynna ad Pindarum: * *Manu seren-*
dum esse, non sacco toto.

*A Martia-
li item.*

* Xiphili-
nus auctor.

* Τῆς ἑστῆς
δὲ τῶν ἐργῶν
ἀλλὰ μὴ ὅλας
τῆς θύλαξ.

CAPVT VIII.

Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primùm de formâ eius: quæ Ovalis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arena: in quò cloacæ siue specus. & cui rei. Item de portulis.

SED vísne admoueamus nos paullùm ad inferiorem hunc parietem, vbi umbra? Imò sedeamus etiam, si ita visum, inquam, in graduum his fragmentis. Simulque sedi ego. & ridens, ad Florentium, Quis scit, inquam, si locum nunc non premam magnæ alicuius umbræ? Florentius se quoque iam collocans, Id quidem facile, imò necessum est, inquit. Nam ad podium sedemus, & in Orchestrâ. heu, quot hîc olim Senatores? Sed specta.

Arenæ huius, primùm, siue caueæ totius forma, non rotunda & orbicularis prorsum est, vt oculi tibi possint imponere: sed porrecta magis paullùm, & oblonga. Dimensio id approbat: ratio ipsa operis: quia Amphitheatrum iunctum & factum ex duobus Theatris, reiectâ scenâ. At Theatrum non iusti hemicycli formâ, sed amplius diametri quartâ parte fuit: vti etiam nunc ostendit figura reliqua Theatri Marcellæi. Ad quam compositionem & figuram Cassiodorus præluceat: *Cùm Theatrum, inquit, quod est hemisphærium, Græcè dicatur: Amphitheatrum quasi in vnum iuncta duo* Visoria, rectè constat esse nominatum. Item Isidorus: Amphitheatrum dictum, quòd ex duobus Theatris sit factum. Nam Amphitheatrum rotundum est, (non id quidem planè verum) Theatrum verò ex medio Amphitheatro est, semicirculi figuram habens. Ouidius clarissimè:*

— *structo que vtrisque teatro,*

Vt matutinâ ceruus periturus arenâ.

Ouo aptissimè comparat idem Cassiodorus: Oui speciem, inquit, eius arena concludens, vt concurrentibus aptum daretur spatium, & spectantes omnia faciliùs viderent: dum quædam PROLIXA ROTUNDITAS vniuersa colligeret. Itemque Calpurnius in Bucolico, de Venatione Carini:

Et geminis medium se molibus alligat ouum.

Calpurnius illustrans.

Nam geminas moles, duo theatra intellegit: eaque alligari vult

vult in ouum. Qui aliter explicant, circumludunt, sententiam poëtæ non tangunt. Idem cum valle comparat, quæ cincta vndique supino monte:

Qualiter hæc patulum Vallis contendit in orbem,

Et sinuata latus, resupinis vndique siluis,

Inter continuos curuatur concaua montes:

Sic tibi planiciem curuæ sinus ambit Arena.

Nec versibus iis aliâ luce opus, nisi si apud elucum. Dio Cassius idem voluit, cum montem quemdâ cum Amphitheatro com-

ponit: Ω'ς ε, inquit, Κωνσταντῆς θεάξω τὸ ὄρη σύμπαν, ὡς μικρὰ μεγάλους εἰκάζου, ἐοικέναι. Habes vniuersi huius caui formam; nunc aream

vide. Ordinar enim cum architectis ab imo solo. Ea pura, sine

substructionibus aut ædificiis, libera tota ad cursum ferarum & ad pugnam. Excipio quod in eâ alibi (partem enim non designo)

Ara fuit è lapide: illa dico cruda Ara, quæ sacra Ioui Latiani.

Prudentius id te docuit: si versus eius audisti non iacenti aure.

Iam sub ipsâ areâ, cloacæ. Ita credere me iubet * Andreas Ful-

uius: qui magnam etiam partem ædificij tolerari ab iis vult & sustineri. An ipse, an alius viderit, nescio: si vera traditio; ambi-

gam, fuerintne re ipsa cloacæ ad exfugendum educendumque

humorem illum * stagnorum, prouidè structæ: an potiùs came-

ræ quædam & specus subterranei, ad custodiam & receptum

ferarum. quas tamen illi indiligenter cloacas censuerunt. Siue

etiam ad vsum aquarum, quas in Arenam occultè & subito

inducebant atque educebant, ad Naumachias. Certè cum feri-

na magna vis cottidie in Amphitheatrum induceretur: quæri

dignum est, quo loco eæ habitæ aut seruatæ. Non enim om-

nes simul emissæ. Si in ipsâ areâ vspiam: artarint locum. si ex-

trâ: quomodo eæ statim perductæ, aut quâ ad manum? Mea

quidem opinio sit, partim subterraneos cauos fuisse, in quâs re-

conderentur sub ipsos ludos: partim depositas eas in caueis sub

interiore istâ porticu, è quâ portulæ & aditus plures pertinent

in Arenam. Non tam clarè eas Portulas hîc vides (omnia enim

hæc ruinis aggesta & obruta) sed Veronæ clarissimè: vbi vtrim-

que * octo, nisi fallor, sub ipso isto Podij muro. At non eæ certè

ad spectantium vsum: quia in Arenam tantum conducunt,

non ad subsellia aut gradus.

*Amphi-
theatrum
valli cin-
cta in or-
bem monti-
bus compa-
ratum.*

*Arena a-
rea tota
libera.*

*Nisi quod
Ara in eâ
Ioui.*

*Cloaca sub-
terranea.
* Lib. I. De
mirabili-
bus Urbis.*

*Ad quem
vsum ea
fuerint.*

** Nam in
stagnis Ne-
ronis stru-
ctum Am-
phithea-
trum.*

*Fera quo-
modo sub
ipsam pu-
gnam ad-
seruata.*

*Portula in
imo muro.*

** Due enim
aliæ aduer-
sæ inter se,
sed gran-
diores &*

vera portæ.

CAPVT IX.

De Specubus subterraneis, amplius. item de Caueis in Amphitheatris. Liuij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Porta in caueis, & Plauto lux. Emissio ferarum, & immissio.

ET de Specubus quidem siue cryptis, valdè sententiam meam iuuat Cyriacus Anconitanus, qui maiorum æuo Itinerarium scripsit. In quo de Amphitheatro Veronensi, sic tradit: *Et nunc conspicitur locus rotundus Arena, per totum magnis saxis undique structus, & ut ita dicam perfilatus. cum intus CVBATTIS & ANTRIS multiformiter redimitus sit.* Sicut de Caueis, Liuius libro XII. loco prorsus quidem fracto & mutilo, sed ex quo tamen non obscure elicio quod facit istuc. Ait de Censoribus, locasse eos faciendos *carceres in Circo, & oua ad notas curricularis numerandas, & *dam, & metas trans * & CAVEAS FERREAS pe * intromitterentur.* In Circo, vt scimus, olim Venatio exhibita, ante Amphitheatra. itaque huic fini ait Liuius *Caueas ferreas exstructas, per quas bestia (ita enim sententiam fuisse suspicor, si non verba) intromitterentur in Arenam.* Nec de aliis

Cauea prima è ferro, quando?

Liuij fracta verba, ad eam rem.

Stadius explicatus.

Caueis Stadius II. Silu. in Leone mansueto:

— stat cardine aperto

*Infelix Cauea, & clausis circum undique portis
Hoc licuisse nefas pauidi timuere Leones.*

Vbi nota mihi & Portas. quæ vel Cauearum sunt: vel potiùs istæ Amphitheatrales, de quibus dissero. Certè apud Plautum etiam Porta in Circo ad bestias emittendas, in Persâ:

Porta in caueis.

Plautus explicatus.

Ubi quid credideris, citius ex templo à foro

Fugiunt, quàm ex portâ ludis cum emissu st lepus.

Quem locum totum silentio premit vber alioqui interpres: qui (fatendum est) non lucem, sed vmbra sæpe facit nostro Vmbro. Nescio an Ammianus de istis, libro XXVIII. *Maximus effudit genuinam ferociam: sicut sæpe faciunt Amphitheatrales ferae, diffractis tandem soluta posticis.* An portulis ibi aliquis legat? sed audax sit, non muto. Ostia videtur Varro adpellasse, De Rust. *Ostium habere debet humile & angustum, & potissimum eius generis quod cochleam appellant. ut solet esse in caueâ, in quâ (verius for-*

fortasè, è quâ: non enim certè in ipsâ Caueâ pugnabant, nisi si ^{Leuiter} ^{Varro cor-} ^{uictus.} Caueam capit, pro toto Amphitheatro) tauri pugnare solent. Atque ex his Caueis cum impetu quodam emittebantur in Arenam. Vopiscus in Probo: *Neque erat bestiarum impetus ille, qui* ^{Emittere} ^{feras.} *esse Caueis egredientibus solet.* ita enim verè & acutè emendauit olim laudatissimus ille Faber. Capitolinus in Gallienis: *Cùm quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset uxori eius, surripi quasi ad leonem venditorem iussit. deinde Caueâ caponem emitti.* Emittebantur ergo Caueis, iterumque in eas immittebantur post pugnam. Seneca de Irâ: *Curriculi, rotarumque versata facies leonem* ^{Item im-} ^{mittere.} *redigit in Caueam.* Sed & Portulas easdem ad hunc vsus accommodare Vopiscus videtur, qui Aditus adpellat. In Probo: *Immissi deinde per omnes Aditus struthiones mille, mille cerui, mille apri.* Hic ego, Sed nonne etiam, mi Florenti, ista de Caueis itinerariis accipi possint, in quibus feræ clausæ & transfuctæ? Claudianus eas, vt memini, pulchrè describit, III. De laudib. Stilic.

*Hæc laqueis innexa gemunt, hæc clausa feruntur
ILIGNIS DOMIBVS. fabri nec tigna polire
Sufficiunt: rudibus fagis texuntur & ornis
Frondeutes CAVEAE. ratibus pars ibat onustis
Per freta vel fluuios. ex sanguis dextera torpet
Remigis, & propriam metuebat nauita mercem.
Per terram pars ducta ratis.*

Itaque potuere in Specubus illis aut Fornicibus, deponi in his-
ipsis Caueis. Haud abnuo, ait Florentius: & addo eas Caueas ex
argento & auro, per splendoris speciem, sæpe factas. Sed per-
gamus in ipso loco nostro describendo.

C A P V T X.

*Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam. in modum siluæ, in mo-
dum maris. Antra pro Caueis: interdum Naves. Vopiscus, Apu-
leius, Calpurnius emendati.*

ATQUE hæc solens & vulgata Arenæ facies: cui non ne-
go comptum aliquem nouitium sæpe additum, & colo-
rum quosdam fucos. Varia enim cottidie ab ambitiosis Edito-
ribus excogitabantur, vt studia spectantium allicerent lenoci-
nio quodam nouitatis. Ita fuere, qui arboribus hoc planum ^{Ambitiosa} ^{Editorum} ^{inuenta.}

*Arbores in
arenam in-
lata.*

conferent, & Arenam totam verterent in siluam. scilicet vt vi-
uam imaginem exhiberent veræ germanæque Venationis. Au-
dax inuentum. & quod non melius tibi exprefferim, quàm ipsis
Vopisci verbis, in Probo: *Venationem amplissimam dedit, ita vt
populus cuncta diriperet. Genus autem spectaculi fuit tale. Arbores
valide per milites radicitus vulsæ, connexis longè lateque trabibus ad-
fixæ sunt. terra deinde superiecta: totusque Circus ad siluam consitus spe-
ciem, gratiam nobis viroris obtulit.* In quâ extremâ clausulâ cenfeo

*Vopisci cor-
rectio.*

legas, gratiam noui viroris. Quomodo enim, nobis? nec Vo-
piscus ipse certè inter spectatores fuisse significat: quod abnuit
ætas. Neque tamen gratia aut laus huius inuenti penes Probum:

*Capitoli-
nus expli-
catus.*

** Munera
enim pingi
solere, do-
cui lib. I I.
Satur.*

reperio Gordianum iam antè factitasse idem etiam priuatum.
Capitolinum non aliter accipio, vbi de magnificis eius mune-
ribus in Quæsturâ: *Feras Libycas vno die centum exhibuit, vrsos
vno die mille. Exstat silua eius memorabilis, quæ picta est in domo ro-
stratâ Cn. Pompeij, quæ ipsius & patris eius & proauis fuit.* Sed & in
Titi spectaculis tale aliquid indicat Martialis:

*Quidquid in Orphæo Rhodope spectasse Theatro
Dicitur, exhibuit Cæsar arena tibi.*

*Repserunt scopuli, mirandaque silua cucurrit,
Quale fuisse nemus creditur Hesperidum.*

Imò æmulabantur id iam in prouinciis: atque Apuleius in mu-
neris Corinthiaci apparatu describit. *Erat, inquit, mons ligneus
ad instar inçlyti montis illius quem vates Homerus Idæum cecinit,
sublimi instructus tabulâ (liber scriptus quem à Giselino meo
sum nactus, instructus fabricâ, rectius refert) consitus viretis &
VIVIS ARBORIBVS, summo cacumine de manibus fabri fonte ma-
nante fluuiales aquas eliquans. Nec in solo solum hæc varia-
tio, sed in Caueis ipsis. quarum loco inuenerunt antra quæ-
dam coëuntia & deëuntia, quæ velut è terrâ emitterent subito
feras. Calpurnius hoc voluit, cum in Carini Venatione timidè
miratur.*

*Apuleius
correctus.*

*Ab miseri, quotiens nos descenditis arena
Vidimus in partes? ruptaque voragine terræ
Emersisse feras? & iisdem sæpe latebris
Aurea cum croceo creuerunt arbuta libro.*

Et filegi ibi malim, disceditis arena. vti & in Plinij de Curionis
Amphi-

Amphitheatro, *discedentibus tabulis*. Intellegit enim, arte qua- ^{Calpurnij} ^{emendatio.}
 dam & machinis, antra illa, velut hiatu terræ, & aperta celeriter
 & operta: iterumque arbutis & virgultis tamquam crescenti-
 bus inducta. Quæ ipsa decora fuisse fatendum est, & blandien-
 tia sensibus imitatione quadam naturæ. At illud iam improbi
 acuminis, & nescias an exemplo quodam à sacrâ Noachi Arcâ.
 quod Nauim ædificare grandem aliquam solent in ipsâ Are- ^{Nauis ad}
 nâ, quæ solutilis esset, & subitò luxata emitteret omne genus ^{usum Ca-}
 ferarum pro arbitrio magistri temperantis. Dio id scribit & ^{uea.}
 narrat vbertim in Nerone: vult etiam exemplum oblatum sce- ^{Neronis}
 lestæ illius nauis quâ matrem necaret, ab hac Amphitheatra- ^{parrici-}
 li. Verba eius commemorari: *Ἐπι δὲ ἐν τῷ θεωφανῆς ὠκνοῦν τὸ* ^{dium, quo}
ἔργον, ἢ κρύφα δὲ φαρμάκων ἐκ εἶχον ἄνω ἀελεῖν, ναυὶ ἰδόντες ἐν τῷ ^{exemplo}
*ἀμφιθεάτρῳ δὲ λυομένη τὴν αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς, καὶ πᾶσα θηρία ἀφείσαν, ἢ σπι-
σαμένη αὐτῷ πάλιν, ὡς ἐν ἑρέβῳ, τοιαύτην ἐπέργεν ταχέως ἐναυπηγήσαντο:
Et quoniam eam eadem palam non audebant, nec venenis clam patra-
re facile id possent: nauim quampiam in Amphitheatro conspicientes
ita factam ut sponte solueretur, & belluis quibusdam emissis, rur-
sus compingeretur & rediret in priorem statum, visum iis huic simi-
lem ædificare. Nec minus clare in Severo: Τῆς δὲ διαμένης ἀπάσης
τῆ ἐν τῷ θεάτρῳ ἐς πλοῖα χῆμα κατασκευασθείσης, ὡς τετρακόσια θηρία ἢ δεξιάδῃ
ἢ ἀφείναν ἀρφῶς, ἑπειὶ ἐξαίφνης δὲ λυομένη ἀνέδοξεν ἀρκῆσι, λέωναι, παι-
θρες, λέοντες, σερυθοὶ, ὄναγροι, βίωσωνες, ὡς ἐπτακόσια τὰ πάντα ἢ θηρία
ἔβοτὰ ὅμῃ ἢ δεξιῶν ὀφθῆναι ἐσφαγῶναι. Receptaculum autem om-
nium ferarum in Amphitheatro exstructum erat instar nauis, quæ
capere simul & emittere posset ad feras quadringentas. Eâ autem de
subitò occultè solutâ, exsiliabant ursi, lea, pantheræ, leones, struthio-
nes, onagri, bissontes: ita ut septingentas feras aut pecudes simul
& currere liceret cernere, & occidi. Nec naues solùm eiusmodi
induxêre in Theatra, sed, quod magis admirêre, quodammo-
do mare ipsum. Reperti enim qui hoc omne rotundum, per ^{Mare suis}
occultos quosdam ductus & meatus, subitò aquâ replerent: ^{aqua in}
& pro terrestribus feris, monstra maris ostenderent, & classes, ^{Amphi-}
& naualem pugnam. Ei aquarum inductioni, fortasse non ab- ^{theatris.}
erret, qui subterraneos illos canales adtribuat, de quibus supra. ^{Natantia}
Carini Principis ludis id factum, visumque à se Calpurnius ^{in iis ma-}
memorat: ^{rina mon-}
*strâ.**

Nec

*Nec solum nobis siluestria cernere monstra
Contigit, aequoreos ego cum certantibus urfis
Spectavi vitulos, & * equorum nomine dignum
Sed deforme pecus.*

* Hippo-
potamos
intellegit.

Et diu ante illum Nero id usurparat, Dione sic narrante: Aliquando, inquit, belluis interfectis & Venatione exhibitâ, subito aquam in Amphitheatrum induxit, & nauale certamen ostendit. rursumque eâ eductâ, Gladiatores in loco præbuit. denique inductâ iterum, magni sumptus publicum epulum. Nec aliter Domitianus, qui vt Suetonius ait, Prælium equestre ac pedestre commisit: & in Amphitheatro, nauale quoque. Noster Seneca ingenia istorum hominum miratur magis quàm laudat in epistolâ XC I. *Qui euripos subito aquarum impetu implent aut siccant.* Et ostendit inter nouas inuentiones esse.

CAPVT XI.

De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui adtributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi suggestus, Tribunal prætoris: & Vestalium sedes.

SED nõnne extra limitem eo, quod dicitur, extraque oleas? Nam cum propositum mihi saltem natiuam genuinamque Amphitheatri faciem ostendere, addo etiam ecce colorum fucos & pigmenta. & vereor, Lipsi, vt cum fastidio tuo. Meone? inquam. Imò merum mel & nectar, Florenti, bibo in hoc sermone. quem tu magis magisque sitienti mihi liberaliter infunde, & vt ille ait, *ωϊονι μέτρη.* Florentius renidens, E genere Parthorum tu quidem es, inquit: de quibus increbuit, Quo plus biberint, plus sitire. Sed educam te è siticulosâ hac arenâ, & ad Podium transibo quod adsidemus. Nam post Arenam murus ecce iste occurrit, qui Podium sustinet, qui que claudit & ambit infimum hoc solum. Podium enim appello proiecturam hanc quæ in summo muro, quæ paullum prouehitur & pendet instar pedis. Vnde & nomen. Mænianorum ea quædam species est: facta in Theatris, templis, ædibus, ad circumueundum, innitendum, spectandum. Mediolani inscriptio vetus est:

* Vberiore
mensurâ.

Quid Po-
dium.

est: DOMITIANVS. PODIVM. CVM. LORICA. ET.
ADITVS. VIVVS. FECIT. Salerni, alia:

T. TETTIENVS. FELIX. AVGVSTALIS.

* HS. L. M. N. LEGAVIT

ADEXORNANDAM. AEDEM. POMONIS
EX. QVA. SVMMA. FACTVM. EST. FA-
STIGIVM.

* id est:
Sestertium
quingua-
ginta mil-
lia num-
mum.

INAVRATVM. PODIVM. PAVIMENTA.
MARMOREA.

Et de his ipsis theatralibus, alia: THEATRVM. STRAVIT.

PAVIMENTO. PODIO. * CIRCVMSCRIPSIT. Itaque

vt clarè capias, non aliud Podium hoc nostrum, quàm muri

pars proiectior & prominentior, ante inum spectaculorum

gradum: cui columnæ impositæ cum epistyllis ad ornatum,

siue (cùm libèret) ad innixum. Vitruuius describit non obscure,

magnitudine etiam expressâ, si attendis, libro V. cap. VII. vbi

de Theatris: Podij, inquit, altitudo, ab libramento pulpiti cum co-

ronâ & Lysi, duodecima Orchestræ diametri. Supra Podium, columnæ

cum capitulis & spiris, altæ quartâ parte eiusdem diametri. Cuius

mens, vt, si Orchestra tota, in quâ Senatores, (pone eam esse gra-

duum quattuor aut quinque) alta pedes XII. tum ipsum Po-

dium vnus sit; columnæ eius, trium. Et addo, victoriolas etiam

reponi solere in Podiis istis. Spartianus suadet in Seuero, vbi de

Circi ludis: Victoria, inquit, vento iecta de Podio stans decidit. Et

Dio Cassius agnoscit in Theatri scenis, libro I. cùm refert inter

prodigia, ventum tam grandem fuisse, ὡς εἰς τὴν Νίην ἀγάλμα ἀπὸ τῆς

συνεπίπτειν: ut & Victoria simulacrum à scenâ Theatri ca-

deret. Ad hoc Podium, spectare soliti primi è Senatu. Nam

cùm Orchestra plurium graduum esset, dignissimus habitus ille

imus qui Podio proximus & Arenæ. quippe ex quo facillima

spectatio. Iuuenalis:

— generosior & Marcellis
Et Catulis, Paulique minoribus, & Fabiis, &
Omnibus ad Podium spectantibus.

Suetonius Aug. cap. XLIII. Factum decretum patrum, vt
quoties quid vsquam publicè spectandum proponeretur, primus sub-
selliorum ordo Senatoribus vacaret. Primus, siue Imus. Ac ne-

D

scio

* Bene
Circum-
scripsit:
quia in or-
bem circui-
bat & in
ambitum.

Magnitudo
& ornatus
Podij.

Vitruuius
explicatus.

Primi se-
natorum ad
Podium.

Spatij ali-
quid inter
Podium &
Gradus.
Sellis cu-
rulibus
spectabant.

scio an inter ipsum Podium & Gradus spatij aliquid vacuum fuit latioris, in quo spectare soliti honorati. idque propriè, Ad podium spectare. Suadeor, quòd sellis curulibus spectasse quodam reperio. vt Suetonius narrat de Augusto: *Commissione ludorum quibus Theatrum Marcelli dedicabat, euènit vt laxatis sella curulis compagibus caderet supinus.* Item, quòd sellas easdem honoris causâ positas* absentibus, siue etiam mortuis. At sellæ ex non est vt commodè positæ in Gradibus ipsis fuerint, commo-

* Docui
abundè ad
11. lib. An-
nal. Tac.

Apparito-
res apud
magistra-
tus suos.

dissimè in hoc plano. Credamque Consules, Prætores, aliosque quibus id ius, in curulibus suis ad Podium sic sedisse, cum li-ctoribus, viatoribus, & magistratus sui pompâ. Tacitus hoc postremum ingerit libro xvi. Annal. cum præmia describit accusatorum: *Liberto et accusatori præmium operæ, locus in Theatro inter viatores Tribunicios datur.* ex quo necessum, fuisse eos bono honestoque loco, & iuxta Tribunos ipsos. Nec immeritò, vt quisque magistratibus suis appareret. Nec magistratus solùm ad hoc Podium designator ego colloco, sed & Principem ipsum. cui tamen eminentior quidam Suggestus exstructus, & velut sua domus. Origo rei à Iulio Cæsare. quem Suetonius, inter alios honores quos nimios recepit, admisisse ait *statuam inter reges, SVGGESTVM in Orchestrà.* Secuti que Principes id tenuère,

Suggestus
in Podio.
Quis rep-
perit.

Cubiculi
formâ. &
nomine.

vt clarum ex eiusdem Suetonij Ner. cap. xii. *Icarus, ait, primo statim conatu iuxta CVBICVLVM eius decidit, ipsumque cruore respersit. Nam perrarò præsidere: ceterum accubans primùm paruis foraminibus, deinde toto podio adaperto spectare consueuerat.* Ex quo facilè colligis Suggestum illum tectum & inædificatum fuisse, ad modici cubiculi formam. cui proprium etiam suum Podium (de eo enim, non de grandi illo Amphitheatrali necessariò Tranquillum capis) quod ostiis quibusdam siue fenestris, Arenam versus aperiretur. Plinius hunc morem satis illustrat, laudatione ad Traianum: quem commendat, quia ciuilitè sustulit. *Digna, inquit, victore populo sedes* (de Circo sermo est) *visenda cum ceterâ specie, tum quòd æquatus plebis ac Principis locus.* Siquidem per omne spatium *una facies, nec magis proprius spectandi Cæsaris SVGGESTVS, quàm propria quæ spectet.* Licebit ergo ciuibus tuis inuicem contueri, dabitur non CVBICVLVM principis, sed ipsum cernere, in publico, in populo sedentem. Sed præter hunc Suggestum,

Suetonius
explicatus,
aliter at-
que vul-
gus.

Traianus
Suggestum
recusauit.

gestum, ad Podium etiam Tribunal Editoris. Cùm enim aliis ^{Tribunal} honoribus, vt lictoribus & veste prætextâ, insignes voluerint ^{in Podio.} eos esse qui ludos exhiberent; tum etiam altiori hac sede, in quâ præsiderent. Suspicio ex Suetonij Augusto: qui *virginibus Vestalibus*, inquit, *locum in Theatro separatim, & contra Prætoris TRIBUNAL dedit.* Nam quod Prætozem nominat, eò est, quòd plerumque ludos ij exhibebant. At quin aliis etiam Editoribus is honos & is locus, non ambigo. Ad hoc Tribunal refero, quòd Vitruuius in *omni pufillo & magno Theatro fieri vult itinera, ascensus, pulpita, TRIBUNALIA.* lib. v. cap. vii. Quòd verò ad Podium ea sedes, cùm ratio euincit, tum Suetonius qui ex aduersum collocat Vestales. Eæ autem ad Podium. ^{Vestales} ^{ibidem.}

Prudentius:

*An quoniam Podij meliore in parte sedentes
Spectant, eratam faciem quàm crebra tridente
Impacto quatiant hastilia.*

C A P V T X I I.

Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia solere prætendi, benè nexa, benè firma. Versatilia item quædam ligna: Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.

ET de Podio quidem hætenus. Transeo. imò mane, inquam ego, mane. Magnus mihi hic metus: Circumspexit Florentius, velut quærens. Sed ego cum risu, Non pro me, ne erres, inquam: sed pro Consulibus & hoc omni Senatu Romano. quos tu quidem in Podio collocas, id est, in ipso ostio orci. Quomodo enim hîc tuti à feris? quis leo, quæ panthera illos non inuadat, tantillo ab Arenâ interuallo? Iam si elephas aliquis. heu! Risit hîc largiter Florentius: & , ô te hominem albo hepate! inquit. profectò mater tua numquam flebit. Quid tamen hîc periculi? Murus iste quem vides, qui que Arenam diuidit, ^{Murus Podij olim factus altus.} scito altiore fuisse non paullò quàm pro aspectu. Ipse corruit, & subsedit, & rudera aream alleuarunt. Non minus certè olim altitudinis habuit, cum hoc Podio, duodenos quindenósve pedes. Quæ fera hunc transfiliat? Et tamen contra inopinatos quoque casus, scito à catis illis prouidè prouisum. Nam primùm re-

Retia ante
Podium;
quorum ra-
ritas scili-
cet non im-
pediebat
aspectum.
Retia illa
per luxum
saurata.

tia valida, nodosa, in orbem vndique Podium hoc cingebant. Plinius ea intelligit libro XXXVII. de Neronis quodam munere: *Tanta, inquit, copia succini inuenta, ut RETIA ARCENDIS FERIS PODIVM PROTEGENTIA succino nodarentur.* Et Calpurnius, qui retia illa in Carini Venatione format & torquet ex auro:

— auro quoque torta resurgent

Retia, qua totis in Arenam dentibus exstant.

Ligna ro-
stantia.

Nec retia solùm, sed versatiles quidam trunci adpositi muro & huic Podio, contra scansionem omnem ferarum & insultum. Quæ ligna quidem manifestò in ipsis Caueis Ammianus agnoscit, libro XIX. *Ut dentata in Caueis bestia, tetro pedore efferata, euadendi spe, REPAGVLIS VERSATILIBVS illiduntur: in Caueis inquam, sed in ipso etiam Podio aut circa, videtur Calpurnius locare, etsi verbis parum claris aut certis:*

— nec non ubi finis Arenæ

*Proxima marmoreo peragit spectacula muro,
Sternitur adiunctis ebur (admirabile) truncis.*

* Fortassè
leg. Et coit
in rotulam
teretem:
quò lubri-
cus axis.

** Et coit in rutilum, tereti quâ lubricus axem
Impositos subitâ vertigine falleret ungues
Excuteretque feras.*

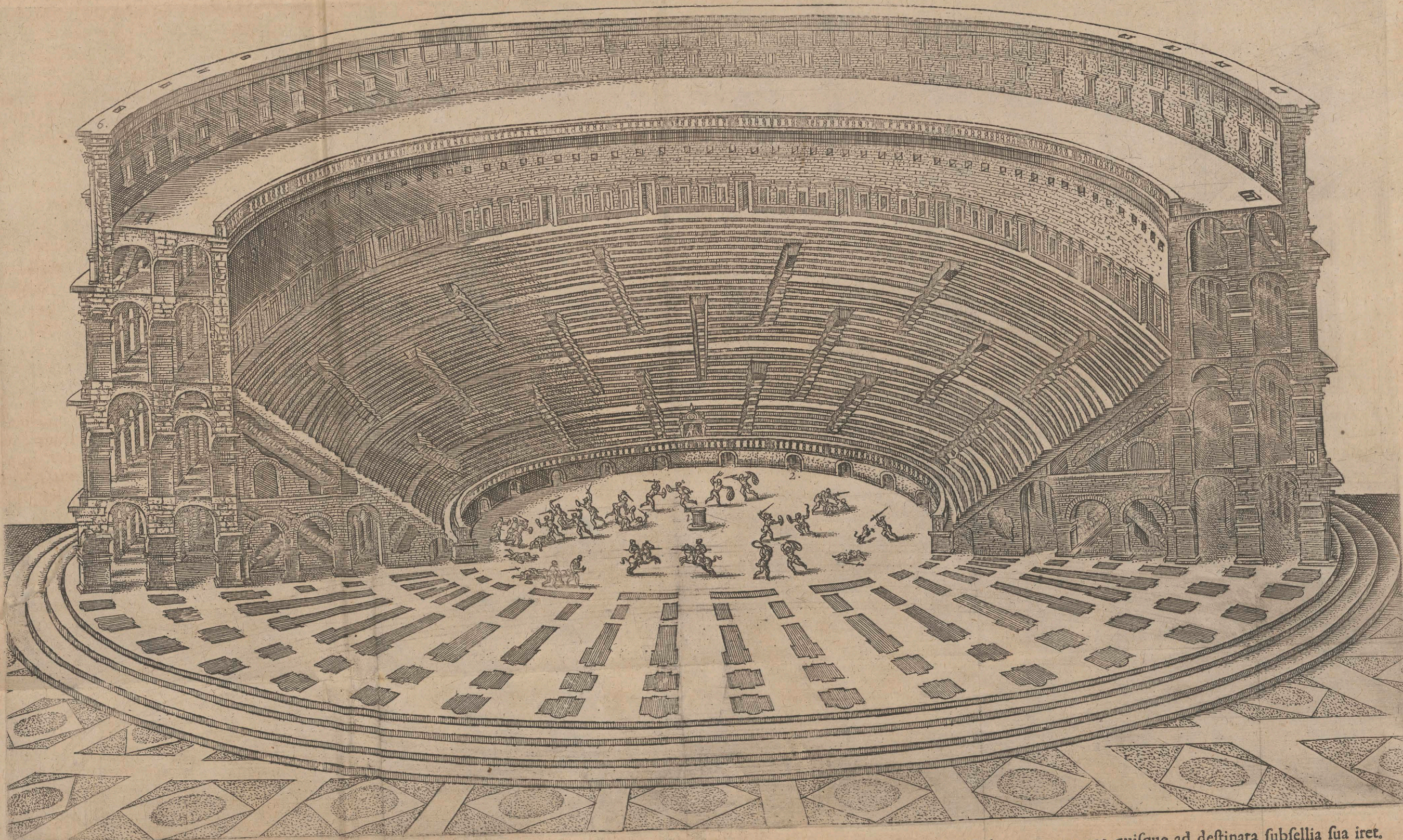
versus enim dubiæ & intricatæ scriptionis. Legerem, *Et coit in rutilam, siue, rotulam.* vt velet truncos eos eburatos vtrunque in rotulam coisse, atque ita insilientis feræ impetum fregisse, & vertendo excussisse. Nescio etiam an, *in ruplum.* Nam Ruplus in Glossis, *εσφοδς γαλεδγες, η̄ δροψηκρον,* cardo & vertebra caueæ. Sed mentem faciliùs versuum horum adfirmarim, quàm verba. vult omnino transuersa quædam ligna versatilia obiecta muro, quæ feras fallerent dum enituntur. Ego hîc iterum, Anticeps hoc præsidium, Florenti: & quomodo me firment versus tam infirmi? Sanè (rideas licet) ego etiam nunc in summâ caueâ spectare eligam, nec inuidiam Senatui Orchestram. Contra elephantes enim & immanes illas feras, quid? Parata arma, inquit Florentius. Nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis. Valdè enim id genus metuens aquæ. Plinius libro VIII. *Vniuersi (de elephantis loquitur) eruptionem tentauere, non sine vexatione populi, circumdati*

Contra
grandiores
belluas
quid præsi-
dij.

clathris

AMPHITHEATRI INTERIOR FACIES, QVALEM
EAM VISSE CVM OMNIBVS MEMBRIS SVSPICAMVR.

CAP. XIII.

1. *Ara*, quæ sacra Ioui Latiari. de quâ dixi, cap. IV.
2. *Portulæ*, per quas immissæ in Arenam bestiæ. Eas clausas ianuis fuisse credimus: non solum ad belluas, ne egressus patêret iam solutis, sed etiam ad aquas coërcendas, cum iis Amphitheatrum impletum. etsi ianux tunc fortasse magis compactæ addi pro tempore potuêre. Vide super his portis cap. VIII. & IX.
3. *Podium*, cum suis columellis: & in medio Suggestus Imperatoris. Dixi cap. XI.

4. *Præcinctio*, siue Diazoma. id est, gradus altior & latior: cuius generis tres fuisse in Theatris Vitruuius docet. Sed in eo numero videtur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipsum Podium. Itaque sculptor noster vnâ amplius expressit. Ambigo etiam, an non aliæ Præcinctiones ornatæ columellis suis fuerint, vti Podium ipsum.
5. *Vomitoria*, siue aditus. id est, portulæ quædam quadratæ in ipsis gradibus, per quas in sedilia diffundebantur. Ad eas, minuti illi gra-

dius scalares, vt per eos quisque ad destinata subsellia sua iret. Spatium medium inter Scalares binos, Cuneum vocamus: quia quadamtenus ea forma est, vt in acie instruendâ Cuneum item vocant.
6. *Foramina*, ad transmittendos malos, quæ pauca hîc expressa, sed tamen ibant in orbem: & externè à mutulis quibusdam mali sustinebantur. Cetera opinor satis clara esse ex descriptione nostrâ, quæ est capite XIII.

Faint, mirrored text at the top of the page, likely bleed-through from the reverse side.

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS} IACELL.
CRACOVENSIS

Faint, mirrored text at the bottom of the page, likely bleed-through from the reverse side.

clathris ferreis. Quâ de causâ C. Cæsar Dictator postea simile spectaculum editurus, * Euripis arenam circumdedit. quos Nero Cæsar sustulit, equiti loca addens. Et iamne securus? Haud planè etiam, inquam ego: sed perge.

* Vide & Sueton. in Cæf. cap. xxxix.

C A P V T X I I I.

Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in ijs. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, Varij scriptores variè emendati aut illustrati.

FLORENTIVS: Gradum igitur iam promoueo ad Gradus, & ad hos Subselliorum, vt sic dicam, colles. Non malè, colles. quia reuera per decliue iacentium ea forma. Itaque Calpurnius aptè descripsit:

Immensosque gradus, & cliuos lene iacentes.

Malè enim aliquot libri, *dinos*. nec quidquam hîc sanè de puluinari. Sed vt totam hanc sedendi spectandique rationem subtili quadam Mineruâ intellegas, non crassâ: opus, vt hoc omne spatium distinguam tibi per partes. Quæ erunt istæ. Gradus: Præcinctiones: Aditus: Viæ: Cunei: Cathedræ: Porticus.

GRADVS appellamus, vti scis, ea ipsa loca in quib; sedebant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad formam scalarium graduum, alij alios consequuntur. Eorum dimensio Vitruuio expressa: *Gradus*, inquit, *vbi subsellia componantur, ne minus alti sint palmopede, & digitis sex. Latitudines eorum, ne plus pedes duo semis, ne minus pedes duo constituentur.* Palmopede, id est, pede & palmo: siue palmis quinque. Palmus enim quattuor digitos continet: Pes quattuor palmos. Sed hæc tamen Vitruuiana altitudo non conuenit gradibus Amphitheatris Veronensis. qui, Torello dimetiente, alti dumtaxat pedem & duas uncias. id est, pedem & duos digitos semis, & paullum quod excurrit. Sed cur tam lati? parum enim ex symmetriâ & bono loci videtur, duos pedes & semis latos eos facere. Quod verum est: sed latitudinem eam exigit, in contextu illo Graduum, ratio sedendi. Pedes enim eorum qui in superiore gradu spectant, innixi inferiori gradui proximo. qui ne læderent sedentes alios, néve

ipfi læderentur; opus habuere aliquâ laxitate. Fortasse etiam ad ponè transeundum, si qui surgerent, aut sedentibus iam aliis intrarent. Gradus autem isti è lapide. Vnde scitum illud Aristippi, *Cui bono eruditio? Huic saltem, inquit, ne in Theatro lapis sedeat super lapidem.* Quamquam & sæpè è ligno. Serò repertum, vt puluilli insternerentur Senatui: idque primus Caligula instituit. Dio Cassius: *Τὰ τε προσκεφάλαια τοῖς βελούτοις, ὅπως μὴ ἐπὶ γυμῶν ἢ σκευῶν καθίζουσι, ὡραῖον τότε ὑπέτεθη, καὶ πόλοις σφισὶ ἢ Θεσσαλικῶν ἔσπον ἐς τὰ θιάτρου φορεῖν, ἵνα μὴ ἠλιώσει ταλαιπωρῶν, ἐπετέθη:* *Puluilli tunc primum Senatoribus, ne nudis asseribus insiderent, subiecti, & pileos Thessalicos in Theatra iis inferre concessum, ne in solatione torquerentur.* Ait clarè, Senatui tantum: postea tamen id etiam Equiti concessum, ex Iuuenali:

— exeat, inquit,

*Si pudor est, & de PVLVINO surgat EQVESTRI
Cuius res legi non sufficit.*

Quid Præcinctiones.

PRÆCINCTIONES sequuntur. quas, si benè capio, non aliud censeam quàm Graduum interualla & diuisiones quasdam in orbem. Vitruuius aliquoties nominat: sed, vt in re tunc clarâ, describit nobis parum clarè. *Præcinctiones,* inquit, *ad altitudines Theatrorum pro ratâ parte faciendâ videntur: neque altiores quàm quanta Præcinctiois Itineris sit latitudo. Iterû: Gradationes scalarum contra quadratorum angulos dirigantur ad primam Præcinctioem.* Videntur autè siue ad Vomitoria & ipsos Aditus, siue in discriminibus Orchestræ, Equestrium, Popolariû, Gradus quosdam latiores altioresque struxisse, qui reliquos minores velut præcingerent & cõplecterentur. Vnde & nomen. Torellus certè obseruat in illo Veronensi, Gradum esse circa mediû, qui duos pedes & vncias sex altus: cùm reliqui tantum, pedem & vncias duas. Atque ea profectò Præcinctio. etsi Vitruuius & res ipsa, plures suadent vnâ. Baltheus id alio nomine vocatur, à pari causâ, quia velut cingulum quoddam latum fuit. Calpurnius in Amphitheatro Carini: *Baltheus en gemmis, en illita porticus auro.*

* Et apparent clarissimè Præcinctiones in Theatris.

Balthei.

* Eaque re Zodiaci

Zona, etiâ Baltheus à

Manilio vocatur.

Diazomata

sa.

Tertullianus de spectaculis: *Vias enim vocant cardines Baltheorum per ambitum.* Ex quo disce, ad Cingula etiam ista fuisse Vias. Diazomata item, Græcanicâ voce, commodè adpellat Vitruuius cap. VII. *Gradus, diazomata, pluteos.*

ADITVS

ADITVS deinde. qui in ipsâ gradatione portæ quædam siue ostia, per quæ ab exterioribus porticibus venit & descenditur in ipsas sedes. De his Architectus: *Aditus complures & spatiosos oportet disponere, nec coniunctos superiores inferioribus, sed ex omnibus locis perpetuos & directos, sine inuersuris faciendos: uti cum populus dimittitur de spectaculis, ne comprimatur, sed habeat ex omnibus locis exitus separatos sine impeditione.* Vomitoria appellat Macrobius, voce vulgi: libro VI. Saturnali. cap. IV. Ad illud Virgilij -- totis vomit adibus vndam. Pulchrè & antiquè. Vnde & nunc Vomitoria (alij libri, Vomitaria) in spectaculis dicimus, vnde homines glomeratim ingredienti in sedilia se fundunt. Atque hæc foramina perspicua in hispisis Graduum reliquiis, itemque in illo Veronensi.

Aditus, quid appellamus.

Vomitoria dicti.

Ad VIAS venio. quæ, auctore Tertulliano, hinc duplices. Vias enim vocant, cardines Baltheorum per ambitum & discrimina Popularium per proclium. Optinè eruditus scriptor. Vult enim Vias alias esse, quæ ad * cardines siue limites Baltheorum, in circuitu: alias, quæ à Vomitoriis illis, in descensu. Itaque ait, per proclium. Sed cur Popularium tantum meminit? eaque discriminari, & in cuneos suos tribui, Viis illis secantibus, vult? adhæresco. Excludere enim apertè Equestria & Orchestram videtur: aliter quàm * Suetonius, qui cuneos in his agnoscit: ergo & Vias. Sed Popularia largè fortasse acceperit scriptor Afer, pro omni populi confessu. Vias has modò Itinera, modò Scalaria Vitruuius appellat. sed Scalaria tamen propriè, Vias quæ inter Cuneos ad ascensum aut descensum. In his Viis qui locum non habebant, qui que, ut suo verbo dicam, excuneati erant, spectabant stantes. Tertullianus: *Nam apud spectacula & in Viâ statur.* Martialis faceret de falso quodam equite, lib. v.

Via inter Graduum, duum generum.

* Has vias, vocat Itinera Præcinctionum Vitr. c. III.

* Vide iam nunc in Cuneis.

Discrimen aliquod inter Itinera & Scalaria. In Viis, exclusi spectabant.

*Sedere primo solitus in gradu semper,
Tunc cum licebat occupare, Manneius,
Bis excitatus terque, transtulit castra,
Et inter ipsas panè tertius sellas
Post Caiumque Luciumque consedit.
Illinc cucullo prospicit caput tectus,
Oculoque ludos spectat indecens vno.
Et hinc miser deiectus in VIAM transit,
Subsellioque semifultus extremo,*

Et

*Et malè receptus altero genu, iabtat
Equiti sedere, Lectioque se STARE.*

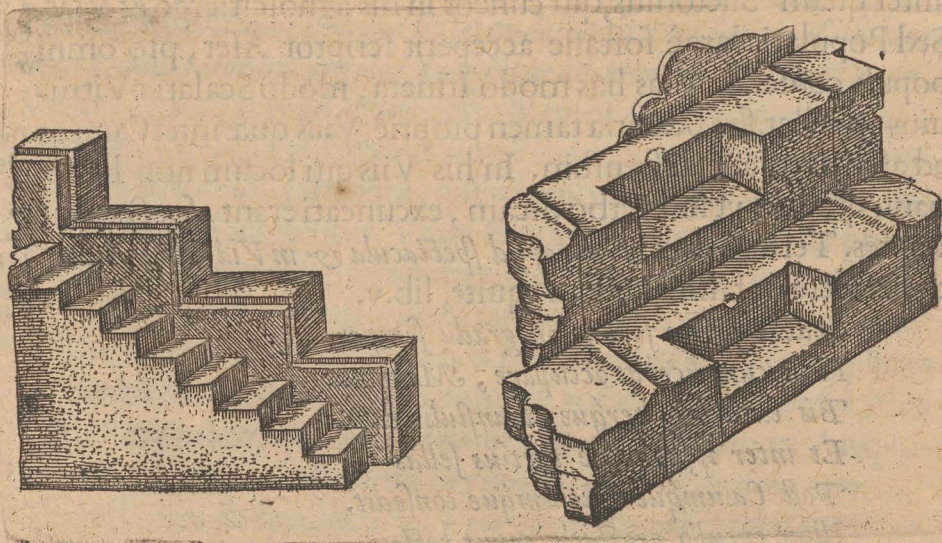
*Martialis
lux data.*

Cuius Epigrammatis sententia ista. Manneium solitum ante Domitiani edictum sedere inter equites, & quidem in Equestrium primo gradu, qui ad Orchestram. Sed agnitū & pulsū aliquoties à designatore Lectio, transisse tandem ad summam caueam, & spectasse inter plebem & pullatos: tantum non inter cathedras muliebres. Sed illinc quoque deiectum, spectasse in Viâ semi-stantem. Atque huius sententiæ etiam illud Taciti est, lib. XVI. de militibus, qui à Nerone dispositi *Per cuneos STABANT, ne quod temporis momentum impari clamore, aut silentio segni*

*Dimenso
viarum.*

præteriret. Nam sterisse eos sentio in his vtrisque Viis. Latitudo Itineris ad Baltheum, mihi ignota. censeo non minus, trium quatuorve pedum. Si enim vulgarium Graduum, Vitruuio definiente, duo pedes & semis: quidni duplum istis? At Sclarium siue Ascensuum altitudo, in Veronensi apparet semipedis & vnciæ: latitudo, pedum binum. Humiliores ergo aliis sedentariis Gradibus, parte dimidiâ. Addo, Canaliculas quasdam, & deriuationes aquarum ad oram extremam Graduum fuisse, quâ Scalaria incipiebant. Apparent in fragmentis lapidum.

*Canalicula
in gradibus.*

& vsum

& vsum, credo, habuerunt siue aquæ cælestis deriuandæ, siue potius humanæ. Nam cum dies totos in spectaculis perfederent, quin vrina reddenda fuerit, non ambigimus: ei que vsui tribuimus hos incisos canales. Nam ad pluuiam, scire te volo pendulos leuiter & procliues omnes gradus fuisse.

At CUNEI iam (Alexis *νεπίδαξ* dixit) inter has Vias medij. Quidquid enim sedilium diuiditur Præcinctio-
num Itineribus, & secatur lateralibus Viis, in hoc nomen id venit. Nomen datum à formâ. quia reipsâ Scalaram directio talis, vt ab imo ordi-
diens magis diffunderetur in altum: redderetque cunei formam. Hoc modo, vide. Digiti enim potius res est, quam linguæ. Sed hoc mihi nota, Vias istas Scalares non ab imo ad sum-
mum rectâ & sine intercisione isse. Contrâ est. dirigebantur saltem ab imâ Orchestrâ ad primam Præcinctio-
nem. Ibi desinebant. & * alternis aliâ incipiebant, cum Cuneorum nouâ va-
riatione. Ita si triplex Præcinctio (& id ex Vitruuio suspicamus:) triplex etiam ordo & discrimen Cuneorum. Nec absurdè
fortasse senserim, si cuneos & Præcinctiones finiam ac discrimi-
nem limitibus Orchestræ, Equestrium, Popularium. Architectus noster Augustalis, meo animo, describit non obscure:
*Cunei, inquit, spectaculorum in Theatro ita diuidantur, vti anguli
trigonorum, qui currunt circa curuaturam circinationis, dirigant ascen-
sus scalasque inter Cuneos, ad primam Præcinctio-
nem. Suprà autem alternis Itineribus superiores Cunei medij dirigantur. Et adde quæ
scribit cap. VIII. Gradationes scalarum inter Cuneos & sedes diri-
gantur ad primam Præcinctio-
nem. ab eâ Præcinctio-
ne inter eas ite-
rum medie dirigantur.* Et sanè hæc præscriptio in parte apparet in
Theatro Veronensi ad Athesim: quod deformauit (etsi *πυχότε-
ρον*) Torellus. Atque hi Cunei Theatrorum, qui in scriptoribus
occurrunt crebri. Iuuenalis:

—— Cuneis an habent spectacula totis

Quod securus ames?

Martialis: *Æra sed à Cuneis vltiora petis.*

Inde Theatrum Cuneatum Virgilio aut Seuero:

—— Cuneati leta Theatri

Seditio.

Et Aufonio: *Cuneata creuit hæc Theatri immanitas.* Inde excu-
neandi

*Cunei spe-
taculo-
rum.*

*Directio
Scalarum
alternâ.*

* Quod
quidem
clarissimè
in Veron-
ensi ap-
paret.

*Exempla
& loca de
Cuneis.*

neandi verbum, id est efficiendi & velut extra Cuneum exclu-
dendi, vsurpatum Apuleio. Hi Cunei, certi certis adsignati.
Suetonius in Aug. cap. XLIV. *Militem secrevit à populo. Maritis è
plebe proprios ordines* (id interpretor, vel ordines aliquot subsel-
liorum, vel etiam Cuneos) *adsignavit. Prætextatis CVNEVM suum;*
& proximum, pedagogis. Ad discrimina hæc Cuneorum quique
in iis sedebant, alluisse mihi Tertullianus videtur De Resurre-
ctione carnis: *Igitur quantum ad hereticos, demonstrauius quo cu-
neo decurrendum sit à nobis.* Sed clariùs, & ad Suetonij data verba,
Martialis, lib. v.

Cunei certi
certis ad-
tributi.

Obscura
Tertullia-
ni dictio
explicata.

Sedere in equitum liceat an tibi scamnis,

Videbo Dindyme. haud licet MARITORVM.

Cunei et-
iam Sena-
torum &
Equitum.

Cuneos autem etiam Equitum & Senatorum fuisse, clarè docet
Suetonius Domit. cap. IV. *Die proximo omne genus rerum missilia
sparsit. & quia maior pars intrà Popularia deciderat, quinquagenas
tesseras in singulos Cuneos Equestris ac Senatorij ordinis pronuntiauit.*
Et Virgilius, plebis item ac patrum agnoscit:

—— *hunc plausus hiantem*

*Per Cuneos (geminatus enim) plebisque patrumque
Corripuit.*

Quia Ca-
thedra in-
certè di-
ctum.

Ad CATHEDRAM iam peruêni. quam solus Tertullianus
mihi in Amphitheatris suggerit: *Cathedra, inquit, vocatur, ipse
in amfractu ad conuessum situs.* Et intellegitne amfractum in sin-
gulis gradibus? an potiùs superum locum, vbi cliui subsellio-
rum desinunt, & murus incipit qui porticum facit, cliuosque
illos velut frangit? Nam plani aliquid spatij ibi fuisse videatur,
vnde Cathedris positis spectarent. Possis Calpurnium ad hanc
sententiam flectere:

Venimus ad sedes, vbi pullà sordida veste

Inter femineas spectabat turba Cathedras.

Cathedra
femineæ.

Nam femineæ & pullati non nisi ex superiore loco spectabant, ex
Augusti decreto quod Suetonius memorat cap. XLIV. Sellas
etiam Martialis nominat, nescio an pro cathedris, an pro sub-
sellis graduum ipsorum. Nam tenebræ mihi adhuc in isto
eius versu:

Retracta-
tus Mar-
tialis ver-
sus.

Et inter ipsas penè tertius sellas

Post Caiumque Luciumque consedit.

Rettuli

Rettuli quidem suprâ ad fæmineas sellas: sed repugnante, vt vereor, poëtâ, qui non vult Equeſtria eum egreſſum, ſed in aliquâ ſemper eorum lineâ hæſiſſe. An ſellæ etiam virorum? eaſque in gradibus ipſis collocabant? Ita prona quidem facilisque ſententia ſit, vt dicat miſellum hunc irrepſiſſe inter Caij Luciique ſellas, & pænè tertium ſediſſe cum duobus. ſed ex illis quoque lateribus protractum. Et fanè de ſellis allatis & illatis, quidam mihi ſuadent. Suetonius Nerone, cap. xxvi. *Interdium quoque clâm geſtatoriâ ſellâ delatus in Theatrum, ſeditionibus Pantomimorum ex parte Proſcenij ſuperiore ſigniſer ſimul ac ſpectator aderat.* Iuuenalis, in ſuo illo non inuidendo voto:

— & duo fortes

*De grege Mæſorum, qui me ceruice locatâ
Securum iubeant clamoſo inſiſtere Circo.*

Nam vult & optat Sellâ ſe deferri in Circum. Vitruuij etiam ambigua verba: *Gradus, vbi ſubſellia componantur.* Tamen magis eſt vt aliter fuerit, ex iis quæ ſuprà dixi. Et Suetonij Iuuenaliſque loci, euincunt non niſi de ſupero loco. quod fatemur vltro. An ergo in Martiali ſcribendum, *tertias ſellas?* capimusque pulſum eum à primo ſubſellio ad tertium? Sed quam ſententiam aut acumen tum habebit, rō pænè? Iterum dico. parum mihi in hoc verſu lucet aut liquet.

At de PORTICIBVS ſuperioribus, è quibz tenuiores ſpectabant, ſatis certum. Calpurnius tangit.

— en illita porticus auro

Certatim radiat.

Hanc ſupremam partem Dio *αΐδα θεάτρα* dixit in Nerone: *Και ἐλέφας ἀνήχθη*, inquit, *ἐς τὸ ἀνωτάτω τῶν θεάτρων αΐδα*: *Elephas ſublatus eſt in ſummum fornicem ſive arcum Theatri.* Nec malè. quia porticus illæ, vt videtur, arcuato opere tectæ. Certè tectæ. Vitruuius: *Tectum porticus*, inquit, *quod futurum eſt in ſummâ gradatione.* Ideoq; non vanè ſuſpicer à Tertulliano, *Cameras, vocatas, De Spectac.* *Deus etiam extra cameras, & gradus, & apulias oculos habet.* Vbi de Apuliis, digitum tollo: & fateor me non poſſe hiſcere probum de iis aut probabile verbum.

Hic inferenda Amphitheatri interior facies.

CAPVT XIV.

De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestrà, de Equestribus: & Tribunos quosdam novos fuisse inter Equites. De Popularibus. deque loco Pullatorum & Feminarum.

LOCVM & eius membra satis descripsi. ad cuius tamen lucem nonnihil etiam faciet, si ordinem Ordinum in con-
Populi Romani tres ordines. fessu noris & discrimen. Populi enim Romani, ut scis, prisca diuisio, in Senatum, Equitem, Plebem. His discreta in Spectaculis sua loca, & Gradus. In Theatris quidem iam olim lege Rosciã: at non ita diu in Circo & Amphitheatris. Promiscuè enim ibi spectabant & quouis loco liberè, quamdiu libertas Romæ.

Diu confusio in Amphitheatris Spectaculo. Plutarchus indicat in Sullã: Ἡ δὲ μὲν, inquit, θεὰ μονομάχων. ὅπου δὲ τῶν τόπων ἀνεκελευμένων, ἀλλ' ἐπὶ θεάτοισι συμμιγροῦς ἀνδράσι καὶ γυναιξίν οὐτ' ἔτι, ἔτυχε πλῆσιον τῶν Σύλλα καθεζομένη γυνὴ τῶν ὄψιν ἐμπροσθεν ἔγενετο λαμπρῶς: Spectaculum quidem gladiatorum erat. Locis autem ad spectandum nondum tunc discretis, sed mixtim sedentibus viris feminisque: accidit, ut propter Sullam mulier quæpiam sederet, facie & genere honesta. At id mutatum sub Principibus: & discrimina dignitatum facta, bono iure. Nec subtiliter hîc tempora exse-

* Feci enim accuratè in Comment. ad lib. xiv. Taciti. Orchestra vox Græco ortu. quar. * quid opus? Hoc scito, Senatui in Amphitheatris quoque suam sedem fuisse, suam Equiti, suam Plebi. Illam, Orchestram dixere: alteram, Equestriam: tertiam, Populariam. De Orchestrà ubique obuium. quæ vox nata in scenâ & pulpito, transit communi abusu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, ut vbi fuerit. Vitruuius ait, inter gradus imos. Is enim locus quia Scenæ & Arenæ proximus, ideoque oculis auribusque expositus: optimus habitus spectationi, siue auditioni. Cicero de Senectute: Ut Tur-

In imis gradibus, qui optimi spectationi. pione Ambiuio magis delectatur, qui in primâ caueâ spectat, quàm qui in vltimâ. Horatius:

Ut propius spectes lachrymosa poemata Puppi.

Magnitudo eius, ut conicio, in gradibus quattuor aut quinque. aut fortasse pluribus, ut etiam Sacerdotibus ibi locum demus, & sociarum gentium legatis. Equestriam autem, Senecæ Equestrin. nominata v i i. De Benef. Equestriam omnium equitum Romano-

rum sunt. in illis tamen, locus meus fit proprius, quem occupavi. Item Suetonio, in Calig. Decimas maturius dabat, vt Equeſtria ab infimo quoque occuparentur. Et alluſit argutatrix illa apud Petronium: Ego etiamſi ancilla ſum, numquam tamen niſi in Equeſtribus ſedeo. Ea Equeſtria lege veteri Quattuordecim gradus tenuere. itaque paſſim legas ſedere in Quattuordecim: & pro ipſa Equeſtri dignitate in Seneca: At mehercule multis Quattuordecim Gradus ſunt clauſi: non omnes Curia admittit. Lege dico veteri. nam vt idem numerus ſub Principibus fuerit, aucto immaniter numero equitum, non hercule inducor ad credendum. Et impellit me in alia omnia Calpurnius, qui oſtendit totam mediam ſuperioremque caueam occupatam ab equite, ludis illis celebribus Carini:

Venimus ad ſedes vbi pulla ſordida veſte

Inter ſemineas ſpectabat turba cathedras.

Nam quaecumque patent ſub aperto libera caelo,

Aut eques, aut niuei loca compleuere Tribuni.

Oſtendit ſe in porticu ſummâ ſpectaſſe inter ſæminas, quoniam Gradus omnes qui ſub dio, occupati ab Equite aut Tribunis. Nam hos quoque addit. nec intellegit illos notos Plebeios (caue erres:) ſed Militares inprimis: fortaſſe & alios, qui vario agnomine ſub Principibus ſunt nati. De quo copioſe dicendi non hic locus. Ouidius aptè ad hanc rem in Faſtis libro iv. vbi quemdam militiâ functum in Equeſtribus ſibi adſidentem loqui facit:

Dux mihi Caſar erat, ſub quo meruiſſe Tribunus

Glorior, officio præfuit ille meo.

Hanc ego militiâ ſedem, tu pace paraſti:

Inter bis quinos uſus honore viros.

Et eodem illo Tribunicio iure ſpectaſſe ſe in Equite Martialis ait:

— *Vidit me Roma Tribunum,*

Et ſedeo quâ te ſuſcitat Oceanus.

Nam quod de ære magno huius poëtæ ſuſpicere, aut cenſu fuiſſe Equitem: errabis. tenue ſemper & exſuccum hoc genus. Ipſe id renuit, loco alio, & paupertatem clarè præfert:

Sum, fateor, ſemperque fui, Calliſtrate, pauper,

*Quam
ampla fue-
runt.*

*Aucta vi-
deri ſub
Principi-
bus.*

*Tribunus
inter Equi-
tes ſpecta-
bant.*

*Martialis
quomodo
eques.*

Sed non obscurus nec malè notus eques.

Inter Equites igitur, quia adnexum hoc Tribuniciaë illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in Gradibus primis spectabant, ex Horatiano vetere interprete: qui ad locum illum Epodôn, in Mænam: *Sedilibusque magnus in primis Eques*: commodè notat, *Otho*, inquit, *quattuordecim Gradus in Theatro equiti separarat, ex Popularia, quibus primi Tribunicis potestatibus vacarent.* Popularia sunt loco tertio. & nomen eâ notione reperies in Suetonij Claudio, c. XXV. *Germanorum legatis in Orchestrâ sedere permisit, simplicitate & fiducia eorum motus, quod in Popularia deducti, cum animadvertissent Partbos & Armenios in Senatu sedentes, ad eadem loca sponte transferant.* Et in Domitiano, verbis quæ rettuli suprâ. *Vlpianus etiam Milites stationarios disponi à Præfecto urbis vult, ad tuendam Popularem quietem.* Callistratus, in spectaculis *Iuvenes quosdam accommodare se turbulentibus adclamationibus Popularem* scribit. Et scio vtrumque intellegere hunc plebis confessum. Plebis. nam etsi populi voce utuntur, quæ communis tribus ordinibus: tamen hic pro vnâ eius & vberiori parte. Vti & apud Iuuenalem:

Vide Epistolic. notas, l. III. ep. XVIII.

Populi vox pro solâ plebe interdum.

Equales illic habitus, similemque videbis

Orchestram & populum.

Popularia ipsa iterum diuisa.

Intellegit enim, in hac ipsâ Spectaculorum re, plebem. Popularibus autem adtributi reliqui omnes Gradus. id est Cauea media, & Summa: nam Ima Senatui & Equiti vacabant. Itaque propter granditatem, discrimen aliquod in ipsis popularibus: & pro variâ conditione plebis, varij adfessus. Quosdam, imò plerosque Suetonius expressit Augusto: *Militem secrevit à populo. maritis è plebe proprios ordines adsignavit. prætextatis Cuneum suum. & proximum pedagogis. sanxitque nequis pullatorum mediâ caueâ sederet. Fæminis ne gladiatores quidem, quos* promiscuè spectari solemne erat, nisi ex loco superiore spectare conceffit.* Vbi de Pullatis quod ait, illustrant Calpurnij versus:

Pullati ad sæperos relegati.

O utinam nobis non rustica vestis adesset!

Vidissem propius mea numina. sed mihi sordes

PULLAQUE paupertas & adunco fibula morsu

Obstiterunt.

Ostendit enim se rusticum & pullatum spectasse in caueâ summâ,

mâ, procul à Podio vbi Princeps. Ideò apud Senecam De Tran-
quillitate, *Verba ad summam Caueam spectantia*, sunt vilia & ad
gustum minutæ plebis. At quòd Fæminæ in summo: etiam Item Fa-
mina.
Propertius tuus ostendit, vbi præcepta æmulantis Cynthiæ:

Tu neque Pompeiâ spatiabere cultus in vmbra,
Et cum lasciuum sternet arena forum,
Colla caue infleetas ad SVMVM obliqua theatrum. Propertij
alia distin-
ctio & in-
tellectus.

Ita legendi & iungendi ij versus. & mens est, Cùm Gladiatores
in foro: caue oculos adicias, tu qui in equite spectas, ad loca
summa, vbi mulieres.

C A P V T X V.

*Confusa aliquando locorum series: eaque occupata. Æs pro Locis. Plan-
tus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Dissignatores, eorum
munus. Excitare. Tribuni Voluptatum.*

ET hi quidem limites, hic ordo, quem tamen migrabat
& miscebat sæpe Quiritium turbida plebs. Auidi enim
multi ludorum, & exclusionis metuentes, loca de multâ nocte
occupabant, & inhærebant vt suis. Lampridius in Eliogabalo:
*Serpentes per Marsicæ gentis sacerdotes collegisse fertur: eosque subi-
to ante lucem, vt solet populus ad ludos celebres conuenire, effudisse.*
Benè dixi, occupabant. eo enim verbo id vulgò notabant. Occupare
proprie,
quid.
Martialis:

Tunc cùm licebat occupare, Manneius.

Spartianus in Iuliano: *Ad Circense spectaculum itum est: sed occu-
patis indifferenter omnium subselliis, populus geminauit conuicia in
Iulianum.* Tangit & Tertullianus eam confusionem: *Liberti-
nos in Equestribus, subuerbustos in Liberalibus sedere.* Vbi Libe-
ralia equidem non aliud, quàm liberi populi locum ceperim,
quem turpe occupari à subuerbustis & seruis stigmatiis. Ad-
datur Suetonius Calig. cap. xxvi. *Inquietatus fremitu gratui-
ta in Circo loca de mediâ nocte occupantium, omnes fustibus abe-
git.* Ait autem Tranquillus, *gratuita loca.* Ergone aliquid aliàs Loca presio
aliquo dis-
tributa.
pendendum? Apparet: & quidem prisco etiam æuo. Certè Plauti an-
telogio lux.
Plautinus Prologus, (etsi non Plauti) id indicat receptum in
seruis:

Serui

Serui ne obsideant, liberis ut sit locus.

Vel æs pro capite dent: si id facere non queunt;

Domum abeant.

Græci hæc ὀπιθήρα appellasse videntur: quæ explicant in Callimacho Scholiastæ, τοῦ ὀπίθης ἰδὲ ἐν δ' ἄλλοις: munera quæ spectandi causâ dantur. Nec in seruis hoc tantum, sed receptum etiam in aliis è plebe opinor, qui Locariis nescio quid pro sedibus pendebant. Ita enim appellat Martialis, qui loca designabant. In Hermetis gladiatoris laudibus:

*Et Mar-
tiali.*

Hermes suppositicius sibi ipsi:

Hermes diuitiæ Locariorum:

Hermes cura laborum ludiorum.

*Locarij, qui
homines lo-
cant, dispo-
nuntque.*

Nam Locarij, meo animo, non aliud hîc quàm Dissignatores. Quos Tertullianus in ludis agnoscit, libello De Spectaculis: *A templis & aris inter tribus & tibias, duobus inquinatissimis arbitris funerum & sacrorum, Dissignatore & Aruspice.* Plautinus idem ille Prologus agnoscit in scenâ:

Neu dissignator præter os obambulet.

*Dissigna-
tores cum
lictoribus.*

Quin etiam lictores illis attribuit:

-- neu licitor verbum aut virgæ mutant.

Qui enim hoc refert ad lictores magistratuum: errat. Nullæ in hac Histricâ prouinciâ eorum partes. Sed ut Dissignatores in funere publico lictores comitabantur, seuerioris imperij causâ & ordinis seruandi: sic in Theatris. De funebri Dissignatore. Horatij illud nosti.

— dum ficus prima calorque

Dissignatorem decorat licitoribus atris.

** In Satur-
nalibus di-
xi, lib. i.*

Non quia proprij Dissignatorem vlli apparitores (viles enim ipsi olim & fortasse inter libertinos:) sed accipiebant à* Domino funeris & Editore ludorum. Ex hoc genere, Lectius ille & Oceanus apud Epigrammatarium: nec magistri illi aut Præfetti ludorum (nugæ istæc interpretum) sed meri Dissignatores.

*Crenit co-
rum digni-
sas.*

Quorum tamen dignitas sub Principibus aucta. Vlpianus bene monet lib. iv. de his qui not. infamiâ: *Dissignatores, inquit, quos Græci θεαλοτάς appellant, artem ludicram non facere Celsus probat: quia ministerium non artem exerceant. Et sanè locus iste hodie à Principe non pro modico beneficio datur. Horum munus, ordinibus sua*
loca

loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Facetè sæpe me- ^{Pellebant}
 minit acutus & capitalis ille Hispanus, per occasionem edicti ^{loco non}
 Domitiani, quo *licentiam in equite promiscuè spectandi* (quæ con- ^{dignos.}
 tra leges eruperat) *cohibuit*. Et id dicebant theatriali verbo, *Exci-* ^{Excitare.}
tare aut Suscitare.

Bis excitatus terque, transtulit castra.

Alibi: Et sedè quate suscitatur Oceanus.

Suetonius Augusto, cap. XIV. *Cùm spectaculo ludorum gregarium*
militem in Quattuordecim sedentem excitari per apparitorem iussisset.

De quâ eadem re Appianus: *Καὶ ὁ Καίσαρ τὸ σεαυτοῦ δὲ ἀνέστη: Et*
Cæsar militem iussit surgere. Pulchrius in eodem planè verbo Græcè

lufit Diogenes Cynicus (in Diogene Laërtio): *Τὸν κισσαροδὸν αἰεὶ κα-*
ταλει τὸ μῦθον ὑπὸ τῆ ἀνεσταδὸν ἰσπάσατο, Χαίρει ἀλέκτωρ. τὸ δὲ ἐπὶ τὸν Θ, Διὰ τί;

Ὅτι, ἔφη, ἄδαν πάντας ἐχέρις: Citharædum quendam, quo cantante om-
nes disce debant eumque relinquebant, salutavit, Salve galle. Illo quæ-

rente, Quid ita? Quia, inquit, cantans omnes EXCITAS. Ipso illo

verbo argutissimè lufit. Sed addo etiam. labente ævo, præter

Disignatores, videri fuisse digniore quodam nomine Tribunos:
 qui electi ad moderandas & temperandas ludicras populi vo-
 luptates. Ij dicti, Tribuni voluptatum. Quorum formula & ^{Tribuni}
 munus, apud Cassiodorum libro VII. Variar. Epist. X. ^{volupta-}
^{tum.}

CAPVT XVI.

Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse.

Appuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuis emissum.

Pluria ad hanc rem exempla.

VIDEOR de loco omnia dixisse: certè ea quæ conspiciun-
 tur in aperto. Nam quin lateant etiam nunc quædam, non

nego: quæ tamen, lucis tuæ causâ, protraham in claram lu-
 cem. In eo genere tubi sunt siue fistulæ: quæ in imo & summo

Amphitheatro dispositæ, eâ arte & fine, vt odoratum quem- ^{Fistula}
 dam humorem eiacularentur leuiter, & inspergerent in seden- ^{Amphi-}
 tes. Is humor, è croco plerumque. Seneca epist. XCI. *Vtrum tan-* ^{theatrales.}

dem sapientiore putas, qui inuenit quemadmodum in IMMENSAM ^{Spargebant}
ALTITVDINEM CROCVM LATENTIBVS FISTVLIS ex- ^{crocum ex-}
primat? Idem libro I I. Quæst. Natural. N umquid dubitas nâ. ^{imâ Are-}

quin

quin SPARSIO illa, quæ ex fundamentis MEDIAE ARENAE crescens, in SVMMAM ALTITVDINEM AMPHITHEATRI peruenit, cum intentione aquæ fiat? Apuleius lib. x. Tunc de summo montis cacumine per quamdam latentem fistulam in excelsum prorumpit vino crocus (ita emendo ex vet. codice nostri Gisellini) diluta, sparsimque defluens pascentes circa capellas odorato perpluit imbre. Benè Apuleius, odorato imbre. quia è fistulis illis, per minuta quædam foramina stillabat is liquor in modum imbris. Et signatè locutus est Antonius Musa apud Senecam patrem, qui Sparsiones, odoratos imbres dixit. Vbi magnus ille Turnebus à se & à vero abit, dum tentat sufficere odoratos imbres: & perperam ad missilia refert. Nam rorem illum ingeniosum, Sparsiones vocabant aptè. Glossæ prisca: Sparsio, $\alpha\epsilon\gamma\kappa\omicron\varsigma$ ὁ παρωβιδος. Et Martialis spargendi verbo in eo vsus:

Apuleij
correctio.

Sparsiones
propriè.

Hoc rogo non melius, quàm rubro pulpita nimbo

SPARGERE, & effuso permaduiffe croco?

Ea cum
imbre aut
nimbo com-
parantur.

Et nimum item aliquoties appellat: vt libro I.

Et Cilices nimbis hic maduere suis.

Libro IX.

Lubrica Corycio quamuis sint pulpita nimbo.

E statuis
eram susa.

Nec è fistulis solùm hic imber, sed scito magis inuento è statuis expressus, velut humanus quidam sudor. Lucanus clarè indicat:

Utque solet pariter TOTIS se effundere SIGNIS

Corycij PRESSURA CROCI: sic omnia membra

Emisere simul rutilum pro sanguine virus.

* Quas fi-
stulas gran-
des fuisse
suspica-
mur, & alias
minores,
quæ ab illis
diffusæ per
membra.
Quoq; mo-
do id fieri
potuerit.
Crocus non
ipsa, sed vi-
num, eâ
inctum ad
sparsiones.

Et ex Theatri Marcelli configuratione conspicuum, in mediâ & summâ Præcinctione statuas plures fuisse; partim ad ornatum, partim ad hunc vsum. Eas autem scire licet concauas fuisse: & per immiffas * fistulas ferreas siue æneas, minutis foraminibus, velut per poros & membra expressum hunc humorem, non sine præsentis quidem auxilio & manu ministrorum, qui in parte infernâ stabant. Ego interrumpens, Hæc mihi mira, inquam: sed dic tamen, oro te, clariùs, quomodo crocus exprimi arida potuerit in hunc imbrem? Non enim capio. Ille concussio capite & ridens, Crocúsne mera aut arida? inquit. Mi iuuenis erras. Vino diluta fuit, vt Apuleius tibi præibat, si filum attentè suble-

sublegiffes eius sermonis. Mixtum videlicet tritumque florem cum herbæ fuisse cum vino: quod vinum colorem deinde adsumeret & odorem. Plinius aperit: *Crocum*, inquit, *vino mirè congruit; præcipuè dulci, tritum ad Theatra replenda.* Itaque liquidum crocum Ouidius dixit:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Et fluxisse eum per gradus, Spartianus in Hadriano: *In honorem Traiani balsama & crocum per Gradus Theatri fluere iussit.* Vbi de Balsamo item notabis, etsi minùs id crebrum. At de Croco, in omnibus spectaculis protritum: etiam Scenicis. ideoque solemnes crocos Propertius agnominavit:

Pulpita solemnes non oluere crocos.

Adeò vt etiam supinorum hominum deliciis è Theatris in conuiuia sparsiones migrarint, & eadem illâ arte vnguentis perfusi conuiuæ. Plutarchus de Othone narrat, disposuisse eum in trichinio variis locis *ἀργυρῆς ἢ χρυσοῦς σωλῆνας, ὡσπερ ὕδωρ τὸ μύρον ἐκ-*

χρότες: argenteos atque aureos canales, instar aquæ, vnguenta fundentes. Quod item in Neronis nepotinis sumptibus Tranquillus

recensuit, cap. xxxi. *Cœnationes eius laqueata tabulis versatilibus eburneis, vt flores: & fistulis, vt vnguenta desuper spargerentur.*

Ita enim eum locum legamus: quoniam duo ibi versatilia, & Tabulæ ad flores, & Fistulæ ad vnguenta.

C A P V T X V I I.

Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus cœperit. Colorata ea fuisse, aliquando serica, aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

TEGMEN etiam Amphitheatri latet: quod superduci solet, arcendo æstui ac soli. Tegmen hoc è velis. Primus inuentor rei Q. Catulus: aut certè iam inuentæ, primus Romæ imitator. Valerius Maximus: *Religionem ludorum, crescentibus opibus, mox secuta lautitia est. Eius instinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium confessum velorum vmbra culis textit.* Ammianus de eadem re libro xiv. *Ex turbâ verò minima sortis & paupertinæ, in tabernis aliqui pernoctant atris, nonnulli velabris vmbra culorum Theatralium latent. quæ Campanâ imitatus lasciuiam Catulus*

lus in *Ædilitate suâ suspendit omnium primus*. Plinius libro XIX. de velis: *Posteâ in Theatris tantum vmbra fecere. quod primus omnium inuenit Q. Catulus, cum* Capitolium dedicaret*. Eius ritus vestigia in ipsis Amphitheatris, vbi foramina in summis lapidibus ad funes velorum illigandos. vt in Nemaufensi illo clarè: & in summo hoc Romano quædam grandiora, per quæ conuicimus trahi & in altum dirigi antennas solitas, velorum funes sustinentes. At ipsæ deinde antennæ siue mali, per foramina ea immissæ & demissæ mutulis quibusdam excipiebantur, firmitatis causâ. Ad antennas autem subrectas, funes transuersim ligati & extensi, super quos, ducta vela. Testimonia etiam sparsa in veterum scriptis. Propertius:

Et modo tam pleno fluitantia vela Theatro.

Suetonius in Caio: *Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantissimo Sole velis, emitti quemquam vetabat*. Martialis:

Quamuis non modico caleant spectacula sole,

Vela reducuntur cum venit Hermogenes.

Vitruuius præfatione lib. X. *In muneribus quæ à magistratibus, Foro gladiatorum Scenisque ludorum, quædam dantur, quibus nec expectatio nec mora conceditur: vt sunt sedes spectaculorum, VELO- RVMQUE INDUCTIONES*. Lampridius in Commodò: *Cum illi saepe pugnant ut deo populus fauisset; irrisum se credens, populum Romanum, à militibus classariis qui vela ducebant, in Amphitheatro interim præcepit*. In quo mihi nota milites è classe præpositos huic muneri: scilicet quia maritimi illi, iure periti tractandorum velorum. petunt etiam quidam, apud Plutarchum in Romulo, Velabri etymon ab hoc ritu; acutè sed non verè. *Ενιοι λέγουσιν, inquit, τὴν εἰς τὴν ἰπποδρόμον φέρουσαν τὴν ἀγορᾶς πᾶρος ὄρον, ἰσίοις καταπετανωμένη τοῖς τὴν δέαν παρέχοντες, ἐντεῦθεν ἀρχομένης. Ρωμαῖσι δὲ τὸ ἰσίων Βῆλον ὀνομάζουσι: Quidam aiunt viam illam quæ à foro ad Circum fert ab editoribus ludorum velis solere integri, initio à Velabris factò.*

Romani autem *Velum* appellant, quod nos *Histium*. Non verè dico: quia Velabri vocem diu notam & natam ante hunc ritum (qui Catuli æuo inductus) satis clarum. Colorata variè vela ista fuisse, ad ornatum, Lucretius ostendit versibus sanè ad hanc rem luculentis:

Et vulgò faciunt id lutea, rufaque vela,

Et

* At Aedilitati eius id tribuit Ammianus.

Ducere vela & reducere.

Velabri vanum etymon.

Variègata ea vela coloribus.

Et ferrugina. cum magnis intenta Theatris

* Per malos vulgata trabesque trementia pendent.

Namque ibi confessum caueai subter, & omnem
Scenai speciem, patrum matrumque deorumque

Inficiunt, coguntque suo fluitare colore.

* Nota firmari, quod supra monui de Antennis.

Et Carbasina vela Plinius libro XIX. nominat, cum auctore:

* Carbasina deinde vela primus in Theatro duxisse traditur Lentulus Spinther Apollinaribus ludis. Mox Cæsar dictator totum forum Romanum intexit, viamque sacram ab domo sua vsque ad cliuum Capitolinum. quod munere ipso gladiatorio mirabilius visum tradunt. Miratur & stupet in Cæsariano facto Plinius, vel quia tantum spatij inductum: vel quia velis tam pretiosis. Nam serica ea fuisse Dio tradidit, etsi parum adfirmat, libro XLIII. *Και ἵνα μὴ δὲνα τῆς θεωρίας ὁ ἥλιος λυπήσῃ, ὁραπέτας μαζὰ ὑπὲρ αὐτῶν σπειρά, ὡς γέ πινες φάσιν, ὑπερπέτασε: Nēve quis spectantium à sole infestaretur, vela super eos Serica, vt quidam tradunt, extendit. Nec scio fanè an Plinij libris non exciderit ea Sericorum vox. Iam Nero purpurea etiam vela suspendit, stellis aureis variè interstincta. Xiphilinus: Τά γε κίην ὁραπέτας μαζὰ τὰ ἀέρος διαπέντε, ὅπως τὸ ἥλιον ἀπερύκει, ἀλεργὰ ἦν, ἔν ῥονε. Ἐν μέσῳ αὐτῶν ἀρμευέλαιων ὁ Νέρων ἐπέσπετο, ἀσέρες δὲ χρυσοὶ ὡς ἐπέλαμπον: Vela etiam quæ per aërem expansa ad arcendum solem, purpurea erant. inque iis mediis Nero acu pictus, currum agitans (videlicet instar Phœbi) circum verò vndique aureæ stelle.*

* Intellegit candidaria, & è tenuissimo lino. Nam Q. Catulicetiam è lino, sed vulgari & rudi.

Dubitatio de integritate Pliniani loci.

Purpurea vela à Nerone.

CAPVT XVIII.

Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augustei. Umbelle vsus & causæ fuisse, velis non expassis. Martialis & Vopiscus explicati. Umbellati clauis.

HÆC ipsa Vela, nisi fallor, Iuuenalis Velaria dixit illo versu,

— pugnas Cilicis laudabat & ietus,

Et pegma, & pueros inde ad Velaria raptos.

Nec enim interpretes hîc audio, qui Velaria locum esse adserunt vbi vela reconduntur. Imò aliam ego lucem Iuuenali do, & ita capio: quasi laudarit & stupuerit adulator ille, quòd ludis gladiatoris, pueri è pegmate subitò in altum occultâ quadam

Iuuenalis explicatus.

Raptus artificiosi & sublationes in pegmatibus. machinâ rapti sint, & ad Vela ipsa. Sanè recepti in Amphitheatris tales lusus, talesque raptus. Quales etiam ille Martiali expressus, de Tauro cum Alcide in æthera raptus, populo spectante & adstupente:

*Raptus abit MEDIA quòd ad athera Taurus ARENA,
Non fuit hoc artis, sed pietatis opus.*

Velarii, pro hominibus. Lego etiam in veteri inscriptione, PRAEPOSITVS. VELARIO-
RVM. DOMVS. AVGVSTAE. sed alio sensu: quia Velarios ibi accipio, qui præpositi velis in aulâ ducendis. Ita in aliis lapidibus: VELARII. DE. DOMV. AVGVSTI. & alibi: VELARII. DOMVS. AVGVSTANAE. Sed redeo ad Theatrica nostra Vela, quæ monco non semper extensa: quia sæpe id impediabat ventus. Nec mirum in tam laxo & capaci circo. Hispanus poëta:

Aut Pompeiano vela negata, Noto.

Tunc Umbella succedat, aut Pilleus. Quid tum igitur? inquires. spectabantne indefensi à Sole? Non profus. duplex iis etiam tegmen, siue Pillei, siue Umbellæ. Pillei quidem Thessalici, ut suprâ ex Dione rettuli. quem eundem cum Petafo aliquis fecerit. & notavit eruditus noster Iu-
Martialis illustratus & correctus. nius in libro II. Animaduersorum, cap. VI. Vsi & *Gausapis*, an *Causiâ*, loco illius Pillei? Nam varia hæc in Martiale lectio: atque alij libri aliud Lemma illud præscribunt his versibus Apophoretorum:

In Pompeiano tectus spectabo Theatro:

Nam populo ventus vela negare solet.

Pillei quâ sine dati. Significat disertè, vsurum se tegmine *Causiæ* contra solem, si ventus inuidisset vela. Ad eundem vsurum refero Pilleos in Theatris ab Editoribus interdum datos, siue birros. Vopiscus in Carino, vbi Iunium Messallam eiusque effusionem in ludis acerbè taxat: *Donati sunt ab Atrebatibus birri petiti, donati birri Canusini.* At de Umbellâ, Martialis idem:

Accipe quæ nimios vincant umbracula soles.

Sit licet & ventus, te tua vela tegent.

Enrum forma. Quam à faciendâ umbrâ dictam scito, nec aliud tegmen quàm quo hodie in Italiâ passim supra caput suspensio vtuntur, per viam & in æstu. E linteo formant, instar obtusæ & breuioris metæ, quod orbiculatâ virgâ extensum, baculo sustinent supra caput erectum. Iuuenalis de eadem:

En cui tu* viridem umbellam, cui succina mittas.
 Et Umbellati clavi apud priscos Architectos, qui capite paula-
 tim instar turbinis latiore: itemque Umbellati flores Fœniculi,
 Anisi, Sambuci apud hortenses scriptores. Denique umbella.
 quod *συνιάδιον* Græcis.

* Colora-
 bant enim,
 ut puto, pro
 favore cu-
 iusque in
 hancillam-
 ve Circi
 factionem:
 Prafinam,
 Venetam,
 &c.

C A P V T X I X .

*Per occasionem, de pilleo quaesitum. fuerintne eo usi Romani? Non
 videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse,
 quibus permissum tegmen: certos item homines. Nodi plerique om-
 nes in eâ re, & scriptores explicati.*

DESIERAT Florentius, & iam surgebat. sed ego iniectâ
 blandè manu, Viam mihi aperis eius sermonis, inquam,
 in quem deferri diu mihi est votum. Itaque, per tuam fidem,
 qui tam multa hodie me docuisti, hoc quoque velut *συνιάδιον* ad-
 metire, de Romanorum capite tecto siue intecto. Nam causam
 ijs tribuis aut pilleum: sed tantùm per ludos. quid ergo cen-
 seam? reliquo eos tempore fuisse intectos? ægrè id crediderim,
 in moribus nostris tam aduersis. Florentius renidens, A viâ in
 semitam me abducis, inquit. quam tamen, quoniam valdè velle
 te video, percurram pede leui. Caput apertum & sine tegmine
 habere, non Romanis solùm olim; sed quod magis mirère,
 etiam Græcis veteribus, & fortasse Germanis, Gallisque nobis
 commune. De Græcis: ecce apud Homerum non causiæ non
 pilei vsquàm mentio. nec celat nos eius interpretes, quin silen-
 tium id causam habeat ab hoc ritu. Quin Soranus in vitâ Hip-
 pocratis, anxius est cur imago eius pileata cernatur. idque alij
 ad peregrinationes eius rettulere, alij ad alias causas, quas ibi
 vide. At de Germanis inducit me facilè Tacitus: qui cirros eo-
 rum nodosque commemorat, tegmina nusquam. imò de Sue-
 uis, clarè satis ostendit pugnasse eos etiam capite aperto, crinibus
 religatis in altitudinem quamdam & terrorem. Et comatos no-
 stros Gallos, quidni credam eâ parte intectos? Ni fuissent, & ple-
 ræque imò Europæ gentes: non pilleum apud Parthos demum
 Martialis, vt nouum, quaesisset:

*Plexusque
 olim gentes
 capite nu-
 do.*

Græci.

Germani.

Galli.

*Parthi ta-
 men pilea-
 ti, & quod
 alibi legisse
 scio, Datis.*

*Frustrâ blanditiæ venitis ad me:
 Ad Parthos procul ite pileatos.*

Sed

Sed de Romanis ipsis, securiùs pronuntiem: quia signa mihi in illis & argumenta plura. Primùm nummi omnes veteres statuëque (in quibus cultus scilicet & habitus priscus) sine tegmine semper. Scriptores item prisci, pilleum aut petasum abstinere videntur à vulgo. Quò facit valdè Suetonij locus: qui Iulium Cæsarem ex omnibus decretis sibi honoribus, non alium libentiùs aut crebriùs vsurpasse ait, quàm ius laureæ coronæ perpetuò gestandæ. idque ad caluitium celandum. Obsecro vt quid, si pilleus aut petasus illis? qui certè aptior & fidelior ad dissimulandum caluitium, quàm corona. Quintiliani item Oratoris sui descriptio. in quo cum vestium omnium singillatim meminerit, vsque ad calceos: in capite tamen format & fingit solum capillum. Sed vofsellis pugno: ecce telum. Eustathius Homeri interpres disertim scribit, τὸ τὰς κεφαλὰς ἀκαταλύτως ἔχειν, *capita intacta habere*, ad Romanos transisse à priscis Græcis. Cui auctoritati quid opponas? Tamen fateor Tempora quædam & Homines spectandos, quibus ius & vsus tegendi fuit. Tempora quinque: *Sacrorum.* Sacra, Ludi, Saturnalia, Peregrinatio, Militia. Nam Romanos dum sacrificabant, capite sciinus fuisse velato; idque prisco quodam & obuiò ritu. Idem in Ludis fuisse, docui iamantè. Etiam Saturnalibus, per quos liberrimæ vitæ dies, pilleus admissus, signum scilicet libertatis. *Martialis:*

Permittis puto pilleata Roma. Idem:
Dumque decent nostrum pillea sumpta Iouem.
 Sed & Peregrinatio quoque petasum bono iure sibi sumpsit, contra pluias, æstus, ventos. Plautus vbique addocet, qui peregrè euntibus aut venientibus* petasum aptat. Cicero item alibi in Epistolis, describens tabellarios iturientes, *Petasatos eos venire*, ait, *& comites exspectare ad portam.* Nec aliùs mentis illud Suetonij de Augusto: *Solis ne hiberni quidem patiens, domi quoque non nisi petasatus sub diuo spatiabatur.* Ait, domi quoque. quasi nouum illud & insolens innuens, quod alibi quàm per viam. Denique Militiæ pilleos non adimo, inhibitus à Vegetio: *Vsque ad presentem*, inquit, *etatem consuetudo permansit, vt omnes milites pilleis quos Pannonicos vocant ex pellibus uterentur.* Nam aliàs, exempla etiam in militibus pilleorum rara. Iam Homines etiam certi, vt dixi, quorum vertex immunis à communi more. Primùm

Argumenta quibus pilleum spernimus à Romanis.

Excipiuntur tempora quædam.

Sacrorum.

Ludorum.

Saturnalium.

Peregrinationis.

* Qui distinctus tamen à Pilleo. quòd ille ad vmbra faciendam marginatus, vt nostri galeæ (forma enim in Mercurij statuis) hic non item, sed quales dormitorij aut nautici pillei.

Militia.
Excipiuntur homines.

mum Liberti. quos in pilleis fuisse, nouâ libertate, notius & te-
 statius est quàm vt hîc dicam. Adde Ægros. quibus hoc quo-
 que licuit, capiti firmando. Ouidius indicat, qui Amanti suo
 præit ad morbum & pallorem fingendum, & pilleolum tribuit
 inter signa:

*Arguat & macies animum. nec turpe putaris
 Pilleolum nitidis imposuisse comis.*

Artemidorus etiam, qui de Somniis scripsit non somniculosè.

Nam libro primo argutè obseruat, *Ἐτα ἀπὸ τῶν χειρῶν ἔχειν, νόσους μα-*
κρὰς & φθίσιν παραπορεύειν: Lanam pro capillis habere, longos morbos &

tabem significare: nimirum quia pilleoli isti è lanâ. Sed & Græcis

πλίδιον receptum in morbo. Plato III. De Repub. Ἐὰν δὲ τις ἂν τῶν

μακρὰν διαίτην παραύτη, πλίδιον τε ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἀφαιρήσει.

Sed & Seni-

bus pilleum tribuerunt, à pari causâ. Varronis fragmentum

adsignificat, è libro I. De Vitâ populi Romani: * Minores natu,

inquit, capite aperto erant, capillo pexo, utique innexis crinibus. Et

Nicephorus Gregoras ostendit eum morem cum Romano im-

perio Byzantium etiam translatum, libro X. in extremo: De capi-

tis tegmine, ait, moris apud superiores Principes erat, vt atate proue-

ctiores aulici pilleis turbinatis vterentur, serico tectis: iuniores autem

omnes prorsus nudis essent capitibus. Andronico autem Imperatore,

is mos adeò exoleuit, vt passim omnes & seniores & iuniores pilleis

vterentur, non minùs in palatio quàm in agris: usque variis & pere-

grinis. Sed tamen permittum hoc potius senibus credo, quàm

crebrò vsurpatum. Romæ quidem. nam vbi exempla? Et contrà

Varronis verba, nonnihil etiam inuenire possim, quod proba-

biliter obducam. Quartum denique genus cum pilleis, sed malè

certis aut firmis. Conuiuæ enim fuisse videntur pilleati. Hora-

tius suspicionem clarè facit.

Ut Vinosa glomos furtiua Pyrrhia lanæ,

Ut cum pilleolo soleas conuiuia tribulis.

Nam habitum conuiualem adtribuere ille nescio cui videtur,

Soleas & Pilleum. Itaque vetus ibi interpres: *Néve sic suffarcinatus*

eas, vt vnus de tribu, qui ad cenam vadens, ipse sibi soleas fert cum

pilleolo. Et paullo post: Hac erat consuetudo veteranorum, pilleum por-

tare cum calceis. Quibus verbis quid sani subsit haud fanè video.

Et ambigo in toto hoc ritu. Primum, quia in tam crebrâ conui-

G uiorum

Liberti
 noui.
 Ægri.

Etiã
 apud Græ-
 cos.

Senes.

* Aliud er-
 go in maio-
 ribus fuisse
 videtur.

Conuiuæ.

Sed ambi-
 gua ea res.

uorum mentione pilleos non alibi inuenio. Secundò, quia inepti iidem, me iudice, conuiuantibus; ob vnguenta, ob coronas. Illud credo magis, pilleorum vsum in balneis fuisse: à quibus cùm exirent, eosdem aliquando retinuisse etiam in mensâ. Certè lapis antiquus Patauij est, vbi conuiuij aliqua forma, & qui accumbunt, partim capite nudo, partim velut pilleolo aut fasciâ sunt deuincti. Sed hem! quod me pænè fugerat, Athenæi locus est, qui nescio an *stabilitor & stator erit pilleo coniuiali. Nam loquitur apud eum libro vi. Larensius dilaudans suos Romanos: *Ἐ δὴ τὰς δὴ ἐχομεν καὶ ὑποδέσσει, ὀτρεῖς, ὡίλας τε ταῖς κεφαλαῖς ἀεικέμεθα δεξασίαν* *σερμαίων δασεῖς*, id est: *Vestes etiam habemus & calceatus frugi ac simplices, & pilleos capitibus circumponimus ex ouium pellibus densos ac villosos.* Nec est sanè vt pilleos illos aliter accipiamus, quàm aut de mensalibus (in conuiuio enim hæc dicta) aut peregrinantibus. Quod postremum ipse Larensius firmare videtur, qui præmisit, *Romanos nihil superflui in vestitu habere, Ὅτι δὲ περχομεν*: id est, vt ego interpretor, *nec peregrinantes quidem aut aliò abeuntes.*

* Sicut & Saturnaliorum pilleus, manasse videri possit à coniuiali ritu non aliter quàm Synthesis.

CAPVT XX.

Obiectio pro pilleo: eaque remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus, Palliolum ad caput tegendum: eaque in re Seneca, Petronius, Plautus illustrati nouiter.

AT me, Lipsi, sermonis iam seriò tædet, & sessionis. Abeo. Inò ego te etiam teneo, inquam: & nodum iniicio; quem priùs necessum est soluas. Romanos ad firmas capite intecto: & in parte mihi persuades. Sed de honore tamen quomodo expedis? quomodo caput digniori alicui aperuerunt, si id semper apertum? Nam Sallustius ecce scribit: *Sullam in victoriâ Dictatorem, equo descendere Pompeio vni, adsurgere de sella,* CAPVT APERTURE *solitum.* Et nequid de militiâ hîc cauillere; audi Senecam, qui recenset vt vulgatissimum morem: *Si Consulem videro aut Praetorem, omnia quibus honor solet haberi faciam: equo desiliam,* CAPVT APERTIAM. Risit secundùm ista Florentius, Et heu Gordium nodum! inquit. vbi Tenedia securis? Non vides etiam in illis Senecæ verbis effugium, de militiâ aut peregrinatione? Nam desultum etiam ex equo addit. equi autem vsum infre-

Caput aperuisse, in honore habendo, Romanos.

infrequens aut nullus in vrbe. Sed tamen confide. non vtar his effugiis: veram soluendi viam insistam, sine diuerticulo vlllo aut flexu. Quam præit mihi clarè Plutarchus, in caussis. clarè qui-

*Quomodo
id factum.*

dem vt verba Græca sunt: nam interpret rem totam inuoluit caliginosâ & delutâ versione. Ait: Οἱ Ῥωμαῖοι τῷ αἰθρώπων τοῖς ἀξίους

πυῆς ἀπαντῶντες, καὶ τὴν τύχῳσι ἐπὶ τῷ κεφαλῆς τὸ ἰμάτιον ἔχοντες, ἀποκαλύπτουσι. Plutarchus

Quæ vertenda erant: Romani, sicui obuiam facti sunt cui honor ha-

*paulo con-
sideratius,
quàm ab
interprete,*

bendus, & si fortè caput veste iniectâ tectum habeant, id reuelant.

En capitis omnis tectio: en apertio, quæ Romæ. Laciniam togæ

*versus.
Laciniâ
toga caput
tectum.*

inquam (ea enim Plutarchi vera mens) in caput sæpe reiciebant,

contra ventum aut æstum: eamque detrahebant in honorati

alicuius occurfu. Plutarchus idem eum habitum expressit in

Gracchis, de Nalicâ: τὸ κεκατεδὸν τῷ ἰματίῳ δέξιδυ ἐπὶ τῷ κεφαλῆς:

Laciniam togæ reiciens in caput. Et passim nummi & marmora

præferunt, quoties repræsentant sacrificantes. Atque hæc vulgata

*Interdum
palliolo, sed
ab agris
aut delica-
tis.*

tectio, & sine notâ. aliam etiam eruo quæ delicatiorum aut im-

becillium propria, quæque sæpe cum suspicione luxus. Ea erat,

vt capite incederent palliolato. Seneca de ingenioso nostro, sed

enerui Musarum patre: Mæcenatem dico. Hunc esse, qui in tribu-

nali, in rostris, in omni publico cœtu sic apparuerit, vt pallio velaretur

caput, exclusis vtriusque auribus, non aliter quàm in mimo

** Vide si lu-
bet Epistol.
Quart. lib.
III. Epist.
XXIII. su-
per hoc lo-
co.*

* Diuite fugitini solent. Plutarchus superbiam Pompeiani liberti, Deme-

trij, taxans: Domino stante ipsius, inquit, accumbebat ἔχων δὲ ὠτῶν καὶ

τῷ κεφαλῆς τὸ ἰμάτιον: habens vestem in capite, vsque ad aures. Qui lo-

*Petronio
lux.*

cus benè allucet illi Senecæ. sicut & huic Petronij describentis

accubitus mollissimi omnium Malchionum: Pallio, inquit,

Et Plauto.

coccino adrasum incluserat caput. Et Plauti versum au sim illuc tra-

here, à paucis propriè intellectum:

Tumisti Græci palliati, capite aperto, qui ambulant,

Scenicè enim tangit delicatos & molles istos, quod etiam aliàs

solet per occasionem. Sed dixi quoque ægros eo vsos: haud du-

biè cum iustiori iam excusatione. Nec de * alio palliolo capies

** Et si pau-
lò aliter
ego cepi,*

illa Suetonij, Claudio cap. II. Ob valetudinem, gladiatorio munere,

nouo more, palliolatus presedit. Hoc Quintilianij: Palliolum, sicut

*in I. Satur-
nal. meo-
rû c. XIII.*

fascias & focalia, sola excusare potest valetudo. Item Senecæ: Vide-

bis quosdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes

& ægros.

CAPVT XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

ET satin' vt exsolui hunc nodum? certè me. iamque abeo & surgo bonâ fide. Simul descendit. ego consecutus sum, & ad portam cum venissemus quæ ducit ad Forum, Heus tu, inquam: Spoliarium nonne etiam in Amphitheatris? vbi illud? Florentius, Non ipsis, inquit, sed iuxta ipsa. Et censeo è regione ad alteram illam portam fuisse; quæ, nisi fallor, Libitinenfis dicta. Nam Spoliarium, quod receptaculum mortuorum aut grauius in Arenâ læforum, iure constituam iuxta mortualem istam portam. Enimuerò solent gladiatores occisi turpiter vnco per Arenam trahi in Spoliarium. Docent adclamationes illæ Senatûs, quæ apud Lampridium in Commodò: *Gladiatoris cadauer vnco trabatur: gladiatoris cadauer in spoliario ponatur.* Et hoc idem censeo Victorem significare, in Domitiano, cum scribit: *At senatus gladiatoris more funus ferri, radendumque; nomen decreuit.* Iamque ad Porticus veneramus, ad quas substitit, Vidésne hos Gradus? inquit. Paulum etiam adscende: videbis alios, ita flexos & dispositos aptè, vt quantumuis conferta multitudo statim egredi & ingredi ordinatè & sine conflictu potuerit. Ordines hi graduum siue scalarum, vt vides miro artificio pænè inuicem decussantur: & ad ostiola sua siue Vomitoria singuli ducunt. Iam columnæ istæ, iam coronæ, epistylia, zophori; & vno verbo, omnia exteriora huius operis; admiranda nostro sæculo, non imitanda. Sed hæc videlicet potentia Romana, hæc olim opes: quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem.

Spoliarium probabili- ter ad por- tam Libiti- nensem. Gladiato- res tracti.

Quid sit Funus gla- diatorum. Gradus in- teriores, per quos ad spectacula adscensus.

Incredenda imperiis potentia Romana.

CAPVT XXII.

De Pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduo- cati, & cum luce dimissi.

EGRESSI iam eramus, & viam rectam institimus ad Fo- rum. Atque ego, Hoc vnum etiam Florenti, inquam: vbi Pegma-

Pegmata hîc? aut quid sibi voluit poëta eo verbo? Nam ruminor
Martialis eccillos versus, quos adduxi:

*Hic vbi sidereus propius videt astra colossus,
Et crescunt mediâ Pegmata celsa viâ.*

Florentius, Properare tibi melius fit, adolescens, inquit. Nam, vt
diei tempus est, ad aulam tuam venies vacuis iam aulis. cæna
inquam tibi comesta erit. Sic fiet, inquam: tu modò aures mihi
farcî, vt cum Varrone dicam, scholicâ istâ dape: quâ replear, &
explear numquam. Age, inquit Florentius: sed vt sine iacturâ
tuâ fit, inter eundem. Pegmata antiqui appellarunt machinas
quasdam è ligno, quibus vsus in Theatris aut Arenis. vox Græca
origine est, $\delta\alpha\pi\delta\ \tau\ \pi\acute{\eta}\gamma\mu\mu\alpha$, quod est Figo, Gelo, Compingo. Ita-
que Glossæ priscae $\omega\pi\eta\gamma\mu\alpha$ interpretantur * *Confixum*. & doctè
Apuleius *confixilem machinam* dixit, adlusionem ad vim ipsam ver-
bi. De Pegmatis enim ego interpretor, quæ lib. iv. scribit in
apparatu muneris: *Confixilis machina sublicæ: turres tabularum ne-
xibus, instar circumferaneæ domus, * floridæ picturæ: decora futura
venationis receptacula*. Pegma paullo aliter, pro loculamentis plu-
teisq; librariis Cicero dixisse videtur lib. iv. ad Att. Episto-
la VIII. *Nihil venustius quàm illa tua pegmata. postquam misisti, libros
illustrarunt valdè*. At nostrum istud, non aliud quàm grandis
quædam & ingeniosa contabulatio, quæ sponte & occultè sta-
tim cresceret, statim subsideret. ideoq; compacta raris quibus-
dam tabulis & sublicis. Prudentius:

*Tabulis supernè strata texunt pulpita
Rimosa, rari pegmatis compagibus.*

Quæ ornatus causâ, tecta sæpè argento vel auro, sed tenui.
Martialis:

Hac fuerat nuper nebulâ tibi pegma perunctum.

Etsi Caius Princeps, vt Plinij verba sunt, in *Circum* (ita lego) *peg-
ma duxit, in quo fuere argenti pondo centum viginti quattuor*. In his
Pegmatis varia inuenta & stupendi lusus ingeniorum. de quibus
Augustinum loqui sentio libro xxiv. De ciuitat. cap. xxiv. *Ad
quàm stupenda opera industria humana peruénit? quæ in Theatris
mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, faciendâ & exhiben-
dâ molita est? Nam ait, in Theatris. Seneca pleraque ea omnia
conatus est exprimere, Epistolâ xci. His licet annumeres, in-*

*Pegma, vn-
de dictum.*

* Dubites
an non Lu-
cilli iocus
apud Cic.
11. de Orat.

huc spe-
ctauerit:

*Quid De-
cius Nuc-
la, An con-
fixum vis
facere?*

*inquit: v-
bi & ob-
scenitas
subesse vi-
detur.*

* Picta e-
nim Peg-
mata, infra
ex Clau-
diano.

*Argento
tecto.*

*Augustini
ad pegma-
ta non du-
bia allusio.*

Graphica
eorum de-
formatio
in Senecâ.

Crescebant
subitò.

Deside-
bant.

Ruinâ ab-
sorbeban-
tur.
Apuleius
correctus.

* Nisi ma-
uis, recepit.
Homines
item, qui
impositi.
Petronio
lucem da-
mus.

Homines in
subiectas
feras præ-
cipitati.

* Forma
scilicet
montis li-
gnei, vt in
Apuleio.
Flamma-
rum lusus
in pegmate.

quit, machinatores, qui pegmata ex se surgentia excogitant, & tabu-
lata tacitè in sublime crescentia, & alias ex inopinato varietates: aut
dehiscentibus, quæ cohærebant; aut quæ distabant, suâ sponte cohæren-
tibus: aut ijs quæ eminebant, paulatim in se, residentibus. Crescebant,
ait, in sublime. Ideò Martialis,

Et crescunt mediâ pegmata celsa viâ.

Subsidebant eadem: & rectè Claudianus:

Mobile ponderibus descendit pegma reductis.

Siue quis legere mauult, desedit. Quin interdum chasmate &
ruinâ subitâ dehiscabant: siue tota pegmata, siue homines qui
impositi. De machinâ ipsâ, Apuleius indicat lib.x. *Iamque totâ*
suauè fragrante caueâ, montem illum ligneum terra vorago decerpit.

siue, vt liber scriptus, * *decepit: benè & propriè.* De hominibus,
Petronius: *Non taces, inquit, gladiator obscæne, quem de RVINA*
Arena dimisit? Non taces nocturne percussor, qui ne tum quidem cum
fortiter faceres, cum purâ muliere pugnasti? Significat enim apertè,
fugitiuum illum in Arenam damnatum & cum fædâ muliere
aliquâ (non dissimili schemate, quo Asinus Apuleius) commis-
sum; ruinâ Pegmatis præter spem euasisse. Et clarè iterum: *Ergo*
me non RVINA terra potuit haurire? non iratum etiam innocentibus
mare? Ausuge iudicium, Arenæ imposui, hospitem occidi, vt inter au-
dacie nomina, mendicus exsul in diuersorio Græcæ vrbis iacerem. Et so-

lent interdum ita componere pegma & hanc ruinam; vt ij qui
impositi, præcipites ruerent in caueas ferarum: ibique discerpe-
rentur. Strabo eleganter de Siculo quodam latrone qui Ætnæ
filius audiebat: *Τέτον, inquit, ἐν τῇ ἀγορᾷ, μονομάχων ἀγῶνος σιωπῆς ὄψιν,*
εἰδόμεν δὲ σαυαθόντα ὑπὸ θηρίων. Ἐπὶ πηγμάτων ἦν τις ὕψιλῶς τεθείς ὡς
αὐτὸς ἐπὶ τῆς Αἴτνης, δὲ λυθέντι αἰφνιδίως ἐσυμπέσοντι, κατὼρθη ἢ αὐτὸς
εἰς γαλαῶνας θηρίων δὲ δελφίτοις ὀπίτηδες παρεσιδασμένους ὑπὸ τῶν πηγμάτων:
Eum nos in foro, per ludis gladiatorios, discerpi à feris vidimus. In

sublimi enim tabulato, tamquam in * Ætnâ, positus, eoque compagibus
solutis subitò concidente, ipse quoque cecidit in caueas ferarum quæ fa-
cile exsoluerentur, infra tabulatum de industriâ dispositas. Sed &
flammarum quidam lusus & imago in hoc Pegmate: sine vllâ
cuius plerumque noxâ. Claudianus:

Mobile ponderibus descendat pegma reductis.

Inque chori speciem spargentes ardua flammæ.

Scena

*Scena rotet. varios effingat Mulciber orbes
Per tabulas impunè vagus : * pietæque citato
Ludant igne trabes : & non permissa morari
Fida per innocuas errent incendia* turrets.*

Vopiscus in Carino : Pegma præterea, cuius flammis scena conflavit : quam Diocletianus postea magnificentiorem reddidit. Duces etiam captivos & opida in Pegmatis solere ostendi, Iosephus adnotat libro VII. Iudaici excidij : sed non hæc Theatrica intellegens, verum Fercula quæ portari solita per triumphum. Verba eius : Θαυμα δὲ ἐν τοῖς μάλιστα παρεῖχεν, ἢ τῆς φερομένων πηγμάτων κατασκή. καὶ γὰρ δὲ μὲν ἄλλοι ἴδοντες τὰ βελαιῶν τὸ φορᾶς ἀπαν ἀπισήσαντα. τριώροφα γὰρ αὐτῶν καὶ τεξώροφα πολλὰ πεπίντο : Maximam autem admirationem præbuit apparatus Pegmatum, quæ ferebantur. Nam ob magnitudinem eorum, iure metuere licebat, & diffidere omnino viribus portantium. quippe quædam triplici tabulato adsurgebant, quædam & quadruplici. Statimque addit, Τέταρτο δὲ ἐφ' ἑκάστῳ τῆς πηγμάτων, ὃ τὸ ἀλυσκομένης πόλεως στρατηγός, ὃν ἔσοδὸν ἐλήφθη : Collocatus autem in quoque pegmate erat capta civitatis dux, eo modo quo captus. Magis proprie ad hæc nostra pertinent Suetonij * loci duo, alter in Caio, cap. XXVI. Claudio alter cap. XXXIV. quos vide. Ambigo an & Aristoteles ad Alexandrum, ad has machinas non adspexerit : Ὡς περὶ δὲ ἴδωσι οἱ μηχανότροχοι, δὲ μίαν ὄργανον χαστηρίας πολλὰς & ποικίλας ἐνεργείας διπτελοῦντες. Certè * Apuleius, dum verba ea vertit : Machinatores fabricarum, astutiâ vnius conuersionis, multa & varia pariter administrant. Parapegmata etiam nominata Vitruuio inuenies, pro instrumentis Astrologorum : & in Laërtio scriptum, Democritum scripsisse Astronomica parapegmata. Inter hos sermones, ventum iterum ad Pantheon. ille ad sinistram, ego ad dextram, valedicto, defleximus.

* Adde Apuleij locum supra : Florida pifura.

Pingi enim hæc pegmata solent.

* Etiam Apuleius supra nominat.

Captivi duces in pegmatis.

Quæ tamen diuersa pauld ab

istis.

* De quibus non repero mihi scripta in Saturn. cap XLV.

* Qui autem illum libellum vertit verbatim pæne.

Parapegmata.

F I N I S.

I N-

INDEX CAPITVM.

CAPVT I.

DIALOGI octasio. Florentij Laus. Vrbs diruta, non diruta: & splendida eius ruina.

CAP. II. Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius quaesitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Caneis.

CAP. III. Arena nomine dictum eundem locum, idè quia sterni arenà solitus. Cuius generis ea stratura? quam varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus & declaratus.

CAP. IV. Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratum. Diana in primis. Ioui Latiari, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenà. Mactatio ad eam stata vnius è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

CAP. V. Quando prima Amphitheatra cæpère. videri serò irrepsisse: idè statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse, mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

CAP. VI. Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. vrbe veteri medià. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. postea collapsum & sepe instauratum.

CAP. VII. Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Latus & praeconia. Denique ubi situm. Martialis explicatus.

CAP. VIII. Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primùm de formà eius: qua Ovalis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arena: in quo cloaca siue specus. & cui rei? Item de portulis.

CAP. IX. De Specubus subterraneis, amplius. item de Caneis in Amphitheatris, Lini defectus aut expletus, aut sententia eruta. Porta in caneis, & Plauto lux. Emissio ferarum, & immissio.

CAP. X. Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam in modum silus, in modum maris. Antra pro caneis: interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.

CAP. XI. De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui attributum, imò magistratibus. Aprum ad curules sellas. Principis ibi suggestus, Tribunal pratoris: & Vestalium sedes.

CAP. XII. Quod tutamen infimo illo Podio

fuerit à feris. Retia solere pratendi bene nexa, bene firma. Versatilia item quadam ligna. Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.

CAP. XIII. Gradus, & eorum forma. Diuisi accurate in suas partes. Puluilli in iis. Praecinctiones. Aditus. Via. Cunei. Cathedra. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

CAP. XIV. De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestra, de Equestribus: & Tribunos quosdam novos fuisse inter Equites. De popularibus. deq; loco Pullatorum & Faminarum.

CAP. XV. Confusa aliquando locorum series: eaq; occupata. Aes pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Designatores, eorum munus. Excitare. Tribuni voluptatum.

CAP. XVI. Tubi occulti in Amphitheatris ad Spariones. Eas è croco diluto fuisse. Apuleius emendatus. Videri eundem liquorem è stans emissum. Pluria ad hanc rem exempla.

CAP. XVII. Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus cæperit. Colorata ea fuisse. aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

CAP. XVIII. Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augusti. Umbella usus & causa fuisse velis non expassis. Martialis & Vopiscus explicati. Umbellati clauis.

CAP. XIX. Per occasionem, de Pilleo quaesitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permixtum tegmen, certos item homines. Nodi plerique omnes in eà re, & scriptores explicati.

CAP. XX. Obiectio pro Pilleo: eaque remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput tegendum: eaque in re Seneca, Petronius, Plautus, illustrati nouiter.

CAP. XXI. Spoliarij ubi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vneo tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

CAP. XXII. De pegmatis accurate dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quà formà, & cui usus. Mira in iis & suspenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati, & cum luce dimissi.

F I N I S.

I V S T I L I P S I
D E
A M P H I T H E A T R I S
Q V Æ
E X T R A R O M A M
L I B E L L V S .

In quo Forma eorum aliquot & typi.

LIBRARIIS

D. E.

AMPHITHEATRIS

Q. V. E.

EXTRA ROMAM

LIBELVS.

In quo Latinae linguae scripturae & scripturae

IUSTVS LIPSIVS
 ABRAHAMO
 ORTELIO
 SVO S. D.

NAE tu beneficâ quâdam naturâ es, mi Or-
 teli: qui rem omnem tuam librariam, tam
 promptè non offers mihi solum, sed ultrò
 adfers. Vix inieceram de libellis aliquot:
 tu mihi promis largiter ex ubere tuâ penus,
 & ambabus, quod Græci dicunt, manibus donas. Amo iure,
 ut antea virtutem modestiâque tuam, sic prolixum hunc
 amorem. nec diffiteor vsui mihi apparatus istum fuisse, ad
 meam hanc Arenam. Illa præsertim Serlij. quæ et si ad Ar-
 chitecturam externam imprimis spectant (quam anxie hîc
 non quæsiui:) tamen infuere iis, quæ in formâ faciêque
 ipsâ loci, gressus meos vacillantes direxerint, aut firma-
 rint. Imagines enim aliquot talium monumentorum cum
 iudicio & fide representat: quorum adspectus viam nobis
 in parte sternit, ad intellectum veterum morum. Et quam-
 quam ipsi coràm ea olim vidimus, & per biennium ferè
 solum pressimus Dominæ urbis: tamen, ut adolescentia
 nostra tunc fuit, nec abdita illa & à fronte remota rerum
 penetrauimus; nec cum accuratone satis excerpimus,
 quidquid faceret ad meliorem vsum. Scilicet erravi eum-
 dem errorem, quem plerique hodie mihi compares: & pue-
 ritiam adolescentiâque peregrinationibus dedi, quæ iudi-
 cium & dilectum profectò querunt. id est, virum. Quot
 mihi in animo & oculis existis, qui varias terras & ma-
 ria circulati sunt? adeò cum nullo suo fructu, ut plerique

vitia tantum imbiberint, & animi corporisque morbos.
 Partem eorum Scylla quadam libidinum abripuit: partem
 Charybdis aliarum voluptatum. Nos ipsi quod salui fre-
 tum hoc enauimus; numquam alteri adscripsimus, quam
 Bono meo deo. Iam illi qui rem fecisse sibi atque aliis viden-
 tur, quid referunt ex hoc mercatu? externos gestus, vesti-
 tus, linguas: boni moris ac virtutis, pauci igniculum aliquem
 aut semen. Atque ut Appion ille, falso Polyhistor, cum
 Homerum ab inferis magno molimine euocasset, nihil eum
 interrogauit nisi, Vnde domo? sic plerique istorum adole-
 scentium, in occasione praeclara discendi, futilia tantum con-
 sectantur. Itaque ut veram peregrinationem laudo, susce-
 ptam maturo iudicio, maturo aeuo: (dux enim illa, non ne-
 go, ad prudentiam & rerum usum:) sic iuuenilem & va-
 nam hanc iure nunc damno & abhorreo. quae mihi similis
 longae nauigationi videtur, sine metâ, sine portu. Factantur
 in nauis, circumaguntur variis ventis: & cum ad terram
 & ad se ipsos flectunt oculos, vident non multum se, sed
 diu nauigasse. Sed aberro, & in hoc peregrinationis sermo-
 ne, à re meâ ipse peregrinor. Domum & ad me, imò ad te
 redeo: cui donum mittimus, Imaginum eiusmodi aliquot
 Amphitheatralium delineationes. Ac pluria sanè super-
 esse scio in Italiâ, Hispaniâ, Galliâ: sed cum omnia ferè ad
 par exemplum, quid opus pluribus exemplis? Illustria aut
 nouata sumpsit: & dono per se tenui, ac vix dono, bracteâ
 aliquam verborum circumdedi, & velut lucem nostrâ in-
 terpretationis. Tu, mi Orteli, paruum hoc, sed non fallax ani-
 mi mei monumentum habe. monumentum, cui, ex vetere for-
 mulâ, DOLVS certè MALVS ABEST. Vale.

I. L I P S I
 DE AMPHITHEATRIS
 QVÆ EXTRA ROMAM
 LIBELLI,
 CAPVT PRIMVM.

Amphitheatra crebra admodum in provinciis fuisse : eorumque aliquot recensio.

I ædificij aut publici operis vllum genus crebrum in Italiâ & provinciis fuit : reperies hoc fuisse, quod ad ludos spectat. Vt enim Romani victis gentibus linguam & mores intulêre: sic vitia. hæc præsertim, quæ blandiebantur, & admissionem sibi postulabant specie quadam amænæ voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Stadia exstructa passim : sed imprimis Amphitheatra, quia omnis plebs dedita maximè in spectaculis illis crudis & cruentis erat. Historiæ passim docent, & Christiana item Martyrologia; in quibus toties mentio puri illius sacriq̃ue sanguinis, in ferinâ hac sede effusi. Quod si tamen non ingerant libri: certè oculi. cùm etiamnunc ruinæ & reliquiæ vbique occurrant insignium locorum. Et de aliis provinciis dubitemus? Ecce Iudæa illa ipsa conscia Dei veri, Dei magni, in hanc culpam venisse reperietur: quamquam sine suâ pænè culpâ. Herodes enim, magnificus sanè & cetera illustris rex, non vno loco Iudææ Amphitheatra inædificauit: siue ipse pronus in eos ludos, siue studio quodam hac quoque parte placendi Romanis. Exstruxit in ipsâ vrbe sacrâ, *ἐν τῷ πεδίῳ*, vt Iosephus ait, *Ἀμφιθέατρον μέγιστον*: in Campo, maximum Amphitheatrum. Item Cæsareæ, ait idem scriptor, *Ἀμφιθέατρον κατασκευάσασε πολὺ ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον*: Amphitheatrum construxit quod multam hominum turbam caperet. Nec de Græciâ mihi aliquis dubitet, Africâ, Asiâ, Hispaniâ, Galliâ; non certè is, qui res & mores in parte norit sæculi vetusti. Audeo adfirmare, raram aliquam siue coloniam siue municipium fuisse, in

quæis non & ludi isti, & ludorum simul sedes. Adeò velut tabes quædam, animos omnium peruaferat ludicrum istud studium, an furor, dicam? Itaque vix aliqua prouincia etiam nunc est, in quâ non vestigia Amphitheatrorum: quædam obscura & fugientia longo æuo, quædam clariùs exstantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem polliceor: (multa me fugiunt, scio:) sed pauca tantùm fidei causâ subiiciam, visa nobis aut firmiter audita.

*Reliquia
id docent.*

*Index Am-
phitheatro-
rum ali-
quot, que
hodiè.
* Hodiè,
Traiecto.*

Exstat igitur hodieque in Italiâ, ad Lyrim Campaniæ fluiuium (Garigliano nunc dicunt) iuxta * Minturnas, pars Amphitheatri latericij benè conspicua.

Exstat secundò, Puteolis, pariter Amphitheatrù latericium. Tertiò, Capuæ, sed magnificum & è solido marmore.

Quartò, Albæ in Latio, è quâ materiâ (non enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quintò, Ocriculi, in Umbriâ. materiem ignoro.

Sextò, Veronæ pulcherrimum: cuius plenior descriptionem, vnâ cum designatione mox dabo. Hæc, quod sciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum solo conspici aiunt magnificum & marmoreum.

In Istriâ, Polæ ad mare Hadriaticum: quod item mox subiiciam.

In Hispaniâ, Hispali extra muros, nisi fallor: pulchrum, sed cuius formam nancisci mihi non fuit.

In Galliâ, Perigeusij in Petrocoriis (urbem eam, Vefunam Ptolomæi fuisse volunt) pulchrum & satis integrum, extra mœnia, cuius icunculam vidi, sed parum exactam aut certam: ideoque mihi non ponendam. E lapide quadrato est, & Arenæ eius longitudo xxx. perticarum, latitudo, xx.

Arelate etiam esse aiunt, sed parum integrum.

Burdegalæ exstat, quod vidère multi: nec descriptionem tamen sum nactus.

Nemausi est celebre & notum, cuius infrâ do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud satis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ satis quidem certò acceperim, in nostrâ Euro-

Europâ. nisi quod etiam in Heluetiis exstat, Auentici.

Dignum autem notâ, quòd & hodie hæc omnia ferè loca, Arenas appellant: retentâ priscâ scilicet & vulgatâ voce.

*Amphi-
theatra.
vulgò Are-
na.*

C A P V T I I.

*De Veronensi Amphitheatro: & primò, quando,
vel à quo structum.*

POST illud Romanum, inter pulcherrima & integerrima Veronense Amphitheatrum esse fatemur. quod è marmo-
re est totum. Quando, & quis struxerit, multi & diu quærunt. Torellus Sarayna, qui Veronam suam descripsit adfectu magis eximio, quàm successu, suadet nobis valdè vetus esse & structum ante tempora Augusti, aut certè illis ipsi. Sed argumenta huic rei quæ adfert, non sunt profectò à deâ Pitho. quæ recensebo tamen & refellam breuiter; atque vt in re ludicrâ, per lusum. Iamprimum hoc sibi sumit, Amphitheatrum antiquius esse quàm Theatrum, quod ibidem conspicitur iuxta Athesim flumen. At Theatrum hoc exstructum est, inquit, ab Augusto. magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tauri effigiem habent insculptam. taurus autem, symbolum Augusti: quoniam & in nummis expressus, & natus ipse ad Capita bubula, vt Suetonius testatur. clarum igitur Augusti hoc esse opus. Sed & lapis alius Veronæ, qui præfert, OCTAVIAE C. F. ET. SORORI. CARISSIMAE. constat verò Octaulam hanc fororem fuisse Augusti. Denique duodetriginta colonias per Italiam Augustus deduxit, easque variis operibus instruxit, narrante Tranquillo: inter eas Veronam fuisse, nihil ambigendum. En argumenta, è plumbo an è vitro? quæ leui & ludente manu reiciamus. Ait primò, Amphitheatrum antiquius Theatro esse. Non credo. & causa hæc, quia vbique ferè locorum, ludi scenici priores origine & vsu muneribus istis: igitur & eorum sedes. Quid opponis? tauros. & illi, inquis, insculpti in hoc opere. Quid tum? nempe vt ornamentum operis, non vt auctoris indicium. Quòd si omnia ad Augustum trahes, vbi tauri: quis finis? Etiam Nemaufense illud gloriabitur structore Augusto. Sed tamen hoc, inquit, eius Principis symbolum: quoniam nummi

*Veronense,
marmo-
reum.*

*De auro
eius qua-
situm.*

*Quidam
ad Augu-
stum refe-
runt.*

*Leuibus
his argu-
mentis.*

*Quæ refu-
ramus.*

*Amphi-
theatra po-
sterius na-
ta, quàm
Theatra.*

*Taurina
capita, pa-
rerègã ope-
rum sunt.*

Augu-

Bos in
Nummis
Coloniam
notat.

Augustæi, cum impresso tauro. Etiam aliorum, ô bone senex; quia taurus siue bos coloniæ deductæ nota, non peculiare aliquod signum. At enim Augustus natus ad capita bubula. O tu quoque inter ea! & ignosce. non enim vltra comprimo hunc lienem: non, si ego obiiciendus sim vero tauro. Sed in Octaviâ etiam es suavior. ais illam fuisse sororem Augusti. Quis tibi fecit indicium? ego imò illum lapidem sepulcralem fuisse verius auguror, & municipalis alicuius Octaviæ: non illius Principalis, quæ mortua & sepulta Romæ. Nam de coloniis, & per eas Augusti operibus sparsis: communiter non negamus. ad Veronam tuam si adstringis, opus sit alio teste. Sed ecce quoque eum, inquis. Nam Cyriacus Anconitanus in Itinerario suo scribit his verbis: *Denique Veronam feracissimam &*

Cyriacus
cum Torel-
lo facit.

antiquam civitatem venit, ubi non exigua veterum monumenta comperit, præsertim Labyrinthum quod Arena nunc dicitur. & habetur quòd constructum fuerit anno imperij Octavianæ Augusti trigesimo-

Sed si quo-
que fides
abrogata.

nono. Cuius pars exterior terræmotibus corruit. Tibicen hic aliquis, fateor: sed parum firmus. Famæ enim innitur: quæ in his talibus, plurimum inuenitur fallax. Et cur credam Augusti ævo structum in coloniâ hoc egregium opus: cum ne Romæ quidem tunc fuerit, & in ipsâ vrbe matre? Nam Amphitheatra mansura & lapidea tardè ibi cœpère, vt docui, & sub Augusto. Valdè autem verisimile, exemplum illinc manasse ad vrbes subditas & minores: non autem contrâ. Itaque Taurello nostro siue Cyriaco, nihil adsentior de tam grandi ævo. Ægrè

Sigonij opi-
nio super
hac re, l. r.
Hist. occid.

etiam Carolo Sigonio prælustri viro, qui nimis nouitium facit, & refert ad Maximiani æuum: hoc solo argumento, quòd is in viciniâ pleraque condiderit ampla & magnifica, Mediolani,

Denique,
mea.

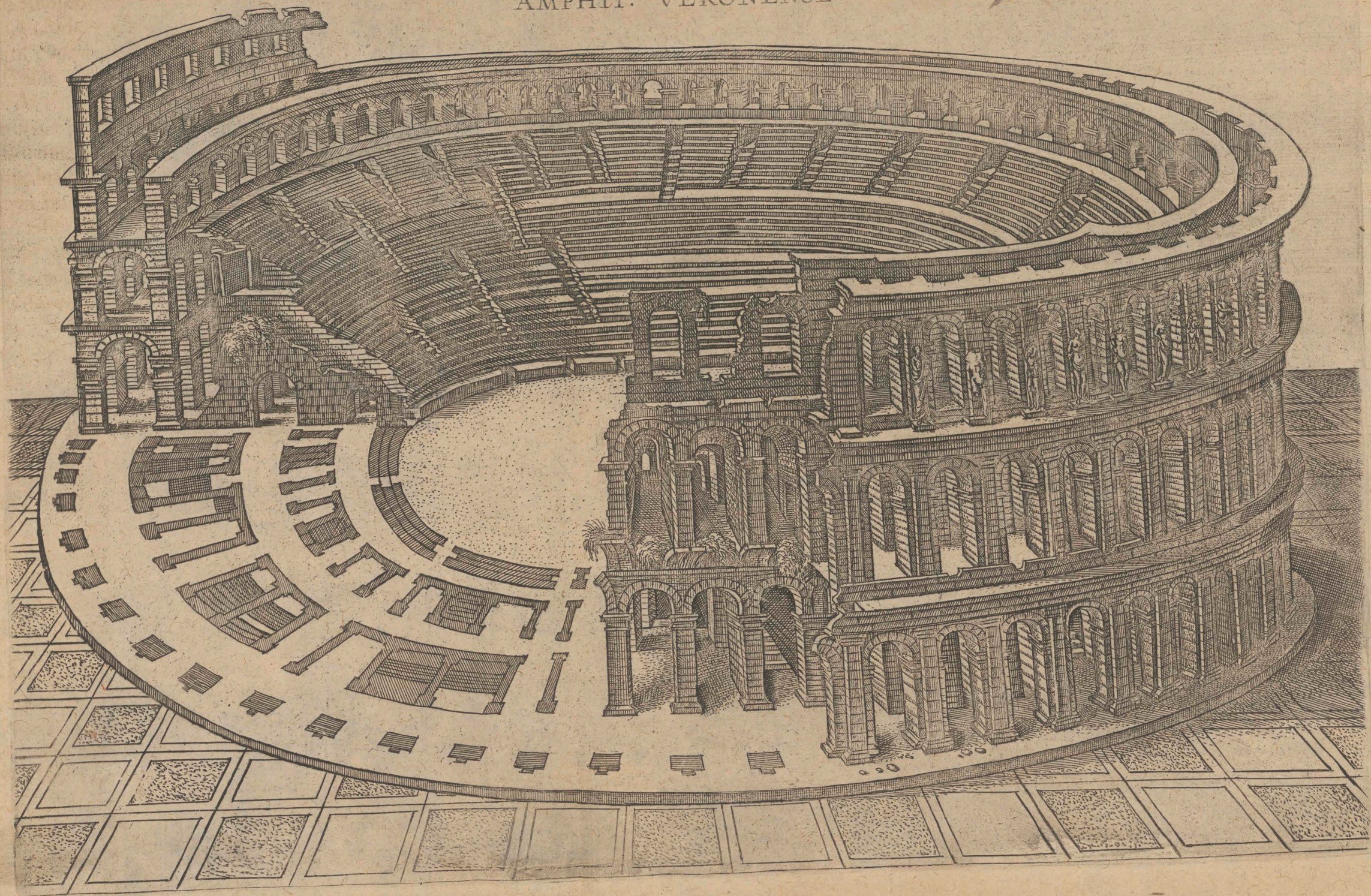
Aquileiæ, Brixia. Ego, etsi certus sum nihil in hac re nunc esse certi, tamen paullò antiquius quàm pro illo Principe suspicer. Primum, quia iam tum Plinij Secundi ævo, Gladiatorum & Ferarum spectacula Veronæ satis crebra. præit ipse in * Epistolis, in quadam ad Maximum Africanum. Deinde, Othonis &

* Lib. vi.

Placentia
egregium
olim Am-
phithea-
trum.

*Vitellij principatu, Placentiæ vicinisque opidis insignia Amphitheatra fuisse scio: quî minus tunc Veronæ? Certè de Placentino, egregium testimonium Corn. Taciti secundo Historiarum: *In eo certamine PVLCHERRIMUM AMPHITHEA-**

AMPHIT. VERONENSE.

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
CRACOVENSIS

TRI OPVS situm extra muros conflagrauit: siue ab oppugnatoribus incensum, dum faces iaculantur: siue ab obsessis, dum regerunt. Municipale vulgus pronum ad suspiciones, fraude illata ignis alimenta credidit à quibusdam VICINIS COLONIIS, inuidia emulatione, quòd NULLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX esset. Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides: & simul (si attendis) crebra iam & vulgata per Italiam Amphitheatra fuisse. Sed quod combustum Placentinum illud ait: fortasse hæreas. & quid? fuitne igitur ligneum? De toto, non opinor; de parte, suspicor: cã scilicet, quæ subsellia & gradus internè complexa. At exteriora omnia, firma & è lapide fuisse censeo. ni fuissent: cur vt de magnâ iacturâ aliquâ historicus noster questus? Fuerit igitur ad eam formam, ad quam Polanum illud, quo de infra. Nec plura de ortu Veronensis Amphitheatri dico, aut magis certa. En ipsam formam: non eam prorsus quidem vti nunc conspicitur, sed adiutam, vt solet, leuiter ab antiquariis & architectis. Ex iis enim quæ restant, facile conceptu totum opus & designatu.

Quâ materie fuerit, & quomodo am-
buri facile.

Huc pertinet Figura Amphitheatri Veronensis.

CAPVT III.

Descriptio eius distincta magis, & dimensio.

ADDAM nonnulla, quæ ad formæ eius intellectum: & quod penicillus non potuit, calamus hic mihi explebit. Paries totus exterior (Alam vulgò vocant) è marmore est, opere quod Rusticum dicitur factus. Diuiditur in Arcuum tres ordines, qui alij super alios scandunt. Quisque ordo, Arcus continet siue fornices septuaginta duo. In supremo ordine, statuae olim columnis adsitæ vel insitæ potiùs, vti vestigia docent. supra eum ordinem, paries adsurrexit, in quo fenestræ grandes, quadratæ, LXXII. Earum vsus, me quidem iudice, ad aërem & lucem hauriendam, cum Amphitheatrum velis tectum: siue etiam ad ventum: quia refrigerio certè opus, in æstu, & concursu tot animarum. nec alius huiusmodi foraminum vsus

Marmoreum Veronense Amphitheatrum.

Triplici ordine arcuum.

Statua ad columnas superas.

Vsus fenestrarum quarundam.

consensus, in illo etiam Romano. Arcuum dimensio, auctore Sebastiano Serlio eximio architecto, hæc. Primi arcus altitudo pedum XXIII. latitudo, XII.

Columnarum vtriusque altitudo, pedum XXVII. Epistylj deinde, Zophori, Coronicis, pedum circiter VIII. & s.

Altitudo secundi arcus, pedum XXIV. latitudo XII. Columnarum eius altitudo ped. XXVII. s. Epistylj, Zophori, Coronicis, pedum IX. s.

Tertij arcus altitudo, pedum XVII. s. latitudo IX. s. Columnarum, XX. s. Coronicis, v.

*Porticus
triplex
iuncta.*

*Earum
mensura-
tio.*

*Portæ plu-
res in Am-
phitheatro.*

*Eius di-
mensio in-
terior.*

** Alij ta-
men plures
volunt.
Graduum
numerus &
dimensio.*

Præcinctio.

Scalaria.

*Quam ca-
pax cauea
capax fuerit.*

*Auctores,
quibus hic
mior.*

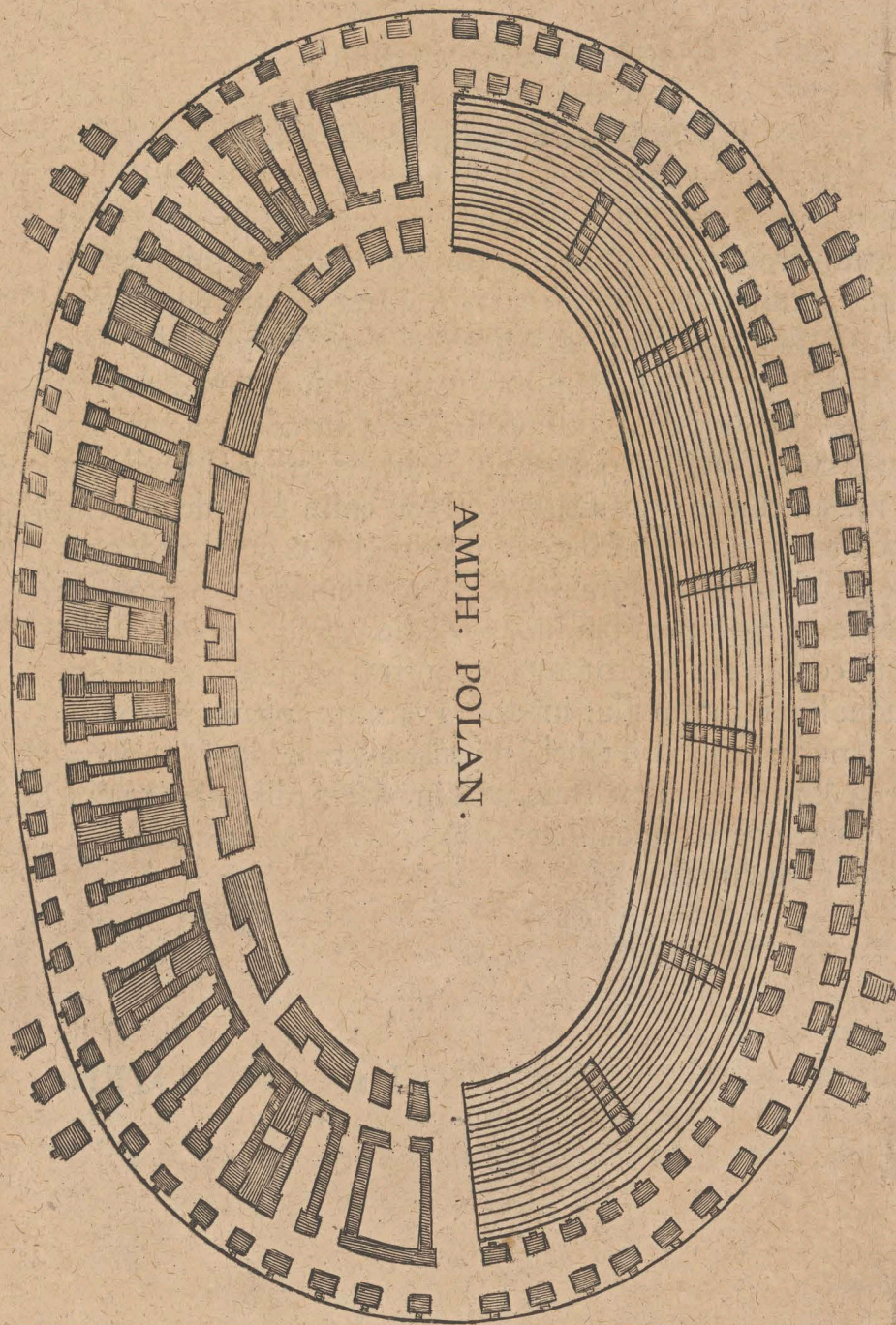
In parte imâ (ad terram enim iterum descendo) triplex continuatur Porticum ordo, quæ ambiunt & sustinent totum opus. Ex iis, Porticus extrema, lata pedes XIII. Media, pedes IX. s. Intima, pedes VIII. s. Ex hac, portæ siue aditus decem & octo in Arenam. interque eas duæ grandiores oppositæ, quæ longissimum Amphitheatrum est. quarum latitudo, pedum XII. vnciarum VI. At Arenæ ipsius longitudo, perticas continet XXXVIII. latitudo, XXII. ita ut in perticâ pedes numerores VI. Gradus spectaculorum (* Torello definiente) non plus quadraginta duo: alti singuli pedem & vncias II. lati, pedes II. Excipio quod in mediâ caueâ, gradus vnus est excelsior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui Formam hanc nostram concepit, tres adnotavit.) qui altus pedes II. vncias VI. Eum, Præcinctiorem siue Diazomam censemus. At Scalares gradus, qui ad Vomitoria: minores scilicet, quàm illi sessiles, nec alti plus quàm vncias VII. lati tamen adæquè ac sessiles. Sedere in his Gradibus potuere, Torelli calculo, hominum ad viginti tria millia centum octoginta quattuor: ita ut singulis pes & medius adfigetur ad sessionem. Harum omnium mensurarum auctores mihi Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & lineæ est, fidem meam ego temerè obstringam. Plura & magis minuta quisquis voles, apud eos vide.

CAPVT IV.

De Amphitheatro, quod Pola.

POLAM urbem Istriæ maritimam esse scimus, coloniam Pola ad Mare superum. Romanorum priscam, & quæ Iulia Pietas olim dicta. In hæc vestigia & reliquiæ multæ antiquorum operum: duûmque inprimis insignium, Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. Serlio accuratè descriptum: cui viro præter proprias laudes, ob Seb. Serlii laus. uenticia illa accedit, quòd doctor & ductor fuit ad Architectonicen, Gulielmo illi Philandro, viro verè perito & apud magnos Item Philandri. magno. Sed hoc Amphitheatrum Polanum aliâ quâdam formâ & facie structum, quàm ea quæ alibi videmus: ideoque iu- Noua forma Polani Amphitheatri. re me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut vno opere tota moles fuit: sed exterior tantùm pars, quæ lapide quadro adsurgit cum columnis suis, opere item Rustico facta. At Semilapidum fuit. Et semiligneum. interiora omnia membra, subsellia, aditus, gradus, podia è ligno fuisse certum est; & pro tempore construi potuisse, destruique. Itaque hodiè totum illud internum vacuum apparet, nudo tantùm muro: & quod in tabellâ nostrâ expletum hîc vides, à manu est & mente Serlianâ. Situm est in vrbe mediâ, ad montem; totiusque operis dimensiones pete, si voles, ab eo quem dixi, Intus hodiè vacuum: lignis videlicet igno, vel quâ aliâ vi assumptis. accurato architecto.

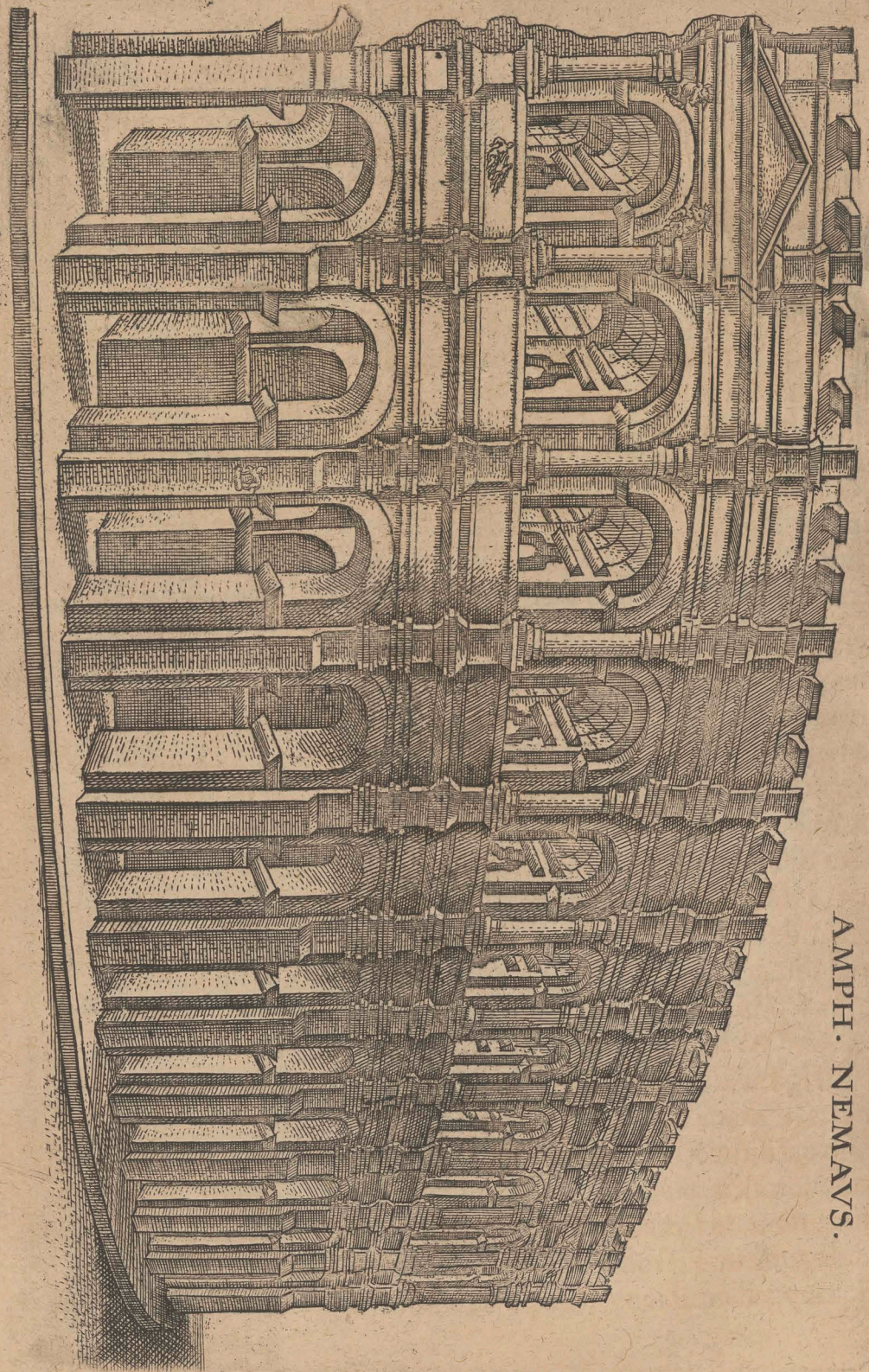
CAPVT V.

De Amphitheatro Nemaufensi.

NOTI hoc nominis & celebris, non per Galliam solùm, Nemaufense non olim inter maxima. sed per Europam. Et credunt multi, eximium etiam olim opus fuisse: non ego, qui scio maiora multò & operosa magis habuisse* Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliae vrbes. * Vtrobique hinc Amphitheatra nominat Eusebius in Eccl. Histor. Ortus eius ignotus. Præ quibus, quid Nemaufus? Nomen tamen non iniuriâ retinet: quia & pulchrum est quod fatis sit, & integrum magnâ parte. Quando vel à quo structum, nescimus: nec nugari mihi aut rixari iterum cum aliis lubet. Hoc reperio notâ dignum, olim à Gothis loco arcis habitum, & contra vim firmatum. Rodericus Toletanus id notat in rebus Hispaniae, lib. III. c. VII. appellatque *Præsidium Arenarum*. Formam eius dimidiatam hinc adpono. cetera vide & quære apud Iohannem Poldum Albanatem, in libro quem inscripsit *Antiquitates Nemaufi*.

I ;

AMPH.

AMPH. NEMAUS.

CAPVT VI.

De Amphitheatro (incola siue accola potius, Arenas etiam hodie vocant) quod ad Ligerim, iuxta Doueonam. in quo describendo fidem meam nihil tamen obligo. Vetusne an nouum, vera commensuratio an falsa, pendeat à meo auctore.

AMPHITHEATRVM mihi superest mirum, nouum: & quod latère tamdiu in illâ Galliaë luce potuisse vix sit fides. Nullumne ex tot curiosis & auidis ingeniis vidisse, notasse, prodidisse? nullum. Itaque fateor. cum delata primùm ad me res fuit (delata autem ab Cornelio Aquano, viro eiusmodi monumentorum veterum diligente:) hæsi, medius inter credendi temeritatem & pudorem reiiciendi. Valdè enim ille adseuerabat. & simul Forma, quam offerebat, videbatur non esse nouitiæ aut calidæ inuentionis. Tamen etiam hærebam. donec perueni ecce ad caput ipsum famæ huius & formæ; qui non auri-
bus suis, sed oculis sensibusque id credi volebat. Cur repugnarem? vidisse serio affirmabat, calcasse, deformasse. Is fuit Læuinus Kerismakerus, vir grauitate & doctrinâ apud nos notus: qui in finitimis huic Amphitheatro locis, aliquot annos egit. Non semel ipse lustrarat, non semel cum eo alij: quos etiam nunc viuos nec procul positos, testes aduocabat obseruationis suæ & dimensionis. Itaque ausus sum hac fiduciâ Formam totius operis dare & descriptionem: quæ à mente quidem & linguâ aliena erit, à stilo tamen & ordine nostra. In quo siquid peccabo, designando aut dimetiendo: quæ mea culpa esse potest, præter credulitatem? quam non nimis herclè deprecor; quoniam reuera, vt Comicus ille ait,

Diu irreperum Amphitheatrum, & tamen repe .m.

Quis mihi auctor huius descriptionis totius.

* *Αὐτὸν γὰρ ἔχουσιν ἔστιν ἀνδρῶν ἢ νόστος.*

Est igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, manu quidem & arte humanâ factum; sed ita, vt videri possit à naturâ. totum enim excisum & cauatum est in monte, sine externâ vlla materiatione calcis, lapidis, ligni. Mons in quo & è quo id est, abest plus minus diei mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ ab Andegauis in Pictones itur: vbi pons priscus, quem * Cæsaribus aliqui appellant. Pagus haud procul inde, qui dicitur * Douæus.

* Hic morbus esse proprius bonisamat. semi.natiuū Amphitheatrum.

Vbi id situm.
* Vulgò pôt du Sey.
* Gallis Douvé.

Mons

*Montis de-
scriptio.*

Mons est lapideus totus, cuius generis ibi plures: sed lapide ta-
men non planè duro, quiq̄ue cæsura & ferrum facilè admit-
tat. Color ei, qualis Tyburtino: è quo Titi Romæ Amphithe-
atrum est. Magnitudo montis paullò minus milliare Galli-
cum in latitudine; in longitudine, duo circiter continet. sed ea
tamen facies, vt in edito satis planus & iacens sit, & ab lateri-
bus vtrimque clementer adsurgat. Cortex, vt sic dicam, & te-
gumentum vniuersi montis, è terrâ est: viscera tantùm è lapi-
de. ideoq̄ue non gramine solùm, sed segete sæpè vestitur. In
summo, sed paullò tamen ad latus, hoc Amphitheatrum rep-
peris; haud facillimè, quia etiam præscios, nisi intendant ani-
mum, fallat. Cùm enim supernè despicias; aliquem cauum aut
puteum censebis, ex istis qui ob lapidum excidia vulgati ibi &
crebri. Atqui aliud profectò opus est; & à Dædalo quopiam

*Quâ parte
eius, hoc
opus.*

*Gradus in
margine &
à margine
summo.*

*• Itq̄; cum
suis portis
& ianuis.
Non enim
hic Vomito-
ria vlla
aut Aditus
alij in gra-
dibus.*

*Gradus
gramine
obstiti &
terrâ.*

*Eorum nu-
merus.*

*Amplitu-
do loci in
summo.
Podij mu-
rus.*

*Arena, &
in eâ tu-
mulus.*

acutè inuentum, adfabrè factum. Gradus subselliorum à
summo margine statim incipiunt; minuunturq̄ue, vt solet,
paullatim euntes in decliue. A summo, dico, incipiunt: vt
nunc quidem adspectus est. olim vix ambigo, quin cancel-
li aut * murus aliquis circumpositus fuerit, siue ad ornan-
dum siue magis ad seruandum. Aliquid enim certè sepimen-
ti fuisse debet, ad pecudes arcendas & petulcos. At nunc ta-
men descendens, pedem statim ponis in ipsis gradibus: quo-
rum, primo initu, confusus satis adspectus. Terrâ enim &
puluere cottidie complentur: quæ ventus inuehit aut imber.
Itaque gramen etiam ibi passim: & formosa olim nec ad
hunc vsum loca perambulant informes oues. Qui hæc no-
bis narrauit, addebat, cultris & ferramentis ea omnia à se &
comitibus perpurgata, vt formam intuerentur exactè. Gra-
dus aiebat esse numero, LIV. quorum supremus, latus ca-
paxq̄ue in orbem ped. DCCXLII. Linea dimetiens in sum-
mo, longa pedes CCXXXVI. At ab imo gradu, statim se-
quitur murus, qui Podium attollit & Arenam claudit: est-
q̄ue altus pedes IX. Inde area: & in eâ mediâ (præter morem
quidem omnium eiusmodi theatrorum, quod sciam) tumu-
lus quidam rotundus, eleuatus, ex eodem lapide: altus pe-
des VII. aut paullò amplius: longus in diametro, pedes XXX. Is
planus in superficie & æquus; excipio quòd ad oras à medio
paul-

paullum vergit & declinat. In eo ipso tumulo, æquis interuallis, Foramina in tumulo. sex foramina quædam rotunda item, lata pedes v. quibus imposita vel adiuncta putealia (omnia, semel dictum volo, ex vno Putealis ad ea regenda. eodemque lapide) paullò grandiora quàm ipsa foramina; vti necessum, contra illapsum. His putealibus inserti annuli crassi ferrei fuere, (vestigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis inserto, admoueri possent vel amoueri. Nam aliàs, pondus iis satis grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc foramina velut ostiola sunt, quæ per scalas quasdam coelides siue Scala, ad ostiola. incuruas, ad Viam infra ducunt, de quâ mox dicam. Scalæ igitur totidem, quot foramina: quæ singulæ gradibus non magnis XIII. constabant. In orbem tumuli, in ipso muro, foramina Foramina alia ad litem. quadra exsecta, quæ Scalis illis lumen infundebant ad ascensum aut descensum. Foramina hæc singula, ita collocata, vt vnum seruire Scalis duabus possit; velut ex icone vides. At in meditullio ipso huius tumuli, cauus est rotundus siue puteus: Cauus in medio tumuli. Cui vsui. quem ambigebat meus doctor antiquumne diceret, an ab histriionibus illis factum, de quibus mox referam. Certè ij vsi sunt ad malum defigendum: à quo funes dependèrent, & per eos fluitantia vela. Formæ nostræ sculptor haud satis aptè id expressit: captu alioqui proum.

Circa hunc tumulum, vt dixi, depressior multo Area ambit: Arena reliqua forama. quæ lata vndique vsque ad murum podij, pedes xv. Ita diametrum totius Arenæ esse oportet, pedum LX.

Hæc Amphitheatri ipsius imago. at iuxta ipsum, in eius lateribina grandia & rotunda, siue Cubicula siue potiùs Cameræ Cubicula adiuncta Amphitheatro. occurrunt: in eodem illo lapideo monte seorsim excisa. Formæ eorum velut pillei nautici, siue prisca Romani. Lata sunt in imo, pedes circiter LXXX. sed in altum paullatim arctantur. In fastigio vtriusque Foramen patet rotundum, grande pedes IX. quod ad lumen infundendum seruit: prorsus eo modo quo Romæ, in Agrippæ vidimus templo. Cubicula hæc, cetera paria sunt: hoc differunt, quòd vnum, aditus peregrè habet, alterum, non habet. Ita enim sita sunt, vt alterum Internum videatur, alterum Situs & descriptio eorum. Externum. Per hoc, in illud ingressus patet, per breuem & fornicatam viam: aliàs vndique clausum. At Externum aditus siue Via in altero tres. vias habet tres. Prima ducit subterraneo meatu ad Tumulum

qui in Arenâ, & per Scalas illas ad ostiola tendit. ita vt infra gradus omnes subselliorum totumque Amphitheatrum abeat, vti cogitanti clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes CXXV. latitudo, ped. VII. altitudo, ped. VIII. Altera paullo breuior, pariter

* Nec alia in muro illo portulæ: contra, quam in Romano aliisque. meatu infero tendit infra omnes gradus, & in * muro podij emergit: ita, inquam, vt in Arenam ipsam rectâ ducat. Hæc priorè minùs lata, minùs ampla. Tertia via, opposita istis, foras spectabat & vallem montis. Per eam ingressus in hoc Cubiculum: per eam item, vt apparet, omnis pluuia & confluges aquarum deriuatæ è toto Theatro Cubiculisque. Forma harum viarum

* Sic tamen vt in acutum pænè definerent, cameratione haud planè rotunda.

De vsu huius loci.

Quem nescias Amphitheatralem, an Theatralem facias.

Sunt enim qua repugnant Amphitheatro.

Et Theatro potius adinueniunt.

Cui tamen alia iterum obstant.

* Ita inquit, vt dimidia tantum loci pars infesta. Gladiatores potuisse commodè hic dari.

similis, factæ omnes in lapideo monte, & cauatæ in * arcum. Opus eiusque membra (vt quidem conceptus & expressio mea ferunt) sic habent: vsus, si placet, breuiter & leuiter delibemus. qui mihi etiam haud fatis certus. Nam forma ipsa Amphitheatri videtur. clausum enim in orbem vndique. & vix tamen est vt Amphitheatralis vsus. Primùm tumulus ille qui in medio surrectior; quid ad pugnam aut cursum? Æquitatem enim ea res & planiciem postulat, non tumorem aut colles. Deinde area ipsa circumiecta, nonne exigua & angusta ad Venationes? certè apparet. Quomodo enim fatis liber in illo quindenum pedum spatio, cursus ferarum hominumque, ac recursus? An de Theatri & scenico igitur vsu verius est? Non abhorret ille tumulus: qui instar scenæ rettulisse videtur, in quâ spectari possent & audiri personæ. Foramina etiam illa sena, non incommodum vsus habuisse videntur, ad actores pro tempore submittendos aut recipiendos. Choragium enim omne instrui in cubiculis illis adiunctis occultè potuit: exque iis ornati & parati histriones, viâ subterraneâ, venire in hanc Scenam. Sed circumiectæ areæ tum quid fiet? cui rei seruiet? Denique rotunditas illa loci & graduum orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim certè loquentium agentiumque, obuerti in vnâ partem tantum possunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo Theatra hemicycli semper imagine facta, bono iure. Nisi si fortasse velo aut discrimine aliquo pars tumuli diuisa, & spectatores coacti in graduum * vnâ parte. Sanè fateor lippire hinc mihi oculos, nec capere vsionem omnem huius loci fatis certò. De gladiatoribus tantum nihil impedire videtur, quin adfirmem. quibus

quibus locus in areâ illâ satis latus, quoniam in gradu ferè inter pugnandû manebant & in statu. Sed quid fingillatim circumeo? Mixtum fuisse huius loci usum. credo reuera varium & miscellum huius loci usum fuisse: ideoque formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnum. Potuit venatio in eo dari, sed ferarum paucarum: potuere gladiatores: potuere histriones aut mimi: potuere velut in stadio luctatores & pugiles. quod ipsum genus ludi, valdè crebrum & gratiosum in prouinciis fuisse, indicat & indignatur Tertullianus.

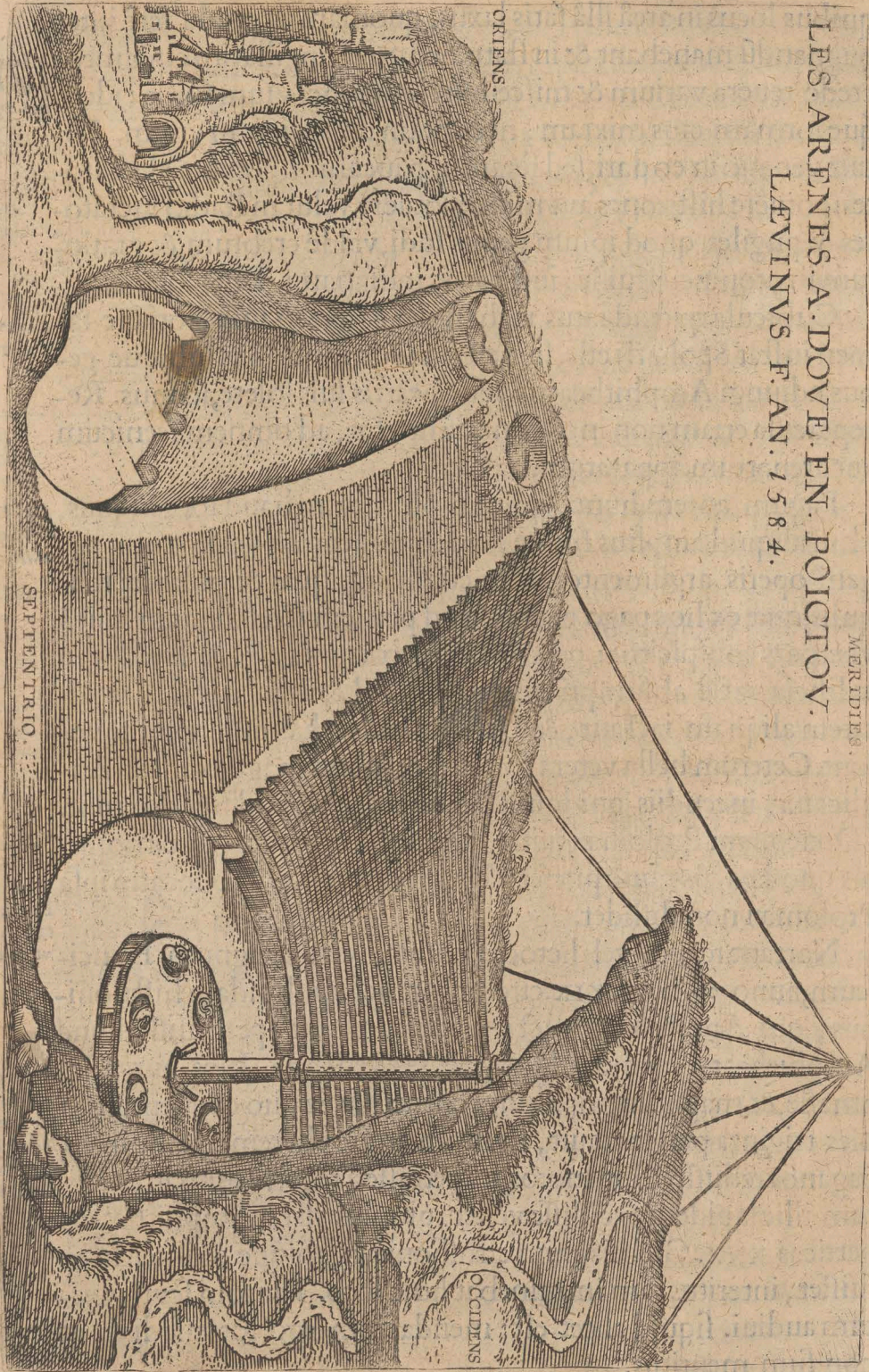
Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuere tamen instar Spoliarij esse, siue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris suis solere, scimus. Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem scenicum aut arenarium apparatus. Cui vsui Cubicula.

Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, olim aliquid amplius fuisse: satis conuincamus vel hoc non pagani operis argumento. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis; quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæsarianum. cuius viæ pars conspicitur: pars maxima corrupta est, & lapides in ædificia variè absumpti aut auecti. Sed & incolæ ipsi antiquitatem aliquam iactant, & Druides sedem habuisse apud se volunt. Ceterùm bella vetera fortasse, & (quod magis constat) Anglicana; incendiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt.

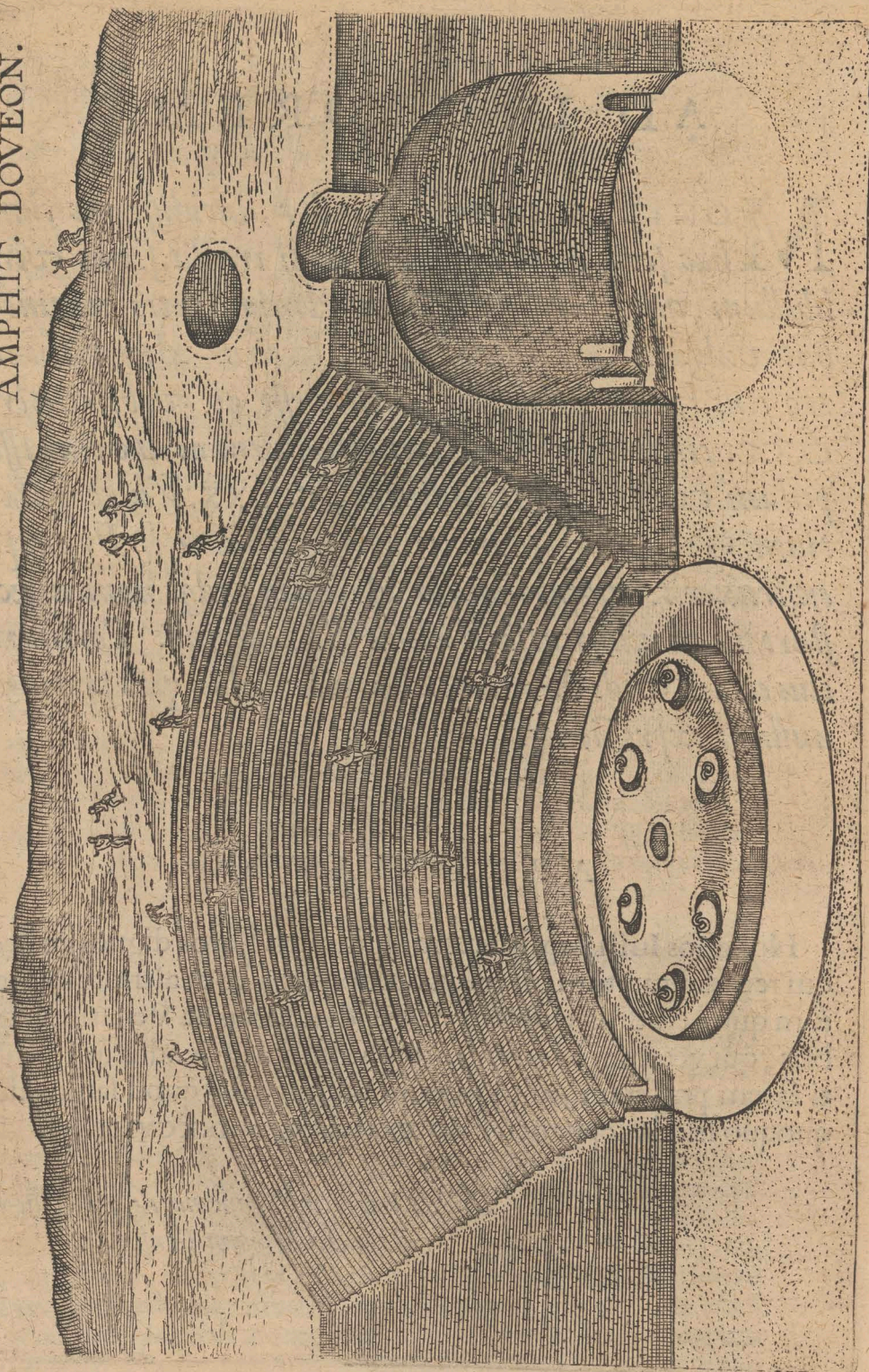
Doueonam Ptolomæi fuisse, non vanè ego suspicer; ex nominis quod pagus nunc præfert claro argumento. & collocatio ipsa Ptolomæi non diffidet. * Rectè enim ex Doueona, Doué; curata voce, vt solet.

Narrant regem vel heroëm potiùs, verè magnum Franciscum, anno ∞. D. XXXIX. circumforaneis quibusdam histrionibus, qui Apostolorum acta repræsentabant, permisisse hunc Amphitheatri locum ad spectacula ea edenda. Illos purgasse, ornasse, & magnum populum contraxisse. ex quo conuentu, qui Histriones non ita nuper hunc locum celebrarunt. dies triginta perseverauit, multum atque vberem quæstum ad paganos rediisse. Eâ re motos, impetrasse à rege, Nequis in posterum illic lapidem excidisse vellet, propius ab eo Amphitheatro perticas xxx. Crebris enim effossionibus, absque eo interdicto fuisset, interitus iam imminebat huic loco. Tantum sciui, tantum audiui. siquid aliter est: mendacium ego fortasse dixi, at non sum mentitus. Edictum regis, pro Theatro.

AMPHIT. DOVEON.

K 3

AD

AD LECTOREM.

MONITVM te volo, Lector, incidisse me cum hac scripsissem in Elia Vineti eruditissimi viri libellum, qui Burdigalensium Antiquitates continebat vulgatâ Gallorum linguâ. In eo de Amphitheatro eius Urbis, hac ferè. Situm esse ab Urbe Veteri CCCC. circiter passibus. Longitudinem arenae eius esse pedum CCCLXX. latitudinem, CCXXX. Vulgò palatium Gallieni appellari, fortasse eò quòd is Princeps exstruxerit. Vocari etiam Arenam: idq; nomen existare in monumentis Ecclesia S. Severini. Formam eius etiam vidi & accepi ab amico: sed in quâ pretium nullum expressionis.

APPROBATIO.

Hos duos Iusti Lipsij de Amphitheatris libros dignos censeo qui recudantur, tum ob genus dictionis priscum astrictumque, tum quòd eruditis eiusdem de Gladiatoribus ac Venatione libris, qui veterum Monumentis plurimum lucis adferunt, veluti facem præferant, nihil interim admiscentes quod sanæ fidei quoquo modo repugnet. Hac XXII. Iulij, M.D.XCVIII.

Guiliel. Fabricius Nouiomagus, Apostolicus
ac Regius librorum Censor.

PRIVILEGIUM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clemētia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Nostro & Sacri Imperij fideli dilecto IYSTO LIPSTO gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quæ DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria imprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantum ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, vt tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram sequē dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in litteris ac disciplinis operam ponunt: præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantia te nebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, imprimis pertinere existimamus. Cum itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, qui que iudicare de Litteris possint, acceperimus, insignes te animi ingenii que tui dotes tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara florentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituiti, dum vetusta Latinæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam aded & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitavit, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, vt in eo quod tam feliciter tractes scriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reip. vtilia scribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assidue verferis, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirifice recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animandum magis patrocinioque nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro priuilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcumque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decernimus,

mus, statuiamus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum, aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocumque modo, caractere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra sacri Romani Imperij, Regnorumq; ac Dominiorum nostrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die cõputandis, absque tuo tuorumve hæredum consensu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimum cuiusq; libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, cum non solum eiusmodi libris, tibi, hæredibusve tuis, auxilio Magistratus, vbicunq; reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri multa, cuius semissis quidem Fisci nostri Procuratori, fraudis vindici: alter verò semissis, tibi hæredibusve tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis quàm Politicis, cuiuscumque status, gradus aut ordinis extiterint, præsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum suorum loco aut nomine, ius dicunt, iustitiãve exercent, ne quemquam hoc Priuilegium nostrum impunè violare, spernere aut negligere patiantur: Sed, si quos contumaces compererint, constituta à nobis multa, eos puniri & quibuscumque modis coërceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arce nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti; Anno Domini Millesimo, Quingentesimo, Nonagesimo secundo: Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsign.

RVDOLPHVS.

Jacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum sacre Cæsareæ M^{ti} proprium.

Io. Baruitius.

Additum sigillum Cæs. M^{ti} in cerâ rubrâ.

SVM-

SVMMA PRIVILEGII REGIS CATHOLICI.

PHILIPPVS Dei gratia Hispaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate suo sanxit, nequis, Iusti Lipsi Historiarum in Alma Vniuersitate Louaniensi Professoris, & item Historiographi sui libros quoscumque, à Censoribus legitimis approbatos, præter ipsius, heredumve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima singulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impressos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venalesve habeat. Qui secus faxit, præter librorum confiscationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur, vti latius patet in litteris datis Bruxelle, XIV. Febr. M. D. XCVII.

Signat. Verreycken.

SVMMA PRIVILEGII REGIS CHRISTIANISSIMI.

HENRICVS Dei gratia Galliarum & Navarra Rex Christianissimus, singulari privilegio sanxit, nequis per vniuersos Regnorum suorum fines, Iusti Lipsi, quos vel hætenus edidit, vel in posterum editurus est libros, excudere intra decennium præter voluntatem ipsius possit. Qui secus faxit, præter librorum confiscationem, ter mille florenorum illatione mulctabitur, vti latius patet in litteris, datis Parisiis, XIII. Iulij, M. DC. V.

Signat. Perrochel.

Tibi IOANNES MORETE, pro amicitia quæ mihi cum Plantino (heui, quondam meo) & Plantinianiis est ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hos meos DE AMPHITHEATRIS libros auctos & correctos typis tuis excudas ac divulges. Nequis alibi alius præter te, cupio siue iubeo, ex lege quam magnus Cæsar & Reges dixerunt.

Iustus Lipsius.

SVMMA PRIVILEGII PRINCIPVM BELGARVM.

ALBERTVS & ISABELLA CARA EVGENIA Archiduces Austria, Duces Burgundia, Brabantia, &c. Serenissimi Belgarum Principes, diplomate suo sanxerunt, nequis IUSTI LIPSI Historiarum in alma Vniuersitate Louaniensi olim Professoris, itemq; Historiographi & Consiliarij sui libros quoscumque, præter Balthasaris Moreti voluntatem, ullo modo imprimat, aut alibi terrarum impressos, in has Inferioris Germaniæ ditiones importet, venalesve habeat. Qui secus faxit, confiscatione librorum & aliâ grani pænâ mulctabitur, vti latius patet in litteris datis Bruxelle, XVII. Ianuarij, M. DC. XI.

Signat. S. de Grimaldi.

Et in Concilio Brabantia,

I. de Bufchere.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA
BALTHASARIS MORETI.

M. DC. XXI.

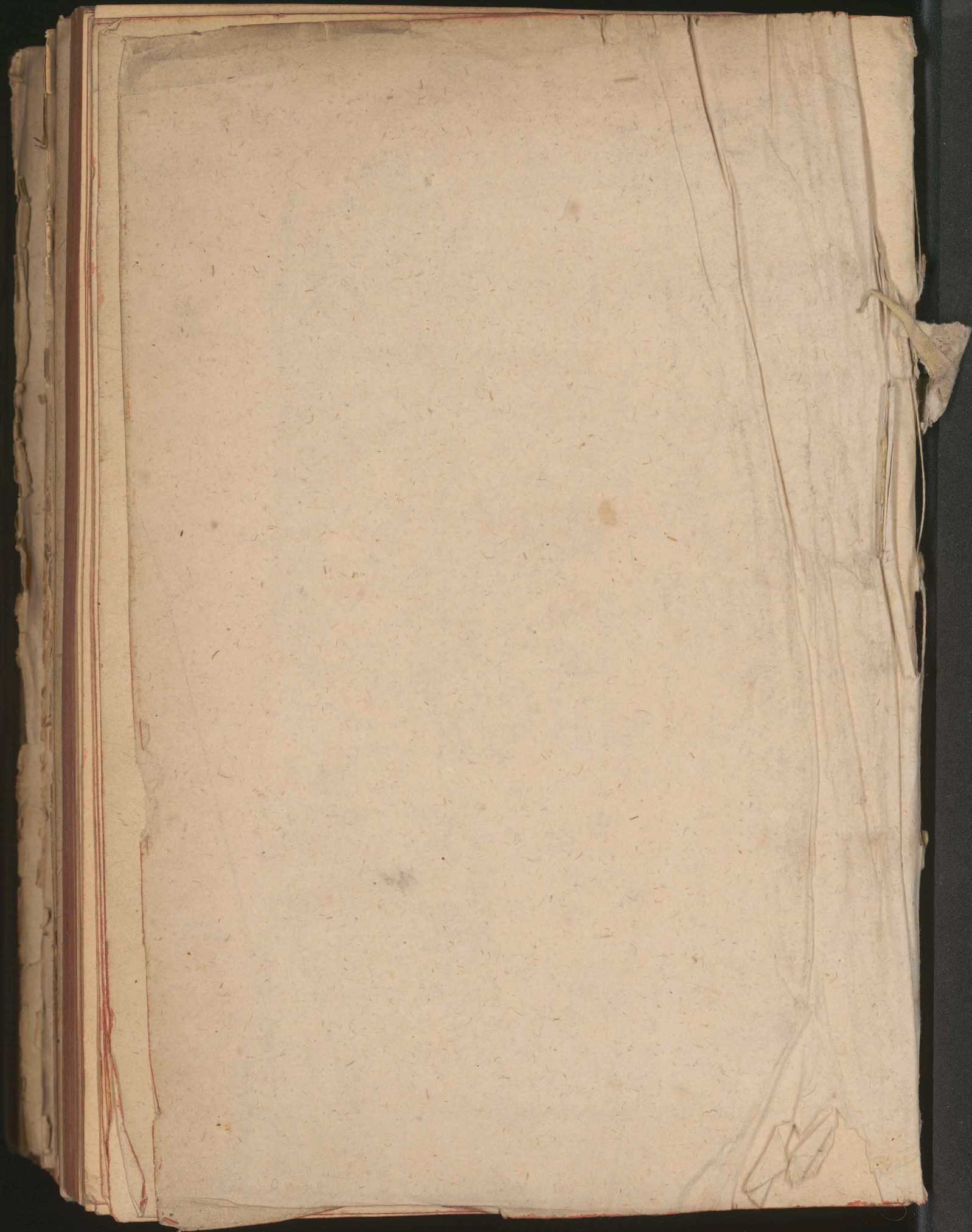

60005

Biblioteka Jagiellońska

stdr0021350

1780